
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

Маріанна ЛЮБЧЕНКО

ЮРИДИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ:
ПОНЯТТЯ, ОСОБЛИВОСТІ,
ВИДИ

МОНОГРАФІЯ

ХАРКІВ
«ПРАВА ЛЮДИНИ»
2015

УДК 340.113(477)
ББК 67.9(4Укр)0
Л93

Художник-оформлювач
Борис Захаров

Рецензенти:

Наливайко Л. Р., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Панкевич О. З., кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Навчально-наукового інституту права, економіки та психології Львівського державного університету внутрішніх справ.

Любченко М. І.

Л93 Юридична термінологія: поняття, особливості, види:
монографія / М. І. Любченко. — Харків: ТОВ «ВИДАВНИЦТВО ПРАВА ЛЮДИНИ», 2015. — 280 с.

ISBN 978-617-7266-19-7

Монографію присвячено загальнотеоретичній характеристиці юридичної термінології. Виявлено особливості підходів до розкриття ролі юридичної термінології у функціонуванні права. Визначено поняття, основні риси і види юридичних термінів, виконуваних ними функції. Встановлено значення дефініцій у праві. Проаналізовано роль законодавчих і наукових юридичних термінів, особливості їх формування й основні напрями взаємодії між собою. Автором сформульовано вимоги, яким мають відповідати законодавчі терміни, й проаналізовано нормативно-правову базу України на відповідність ним.

Для фахівців із загальнотеоретичних і галузевих юридичних наук, аспірантів, студентів.

УДК 340.113(477)
ББК 67.9(4Укр)0

© М. І. Любченко, 2015
© Б. Є. Захаров, художнє оформлення, 2015

ISBN 978-617-7266-19-7

Зміст

ПЕРЕДМОВА.....	5
----------------	---

Розділ 1.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ	8
--	---

1.1. Мова і право: питання співвідношення.....	8
--	---

Мова як ідеальне відображення реального світу. Терміносистеми як особливий прояв функціонування мови. Мова права й спеціальні вимоги до неї (адекватність, детермінованість, лапідарність, формальність, функціональність).

1.2. Термін як визначальний елемент термінології	21
--	----

Термін і слово. Структурно-субстанційний і функціональний підходи до визначення терміна. Співвіднесеність із науковими поняттями як властивість терміна. Функції терміна. Термінологія як система термінів певної галузі знань.

1.3. Юридичний термін: поняття й ознаки	38
---	----

Терміни законодавства і терміни юридичної науки. Ознаки юридичних термінів: вираженість у слові або словосполученні, відображеність змісту відповідного юридичного поняття, введення в обіг представниками юридичної науки або законодавцем, емоційна нейтральність.

1.4. Класифікація юридичних термінів.....	59
---	----

Підходи до класифікації юридичних термінів, представлені в юридичній науці. Загальноживані, спеціально-юридичні та спеціально-технічні терміни. Теорія стилю права. Класифікація за вертикальним і горизонтальним принципами. Поділ термінів за способом входження термінологічних одиниць у мову. Неосемантизми, неологізми, запозичення та інтернаціоналізми.

1.5. Дефініції юридичних термінів 92

Дефініція як диференціація й узагальнення. Значення правових дефініцій. Правила дефінування (співмірність, наявність суттєвих ознак поняття, що визначається, системність, нездатність спричинювати хибне коло, відсутність тавтології, недопустимість визначення невідомого через невідоме, однозначність, оптимальна стислість, мовна правильність). Наукові й законодавчі дефініції.

Розділ 2.

**ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВЧОЇ
ТА НАУКОВОЇ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В УКРАЇНІ..... 127**

2.1. Характеристика законодавчих термінів
правової системи України..... 127

Вимога правової визначеності й точності законодавчої термінології як її обов'язковий елемент. Мовна доступність нормативних актів. Ознаки, що відрізняють законодавчі поняття від наукових юридичних. Вимоги до використання законодавчих термінів. Правила вживання багатозначних термінів у законодавстві. Використання синонімів у нормативно-правових актах. Термінологія міжнародних договорів.

2.2. Терміни юридичної науки 182

Термінологічний апарат юридичної науки. Правові категорії. Проблема мотивованості терміна та її відображення в юридичній науковій термінології. Наукові й доктринальні терміни: співвідношення понять. Терміни науки і терміни закону: порівняльний аналіз. Основні характеристики термінів юридичної науки.

2.3. Напрями впливу вітчизняної науки
на якість термінології законодавства України..... 214

Основні напрямки впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність: формування термінологічного апарату законодавства та сприяння його подальшому розвитку; уніфікація юридичних термінів та правил, яким вони мають відповідати; запровадження термінологічно-мовної експертизи нормативних правових актів; введення до навчальних програм юридичних спеціальностей у вищих закладах освіти спеціалізованих мовних дисциплін.

ВИСНОВКИ 236

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 239

Передмова

*В оный день, когда над миром новым
Бог склонял лицо свое, тогда
Солнце останавливали словом,
Словом разрушали города.*

Н. Гумильов

Спроба зрозуміти мовну багатоманітність є частиною західної інтелектуальної традиції. Навіть більше: побоювання й недовіра до мови часто йдуть пліч-о-пліч з побоюваннями й недовірою до права. Адже «право є вежею, побудованою мовою»¹. Саме тому питання виявлення, аналізу й опису, а зрештою й конструювання юридичної мови як самодостатньої семантичної системи набуває для сучасної юриспруденції все більшого значення. Саме мова виступає засобом формулювання юридично значущих положень, які завдяки формалізації перетворюються на дієвий механізм регулювання поведінки людини. І від того, наскільки логічно несуперечливим, лінгвістично недвозначним, семантично і лексично точним є викладення думки «законодавця», залежить не тільки ефективність правореалізації, але й довіра до права в цілому.

Активний розвиток правової системи України зумовлений перш за все відмовою від вузьконормативного розуміння права,

¹ *Hutton Ch. Language, Meaning and the Law / Christopher Hutton. — Edinburgh University Press, 2009. — P. 4.*

звільненням від надмірної заідеологізованості, що тривалий час була характерною для вітчизняної юридичної науки і практики. Одночасно процеси міжнародної інтеграції, уніфікації та гармонізації правового регулювання потребують вдосконалення форм вираження права, зокрема, вирішення мовно-технічних проблем у сфері правового регулювання, вироблення системи науково обґрунтованих вимог, техніко-юридичних правил, прийомів, способів та засобів розробки і викладення нормативно-правових та інших юридичних актів, їх адаптації до європейського права, уточнення понятійного апарату багатьох галузей права.

Указані тенденції є проявом більш загальної закономірності: право може бути ефективним регулятором суспільних відносин тільки тоді, коли його внутрішня і зовнішня форми відповідають найвищим стандартам юридичної техніки. Реалізація принципів права, прав і свобод людини і громадянина неможлива без визначеності, ясності та недвозначності правових приписів, у яких закріплюються норми права. Мова нормативно-правових та інших юридичних актів, юридичної науки і практики є одним із важливих показників рівня розвитку правової системи суспільства. Держава має бути зацікавлена в юридичній мові, зрозумілій для всіх учасників суспільних відносин, що стане надійним засобом комунікації в процесі правового регулювання, управління і судочинства.

Одним із малодосліджених, але важливих аспектів мови права є юридична термінологія, від точності, ясності та зрозумілості якої залежить стан мови права в цілому.

Останнім часом відбувається значне підвищення уваги науковців і практиків до проблем зовнішньої форми права. Вченими активно досліджуються різні аспекти мови нормативних правових актів, їх термінології. Проте все ще залишається невирішеним велике коло питань, зокрема щодо природи юридичної терміноло-

гії, системи вимог, яким вона має відповідати, а також визначення основних напрямів її впливу на процеси регулювання суспільних відносин. Дослідження юридичної термінології зводиться переважно до характеристики термінології нормативно-правових та інших юридичних актів, поза увагою залишається такий важливий аспект формування та функціонування юридичної термінології як наукові терміни.

Підвищення якості правового регулювання неможливе без усвідомлення необхідності забезпечення належних умов для вивчення представниками юридичної професії різних аспектів мови права, її особливостей, вимог, яким вона має відповідати. Юридична термінологія є тим інструментом, який дає змогу не лише сформулювати зміст юридичного документа, а й забезпечити адекватне усвідомлення суб'єктами змісту правової вимоги.

Значені обставини зумовили вибір теми представленого читачу дослідження.

Висловлюю щиро вдячність Олені Ростиславівні Дашковській і Олександрю Віталійовичу Петришину за наукове керівництво, численні плідні дискусії й натхнення у науковому пошуку. Хочу подякувати Ларисі Романівні Наливайко й Олегові Зіновійовичу Панкевичу за приділену роботі увагу, корисні поради і влучні зауваження, кафедрам теорії держави і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого й теорії та історії держави і права Полтавського юридичного інституту за творчу атмосферу і відкритість до наукових дискусій. Дякую своїй родині й своїм батькам — ваша любов оберігає й окрилює!

Розділ 1.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

1.1. Мова і право: питання співвідношення

Мова як ідеальне відображення реального світу. Терміно-системи як особливий прояв функціонування мови. Мова права й спеціальні вимоги до неї (адекватність, детермінованість, лапідарність, формальність, функціональність).

Загальновідомо, що реальний, фізичний світ є єдиним, але його ідеальні картини є різноманітними. У процесі їх утворення беруть участь багато зовнішніх чинників, які зумовлюють формування окремих ідеальних парадигм. І тут надзвичайно важливу роль відіграє мова. Вона є другою сигнальною системою людини, у якій звуки членороздільної мови із засобу вираження емоцій поступово перетворилися на засіб позначення речей, їх властивостей і відношень і стали виконувати функцію навмисного повідомлення. Поряд з інформацією про зовнішній світ, яку людина отримує за допомогою першої сигнальної системи, разом із мовою вона набула ще одного каналу зв'язку зі світом, який дав можливість відображати останній в узагальненій формі мовних знаків. Людина набула здатності знати те, що безпосередньо сама могла не від-

чути. Мова внесла новий принцип у роботу центральної нервової системи і стала потужним засобом розвитку людської свідомості. У людини виник принципово новий тип психічного розвитку. Саме із цими властивостями мови пов'язані слова М. Хайдеггера про те, що сутність людини виявляється у мові².

Мова — це основний засіб передачі будь-якої інформації. Вона представляє собою певне поєднання знаків, символів, кодів тощо (за порівнянням Л. Вітгенштейна, мова — як скриня з інструментами: там є молоток, зубило, сірники, цвяхи, шурупи, клей — і все це зібрано разом не випадково)³.

Найпоширеніше й доступне визначення поняття «код» подано у словнику іншомовних слів: код розуміється як система символів для передавання, обробки й зберігання (запам'ятовування) різної інформації або як ключ до способу шифрування чи розшифрування тексту⁴. Слово є знаком, що містить інформацію. Зазвичай цей знак має звукову, письмову або мисленеву форму.

Крім того, **мова забезпечує об'єктивацію всіх думок, тобто є зовнішньою формою для будь-якого можливого змісту:** за словами Томаса Гоббса, головним призначенням мовлення є трансформація «потягу з наших думок» у «потяг слів»⁵. Декількома роками пізніше цю думку продовжив не менш відомий мислитель Джон Локк, вказавши, що непростим, але необхідним завданням

² Див.: Синюта Л. Л. Мова як фактор правового поліцентризму / Л. Л. Синюта // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. — 2012. — № 2. — С. 126–131.

³ Вітгенштейн Л. Лекции и беседы об эстетике, психологии и религии / Перев. с англ. Руднева В. П. — М.: Дом интеллектуальной книги, 1999. — с. 12.

⁴ Див.: Степанов Ю. С. В трехмерном пространстве языка: Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства / Ю. С. Степанов; отв. ред. В. П. Нерознак. — Изд. 2-е. — М.: Кн. дом «ЛИБРОКОМ», 2010. — С. 219.

⁵ *Hobbes T. Leviathan* / Thomas Hobbes. — Oxford : Oxford University Press, 1998. — P. 21.

є подолання притаманної мові неоднозначності, що надасть можливість розглядати мову як чудовий зв'язок, який тримає суспільство разом, а також спільний канал, за допомогою якого передаються знання від однієї людини до іншої, від нинішнього покоління наступному⁶.

Мова як головний засіб спілкування обслуговує всі сфери суспільно-політичного, офіційно-ділового, наукового та культурного життя⁷. О. О. Реформатський визначає мову як найважливіший засіб людського спілкування. Без мови людське існування неможливе, а без спілкування не може бути і суспільства, а тим самим і людини. Без мови не може бути і мислення, тобто розуміння людиною дійсності і себе в ній⁸. Тому важко перебільшити значення мови для будь-якої людини, суспільства, держави. Як висловився І. І. Огієнко (митрополит Іларіон), мова — це наша національна ознака, в мові — наша культура, сутність нашої свідомості⁹. Вивчення мови має величезне значення. Воно, як писав В. Д. Катков, привчає людину до аналізу її власних думок та сприяє пізнанню неї самої себе. Ми не зможемо ані навчитися послідовно мислити, ані адекватно розуміти себе та інших людей, якщо не зробимо наше мовлення-мислення предметом особливої уваги й вивчення. Тому, продовжував автор, мовознавство, нерозривно пов'язане з логікою, є найважливішою із наук для

⁶ *Locke J. An Essay Concerning Human Understanding / John Locke. — Ontario: Batoche Books, 2001. — P. 420.*

⁷ *Ивакина Н. Н. Профессиональная речь юриста : учеб. пособие / Н. Н. Ивакина. — М. : Норма, 2010. — С. 15.*

⁸ *Реформатский А. А. Введение в языковедение : учебник / А. А. Реформатский ; под ред. В. А. Виноградова. — М. : Аспект Пресс, 1996. — С. 15.*

⁹ *Огієнко І. Вислови про мову (до Дня української писемності та мови) [Електронний ресурс] / І. Огієнко // Слово наше рідне — слово українське! [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://slovokalinove.blogspot.com/2010/11/blog-post.html>. — Заголовок з екрана.*

будь-якої людини, не тільки вчених будь-яких спеціальностей. Особливо ж важливо для тих, хто, подібно юристу, має так багато справ з абстракціями¹⁰.

Особливим проявом функціонування мови є *терміносистеми*, які через відносну закритість термінологічного поля і його співвіднесеність з певною сферою людської діяльності складаються з відносно легко встановлюваної кількості номінативних одиниць. Поняття, що знаходять вираз у термінах, ґрунтуються на реальності, специфічно реформованій і такій, яка поглиблена науковим знанням, вольовим фактором, розвитком творчих, естетичних та інших потреб, пов'язаних із різними формами прояву культурного життя і діяльності людей (мистецтво, література тощо)¹¹.

Правове регулювання суспільних відносин не є винятком. У сфері правовідносин існує особлива мова як *знакова система, що служить засобом прояву думок, професійного спілкування юристів, засобом передачі професійної (правової) інформації*. Ця знакова система включає в себе спеціальні юридичні терміни, що мають особливий правовий зміст, і називається мовою права або юридичною мовою. У межах цієї семантичної системи визначають дві семантичні категорії: висловлювання, імена (загальні, одиничні, абстрактні, конкретні) та юридичні терміни («право», «закон», «правопорушення», «злочин», «покарання» і т. д.), які мають специфічний зміст і предметно-галузеве значення¹². Національна юридична терміносистема співвіднесена з правовою системою

¹⁰ Катков В. Д. К анализу основных понятий юриспруденции / В. Д. Катков. — Харьков : Унив. тип., 1905. — С. 15–16.

¹¹ Хижняк С. П. Юридические терминосистемы как особые фрагменты языковой картины мира / С. П. Хижняк // Современные лингвистические и методико-дидактические исследования. — 2013. — № 2. — С. 16.

¹² Русанівський В. Структура лексичної і граматичної семантики / В. Русанівський. — К. : Наук. думка, 1988. — С. 13.

України та визначається як субмова, що відтворює активні процеси та тенденції до створення правової системи європейського простору.

Більше того, мова права є одним із найбільш своєрідних комунікативних кодів, які традиційно використовуються в інституціональному середовищі¹⁵. За образним висловлюванням Т. Губаєвої, «в юридичній мові зафіксована професійна картина правового світу»¹⁴, а саме право «представляє собою особливо цікаву форму життя»¹⁵. Право навіть за своїм походженням пов'язане з мовою — воно об'єктивується в мові та через мову пізнається¹⁶, воно оперує «правилами, убраними у форму правової мови»¹⁷.

Загалом право можна вважати специфічною знаковою системою з вербальних і невербальних правових знаків, що функціонують у певному соціокультурному просторі, а тому демонструють чітку соціально-ціннісну детермінованість цієї системи. **Мовні правові знаки є проявом ціннісно навантаженої лексики**, що відтворює найбільш значущі пріоритети правової спільноти, представляє волю суспільства, формує відповідні соціальні цінності у його членів, а отже, й орієнтири правової політики держави. Немовні правові знаки також мають ціннісне навантаження, адже формують у суспільстві загальноприйнятні знакові образи люди-

¹³ Дорда С. В. Діалогічна сполучуваність права та мови / С. В. Дорда. — Правовий вісник Української академії банківської справи. — 2013. — № 2(9). — С. 12–15.

¹⁴ Губаєва Т. В. Язык и право. Искусство владения словом в профессиональной юридической деятельности / Т. В. Губарева. — М. : Норма, 2004. — С. 78.

¹⁵ White J. B. Thinking about our language / James Boyd White. — Yale Law Journal. — 1997. — P. 1961.

¹⁶ Косаренко О. І. Мовні норми та закономірності в системі права / О. І. Косаренко. — Вісник Академії адвокатури України. — 2011. — № 2 (21). — С. 213–214.

¹⁷ Аннерс Э. История европейского права (пер. со швед.) / Ин-т Европы / Э. Аннерс. — М. : Наука, 1994. — С. 119.

ни через її професійну зайнятість, стиль життя, манеру поведінки і т. д., моделюють стереотипи бажаної, дозволеної та забороненої поведінки, створюють правову символіку, що має всі шанси перерости в символічні артефакти й національні архетипи, за якими розпізнаватимуть державу. Основним джерелом надходження і формування таких правових знаків є соціум, тому є всі підстави вважати, що право має соціально-ціннісну зумовленість, а суспільство — правову. Причому ця соціально-ціннісна сутність права розкривається через його власну цінність (як необхідний продукт людської діяльності), особистісну цінність для людини (як критерій і градаційна шкала моделей правової поведінки) та інструментальну цінність для суспільства (як фіксатор і регулятор суспільно значущих міжсуб'єктних відносин)¹⁸.

Н. В. Артикуца визначає мову права як функціональний різновид літературної мови з характерними лінгвостилістичними та структурно-жанровими ознаками, обумовленими специфікою правової сфери та комунікативно-професійними потребами в ній¹⁹. Мова права не може істотно відрізнятись від літературної мови, адже головне призначення права — регулювання відносин між людьми, тому воно має бути об'єктивовано в такій мові, яка буде зрозумілою для людей — учасників суспільних відносин.

У той самий час **мові права притаманні певні специфічні особливості**, які і вирізняють її з-поміж загальнолітературної мови. До таких особливостей, які одночасно із цим є і вимогами до неї, відносяться: офіційність, ясність, точність, однозначність, повно-

¹⁸ Див., зокрема, Зархіна С. Е. Мова права як предмет філософсько-логічного аналізу (історичний аспект): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.12 / С. Е. Зархіна ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. — Х., 2005. — 20 с.

¹⁹ Артикуца Н. В. Мова права та її вивчення студентами юридичних спеціальностей у вищих навчальних закладах України / Н. В. Артикуца // Культура народів Причорномор'я. — 2004. — Т. 2. — № 49. — С. 156.

та змісту, логічна послідовність, аргументованість, чіткість структури викладу, настаново-інформативний (директивний) характер правових приписів, кодифікованість, узагальненість, суворонаормативність на всіх мовних рівнях, високий ступінь стандартизації (термінології і синтаксичних конструкцій: усталених зворотів, формул, кліше), стилістична однорідність, нейтральність (беземоційність), стабільність засобів вираження, відсутність індивідуально-авторських рис²⁰. Крім того, у переважній більшості випадків юридична мова має певне, хоча і досить мінливе, коло постійних користувачів, до якого входять, насамперед, професійні юристи, але водночас вона призначена і для необмеженого кола осіб. Одночасно юридична мова слугує засобом спеціальної, інтелектуально-правової комунікації. Вона не створена для повсякденного спілкування людей, і її використання відбувається тільки у випадках зіткнення з правом. Також слід відзначити, що юридичній мові властиві особливі, відмінні об'єкти фіксації (наприклад, законодавчі або судові акти).

На підставі викладених вище особливостей **юридичної мови** в спеціальних дослідженнях пропонується її розуміння як *логічної системи словесного вираження думки, за допомогою якої описується право і його прояви, що характеризується наявністю специфічної термінології, особливих об'єктів фіксації і певним колом постійних користувачів та служить засобом інтелектуально-правової комунікації*²¹.

Вже давно набула статус тривіальної істина про те, що формулювання права повинні бути визначеними й однозначними. Цей постулат, який прийшов з глибини століть, ставить цілком конкретні за-

²⁰ Артикуца Н. В. Мова права та її вивчення студентами юридичних спеціальностей у вищих навчальних закладах України / Н. В. Артикуца // Культура народів Причорномор'я. — 2004. — Т. 2. — № 49. — С. 155.

²¹ Туранін В. Ю. Феномен юридичної мови: концептуалізація проблеми / В. Ю. Туранін. — Вісник ХНУВС. — 2013. — № 2 (61). — С. 74.

вдання і перед юристами, і перед лінгвістами. Знов-таки, той самий Дж. Локк ще наприкінці XVII ст. підкреслював надзвичайну важливість однозначного застосування використовуваних слів у мовленні. Мислитель проводив паралель між обміном словами й ідеями, з одного боку, і комерційною торгівлею, з іншого: той, хто використовує одне й те саме слово в різних значеннях, схожий на продавця, який намагається продати одну й ту саму річ декілька разів²².

Юридичний текст як один із зовнішніх виразів ідеальної (правової) картини (картини належного) реального (фізичного) світу більше, аніж будь-який інший, має бути точним за своїм змістом і зрозумілим як посвяченому, тобто учаснику дискурсивного співтовариства, так і непосвяченому. Неналежна лінгвістична якість юридичних текстів перешкоджає розумінню і без того складних правових ідей²³, підриває довіру до права в цілому. У той самий час не можна піддаватися спокусі поставити рівень правової культури суспільства в залежність від якості юридичної мови. Остання є мінімально необхідною умовою належного правового регулювання, але, безумовно, недостатньою. «Мова не може сама по собі гарантувати соціальний порядок, вона вимагає наявності доброї волі з боку самих учасників суспільних відносин і їх корегування, у разі потреби, з боку суверена. Відсутність такої доброї волі або соціального контролю робить досконалість юридичної мови марною. Лінгвістична частина соціального договору є продовженням обопільної взаємозалежності між членами громади»²⁴.

²² *Locke J. An Essay Concerning Human Understanding / John Locke. — Ontario : Batoche Books, 2001. — P. 420.*

²³ *Косоногова О. В. Специальный юридический язык как инструмент взаимодействия языка и права / О. В. Косоногова, М. В. Малащенко. — Universum: филология и искусствоведение. — 2014. — № 7 (9). — С. 4.*

²⁴ *Hutton Ch. Language, Meaning and the Law / Christopher Hutton. — EDINBURGH UNIVERSITY PRESS, 2009. — P. 50.*

Особливості взаємозв'язку мови і права здавна цікавлять мовознавців і правознавців. Розвиток нових засобів комунікації, становлення процесу правової інтеграції й гармонізації в країнах Європейського Союзу, процес адаптації законодавства України до вимог європейського права є тими факторами, які ще більше актуалізують вказану проблематику й привертають значну увагу до питань міжмовної комунікації у сфері права²⁵.

Юридичне функціонування мови — особливе середовище, у якому існують свої внутрішні закономірності, що складаються в правотворчих і правозастосовних процесах, здобувають формалізацію в джерелах права або поступово отримують визнання в юридичній практиці. Воно визначається низкою факторів як лінгвістичного (внутрішні тенденції розвитку системи в синхронному й діахронному планах, економія мовних засобів), так і екстралінгвістичного порядку (причини соціального, політичного, ідеологічного характеру тощо)²⁶.

Слід погодитись із В. Д. Титовим та С. Е. Зархіною, які зазначають, що хоча цілком очевидно, що права без мови немає і бути не може, дослідження їх взаємодії протягом всієї історії правової рефлексії знаходилися немов «на периферії», і про саме цю взаємодію протягом багатьох століть згадували головним чином у зв'язку з розробками техніки та методики складання та тлумачення правових текстів (словесне, філологічне або граматичне тлумачення). Питання ж про мову права, — продовжують автори, — зводилося головним чином до більш вузького, хоча і принципово важливого розділу, присвяченого вивченню

²⁵ Алимов В. В. Юридический перевод: Практический курс. Английский язык / В. В. Алимов. — 3-е изд., стереотип. — М. : КомКнига, 2005. — С. 123.

²⁶ Василенко В. А. Языковой статус юридического термина: специфика перевода / В. А. Василенко. — Вестник Самарского юридического института. — 2013. — № 3 (11). — С. 96.

мови закону²⁷. Втім, у 1990 році А. С. Піголкін у вступі до колективної монографії «Мова закону» відзначав, що проблемі мови закону явно «не пощастило» і вона вивчена в юридичній науці ще слабо²⁸. До такого висновку автор прийшов з огляду на те, що на момент написання вказаної роботи було опубліковано тільки дві значні роботи, присвячені мові законодавства: О. О. Ушакова та В. М. Савицького²⁹.

За останні десятиліття зацікавленість питаннями мови права та її різними аспектами значно зросла³⁰, що навіть призвело до появи відносно **самостійної дисципліни, яка знаходиться на стику між мовознавством та правознавством** — «юридична лінгвісти-

²⁷ *Титов В. Д.* Историческое развитие философско-логических концепций языка права : монография / В. Д. Титов, С. Э. Зархина. — Харьков : Финн, 2009. — С. 6.

²⁸ *Язык закона / С. А. Боголюбов, И. Ф. Казьмин, М. Д. Локшина [и др.] ; под ред. А. С. Пиголкина ; ВНИИ сов. гос. стр-ва и законодательства. — М. : Юрид. лит., 1990. — С. 3.*

²⁹ *Ушаков А. А.* Очерки советской законодательной стилистики / А. А. Ушаков. — Пермь : Изд-во ПТУ, 1967. — 206 с.; *Савицкий В. М.* Язык процессуального закона. Вопросы терминологии / В. М. Савицкий ; под ред. А. Я. Сухарева. — М. : Наука, 1987. — 288 с.

³⁰ *Власенко Н. А.* Язык права : монография / Н. А. Власенко. — Иркутск : Вост.-Сибир. книж. изд-во : Норма-плюс, 1997. — 248 с.; *Губаева Т. В.* Язык и право. Искусство владения словом в профессиональной юридической деятельности / Т. В. Губаева. — 2-е изд., пересмотр. — М. : Норма : Инфра-М, 2010. — 176 с.; *Малюкова Е. В.* Юридическая терминология в системоцентрическом и антропоцентрическом аспектах : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Малюкова Елена Вячеславовна. — Бийск, 2005. — 177 с.; *Милославская Д. И.* Системное описание юридической терминологии в современном русском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Милославская Дарья Игоревна. — М., 2000. — 164 с.; *Черданцев А. Ф.* Логико-языковые феномены в праве, юридической науке и практике / А. Ф. Черданцев ; под ред. С. С. Гаврилова. — Екатеринбург : Наука, 1993. — 192 с.; *Шепелев А. Н.* Язык права как самостоятельный функциональный стиль : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Шепелев Артур Николаевич. — Н. Новгород, 2002. — 217 с.

ка» (Ю. Ф. Прадід) або «юрислінгвістика» (Н. Д. Голев)³¹, або навіть «юридичне термінознавство»³². Оpubліковано багато дисертацій та монографій, присвячених дослідженню зазначеного питання. Це, зокрема, роботи С. П. Хижняка, Н. А. Власенко, Т. В. Губаєвої, А. Н. Шепелева, А. Ф. Черданцева, О. В. Малюкової, Д. І. Милославської, Д. В. Чухвичева та ін. В Україні свої праці цій проблематиці присвятили такі автори як І. О. Биля-Сабадаш, В. Д. Титов та С. Е. Зархіна, Н. В. Артикуца, С. П. Кравченко, М. Б. Вербенец, С. А. Толста, П. М. Балтаджи, Т. С. Подорожна, З. А. Тростюк, І. А. Тітко та інші³³. Крім того, дослідженням різних аспектів цієї

³¹ *Прадід Ю. Ф.* Юридична лінгвістика як окрема галузь знань / Ю. Ф. Прадід // Вісн. Луган. ін-ту внутр. справ. — 2001. — № 3. — С. 246–249; Юрислінгвістика-4: юридико-лінгвістическіе дисципліни на юридическіх, філологіческіх і журналістескіх факультетах російескіх вузов : межвуз. сб. науч. тр. / под ред. Н. Д. Голева. — Барнаул : Изд-во Алтай. ун-та, 2003. — 273 с.

³² *Золотовская Г. И.* Юридическое коммуникативное пространство: к вопросу о поиске дефиниции / Г. И. Золотовская. — Юристь-Правоведъ. — 2013. — № 5 (60). — С. 26.

³³ *Артикуца Н. В.* Мова права і юридична термінологія : навч. посіб. / Н. В. Артикуца. — 2-е вид., змін. і допов. — К. : Стилоc, 2004. — 277 с.; *Биля І. О.* Теоретичні основи використання нормотворчої техніки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Биля Ирина Олександрівна. — Х., 2003. — 219 с.; *Балтаджи П. М.* Юридична мова правозастосовних актів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / П. М. Балтаджи. — К., 2008. — 20 с.; *Вербенец М. Б.* Юридична термінологія української мови: історія становлення і функціонування : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Вербенец Мая Богуміла. — К., 2004. — 242 с.; *Косович В. М.* Закон «Про нормативно-правові акти як засіб удосконалення нормативно-правових актів України» / В. М. Косович // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. юрид. — 2011. — Вип. 52. — С. 10–20; *Подорожна Т. С.* Законодавчі дефініції: поняття, структура, функції : монографія / Т. С. Подорожна. — Л. : ПАІС, 2009. — 196 с.; *Титов В. Д.* Историческое развитие философско-логических концепций языка права : монографія / В. Д. Титов, С. Э. Зархина. — Харьков : Финн, 2009. — 432 с.; *Тітко І. А.* Оцінні поняття у кримінально-процесуальному праві України : монографія / І. А. Тітко. — Х. : Право, 2010. — 216 с.; *Толста С. А.* Правнична термінологія в законодавчих актах України : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Толста Світлана

проблематики займалися такі автори як П. М. Рабінович, Ю. М. Тодика, М. І. Панов, А. П. Гетьман, С. П. Погребняк, Л. І. Чулінда, О. Ф. Скакун, О. В. Капліна, С. П. Головатий, Ю. Є. Зайцев та багато інших.

Особлива якість юридичної мови обумовлена тим, що антиномічне буття природної мови, стихійність законів її існування, польовий устрій семантики мовних одиниць вступають у протиріччя з приписуваним імперативом юридичних текстів і жорсткою семантизацією мовних одиниць, що використовуються в юридичній мові. Можна навіть зустріти порівняння вивчення юридичної мови із вивченням мови іноземної³⁴. Специфіка юридичного дискурсу полягає у високому рівні варіативності фахової специфіки, аргументаційних технологій, особливостей реалізації суб'єкта дискурсу тощо.

З огляду на названу специфіку правова доктрина виробила низку **вимог до мови права**:

- *адекватність* — юридична мова має реально відобразити наявну державно-правову дійсність. Кожний юридичний термін, кожна юридична категорія повинні бути як зовнішнім відображенням змісту державно-правових явищ або соціальної практики, так і точно, достовірно передавати зміст кожного поняття;
- *детермінованість* — кожна юридична категорія проектується на інші юридичні категорії. Однак така детермінованість має не односторонній і лінійний характер, а є взаємопов'язаною. Значення юридичної термінологіч-

Анатоліївна. — К., 2006. — 229 с.; Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України : монографія / З. А. Тростюк. — К. : Атіка, 2003. — 144 с.

³⁴ Mellinkoff D. The Language of the Law / D. Mellinkopf. — Non Basic Stock Line, 2004. — P. 112.

ної категорії не може бути сприйнято без праворозуміння інших юридичних категорій. Логічний взаємозв'язок в юридичному мовному обороті — така сама норма, як наявність логіки в самому праві, тому що, відображаючи право зовні, юридична мова відтворює і відображає властивості самого права;

- *лапідарність* — стиль юридичної мови сухий і короткий. Зайві мовні символи не тільки не мають сенсу і не відображають зміст юридичної мови, але й знижують сприйняття значення юридичної термінології. Юридична мова відтворює лише фактичну основу певних обставин і правові (у більш вузькому значенні — законодавчі) обґрунтування цих фактів. Стислість юридичної мови — це її функціональна необхідність;
- *формальність* юридичної мови зумовлюється формальністю самого права — кожний термін, кожна категорія при юридичному тлумаченні можуть бути тільки однозначними і не повинні припускати подвійного значення;
- *функціональність* — функції юридичної мови полягають не тільки в тому, щоб точно і правильно визначити сенс державно-правових явищ, а й у тому, щоб спроектувати його в соціальне середовище, надати йому прикладного значення і зробити засобом спілкування, в першу чергу у професійній юридичній діяльності.

Наведені вимоги, що висувуються правовою доктриною до юридичної мови, яскраво свідчать: **важливою складовою юридичної мови є юридична термінологія**³⁵.

³⁵ Воробьева М. Е. Юридическая терминология: системоцентрический и антропоцентрический подходы / М. Е. Воробьева. — Вестник Кемеровского государственного университета. — 2013. — № 2–1 (54). — С. 183.

1.2. Термін як визначальний елемент термінології

Термін і слово: проблеми співвідношення. Структурно-субстанційний і функціональний підходи до визначення терміна. Співвіднесеність із науковими поняттями як властивість терміна. Функції терміна. Термінологія як система термінів певної галузі знань.

Слід погодитись із тими дослідниками, котрі вказують, що системне дослідження юридичної термінології дає можливість точно окреслити сучасну концептуально-лексичну картину юриспруденції як таку, що тісно пов'язана з глибинними механізмами інтелектуальної діяльності людини, і це знаходить відображення у формуванні засобів виразу, в моделях та правилах її організації і в структурі самого юридичного дискурсу³⁶. Юридична термінологія має розвиватися на базі державної національної мови, користуватися її лексичними ресурсами, словотворчим потенціалом, залучаючи й доцільні чужомовні запозичення. На сучасному етапі розвитку української державності й української мови дослідження юридичної термінології залишається вкрай актуальним, на це вказують публікації багатьох сучасних мовознавців (Н. В. Артикуца, І. І. Вакулик, М. Б. Вербенец, Ю. Ф. Прадід, О. А. Сербенська, М. Мозер та ін.) та правників (М. М. Антонович, С. П. Головатий, Ю. Є. Зайцев, С. П. Кравченко, І. Б. Усенко, Л. І. Чулінда та ін.)³⁷.

³⁶ Ковтун І. І. Словотвірна та структурно-семантична характеристика юридичної термінології / І. І. Ковтун. — Словотвірна та структурно-семантична характеристика юридичної термінології. — Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць ХнПУ ім. Г. С. Сковороди. — 2012. — Вип. 34. — С. 231; Балтаджи П. М. Юридична мова правозастосовних актів: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / П. М. Балтаджи; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2008. — С. 18.

³⁷ Трач Н. С. Українська правнича термінологія у XX ст.: автореф. дис... канд. фіз.-мат. наук: 01.04.01 / Н. С. Трач; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. — Чернівці, 2009. — С. 12.

Важливо також пам'ятати, що питання юридичної термінології ставало предметом наукових пошуків вітчизняних дослідників ще в дореволюційні часи. Мовна проблема, зокрема, виступала головною у статті Е. Г. Олесницького «Другий з'їзд польських правників і економістів» (1889 р.). Автор вказував на потребу створення товариства українських правників для вирішення багатьох завдань, головним із яких є формування фахової термінології: «Наука вимагає від нас упорядкування правничої термінології і розділення між нас праці теоретичної у всіх галузях права і наук суспільно-економічних»³⁸.

Є й інші приклади. Скажімо, розитковій термінології було присвячено статтю Г. Зацерковного «Причинки до правничої термінології» (1902). У ній, зокрема, вказувалося, що найпершими завданнями щодо української фахової термінології є: добір відповідних власне українських лексем для витіснення ними німецьких термінів — «збирати правничі терміни з народних уст»; верифікація й уточнення термінологічного надбання, очищення від «варваризмів, польонізмів, германізмів, москвітизмів». Серед недоліків тогочасної термінології автор виділяє ще один аспект — надмірна синонімія термінів — «усталення різних термінів на одно і те саме значення». Автор також подає матеріали до правничої термінології — лексеми до правничого словника. Аналіз цього незначного за обсягом словничка (близько 80 слів) показує, які значні зусилля докладали правники для розвитку української мови загалом, як складно відбувалося формування сучасної фахової лексики. Чимало слів, усталених сьогодні, сприймаються як такі, що функціонують віддавна, входили в мову зусиллями тогочасних правників³⁹.

³⁸ *Гдакович М. С.* Висвітлення проблем правничої термінології на сторінках журналу «ЧАСОПИСЬ ПРАВНИЧА» (1889–1912)/*М. С. Гдакович*// Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. — 2013. — № 2. — С. 464.

³⁹ Там само. — С. 468.

Звертався до означених проблем й інший дослідник: К. А. Левицький у роботі «В справі нашої термінології» висував конкретні вимоги до функціонування юридичної термінології — однозначність, формування на основі народної української мови, відповідність нормам літературної мови.

Однак, незважаючи на наявні роботи з цієї теми й досить давню доктринальну традицію, мова права і, зокрема, такий її елемент як юридична термінологія залишаються недостатньо дослідженими в Україні. Крім того, більшість вчених зосереджують свою увагу саме на дослідженні мови нормативно-правових актів, ігноруючи при цьому мову правової науки та інші сфери функціонування мови права.

Якщо ж звернутися до робіт, спеціальним предметом дослідження яких є юридична термінологія, то більшість із них здійснено в межах системоцентричного підходу (Т. М. Балихіна, А. С. Піголкин, С. П. Хижняк, Д. І. Мілославська та ін.). Основні аспекти цього підходу є такими: структурно-семантичний, ортологічний, функціонально-стилістичний. Так, структурно-семантичний аспект може включати в себе розгляд тематичних груп юридичних термінів, генетичні джерела формування юридичної термінології, аналіз словоутворюючої структури і структурно-граматичної організації юридичної термінології для виявлення основних і продуктивних засобів термінологічної номінації. Так, на думку Т. М. Балихіної, основою структурної класифікації термінологічних словосполучень є кількість компонентів і їх граматична характеристика, при цьому найбільш продуктивними є двокomпонентні структури. Науковцем вперше було здійснено комплексний аналіз семантичної, структурно-граматичної та функціональної специфіки термінологічних словосполучень. Результатом дослідження став висновок про те, що «значення термінологічного слово-

сполучення виступає як діалектична єдність мовного і позамовного змісту»⁴⁰.

Ортологічний аспект може бути проілюстровано роботою А. С. Піголкіна, який приділяє особливу увагу стилістичному і структурному аналізу юридичної термінології. Він наводить класифікацію термінів, які використовуються в законодавстві, за вертикальним і горизонтальним принципами. Також терміни класифікуються за наявністю дефініцій, за ступенем спеціалізації, за значенням і наявністю оціночного компонента. Таке розмаїття термінологічних класифікацій юридичної термінології відображає складність проблеми визначення її обсягу. А. С. Піголкін як ключову проблему юридичної термінології виділив синонімію і омонімію, які тісно переплітаються одна з одною.

Дослідження, у яких приділено увагу функціонально-стилістичному аспекту, звертають увагу на виділення «термінології права (закона) і термінології правознавства (юриспруденції)». Такий поділ пояснюється існуванням «різних сфер функціонування юридичної термінології: офіційно-ділової і наукової»⁴¹. При цьому вважається, що термінологія правознавства є складнішою за термінологію права, оскільки в ній вживаються терміни, які позначають теоретичні поняття, що не зустрічаються в текстах законів (гіпотеза, матеріальне право та ін.). Нормативна оцінка юридичних термінів включає низку параметрів:

⁴⁰ Див. *Балыхина Т. М.* Терминологические словосочетания в языке юридической литературы. Дисс.: ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Т. М. Балыхина. — М., 1982. — 235 с.

⁴¹ *Баранов В. М.* Логические основания законодательной дефиниции / В. М. Баранов, В. Б. Першин, И. В. Першина // Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы : материалы междунар. «кругл. стола» (Черновцы, 21–23 сент. 2006 г.). — Н. Новгород, 2007. — С. 248.

- 1) структуру термінів;
- 2) способи номінації (іменування);
- 3) джерела формування;
- 4) співвідношення терміна і поняття⁴².

Однак, на наше переконання, дослідження юридичної термінології своїм вихідним пунктом повинно мати **визначення загальної характеристики юридичного терміна**, яка, у свою чергу, має базуватися на встановленні основних ознак терміна як визначального елемента будь-якої термінології.

Як відомо, **головною одиницею мови є слово**. «Слово — наша головна перевага перед дикими тваринами», — стверджували перші «вчителі мудрості», які жили в 5 ст. до н. е. в Греції. У ті часи слово вважалося божественною здатністю, що дарована людині Богом. Навіть сам термін «слово» походить від того ж архаїчного кореня, що і «слава» — «честь», «хвала», «повага», виявлені до людини, яку Бог навчив говорити⁴³. Слово — це відображення предмета дійсності (явища, відношення, якості, процесу) у свідомості, яке стає фактом мови внаслідок встановлення постійного та нерозривного зв'язку з певним звучанням, у якому воно реалізується⁴⁴.

Слово включає в себе щонайменше два основні компоненти, а саме: предметну, або, як висловлюються фахівці, денотативну віднесеність (функція слова, що полягає у позначенні об'єкта, предмета, відношення, дії, ознаки) і значення (функція вищелу-

⁴² Баранов В. М. Истинность норм советского права. Проблемы теории и практики / В. М. Баранов ; под ред. М. И. Байтина. — Саратов : Изд-во Саратов-та, 1989. — С. 244.

⁴³ Губаева Т. В. Словесность в юриспруденции : учебник / Т. В. Губаева ; под ред. В. П. Малкова. — Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1995. — С. 88.

⁴⁴ Кравченко С. П. Мова як фактор правотворення та законотворення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Кравченко Сергій Петрович. — О., 2000. — С. 17.

вання окремих властивостей у предметі, їх узагальнення та включення поняття про цей предмет до відомої системи категорій)⁴⁵.

Слово виступає своєрідною цеглиною будь-якого тексту, в тому числі й правового. Саме за допомогою письмового закріплення право набуває формальної визначеності, що є однією з необхідних умов для того, щоб воно було ефективним регулятором суспільних відносин. Як зазначає А. Ф. Черданцев, без мови немає і не може бути правового регулювання⁴⁶. Відомий учений у галузі лінгвістичної проблематики в праві Т. В. Губаєва у своїх працях закликає особливо обережно ставитися до використання слова в юридичній мові. Не можна забувати, — пише вона, — що через слово і законодавець, і правозастосовник отримує доступ до специфічних механізмів управління мисленням і переконання людей, до влади над суспільною свідомістю. Від того, якими способами законодавець конструює правові поняття, залежить інтенсивність інформаційного впливу права та ефективність правового регулювання в цілому⁴⁷. Слово в юридичній мові набуває статусу правового знаку, який не є абстрактно-символічним поняттям, навпаки, це чітко означений матеріальний носій інформації, акумульованої і сформульованої у словесному образі, що є зрозумілим для носія певної правової культури, в межах якої побутує цей знак. Можна говорити про триєдину форму його прояву: вербальну (з іконографічним відтворенням змісту), мисленеву (аналогічну до по-

⁴⁵ Рабінович П. М. Правоназви як закономірний прояв праворозуміння (за матеріалами дослідження індоєвропейської мовної сім'ї) / П. М. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. — X., 2004. — Вип. 4. — С. 16.

⁴⁶ Черданцев А. Ф. Логико-языковые феномены в праве, юридической науке и практике / А. Ф. Черданцев ; под ред. С. С. Гаврилова. — Екатеринбург : Наука, 1993. — С. 9.

⁴⁷ Губаева Т. В. Язык и право. Искусство владения словом в профессиональной юридической деятельности / Т. В. Губаева. — 2-е изд., пересмотр. — М. : Норма : Инфра-М, 2010. — С. 30.

передньої, через втілення у тому самому словесному варіанті, але усному) і поведінкову (як послідовну діяльнісну чи бездієву інтерпретацію двох попередніх форм).

Правовий знак як категорія має своє змістове наповнення, наділений соціальними функціями, як будь-яке інше поняття може бути багатозначним, неточним і незрозумілим для інтерпретатора (правосприймача), але однозначно впливовим і здатним забезпечити своєрідну психологічну тяглість історії народу та відобразити колорит національної правової системи. Мову права можна вважати такою системою знаків, яка називає та організовує правову дійсність, означаючи (визначаючи) її основні цінності та пріоритети.

Правові знаки є водночас і засобами пізнання, і знаряддями впорядкування правової дійсності, адже в людській життєдіяльності вони виступають абстрактним та узагальненим її відтворенням у проекції на правовідносини.

Саме наведена специфіка зумовлює те, що на відміну від загальнопоширеної літературної мови, основною одиницею якої є слово, для мови права такою одиницею є не просто слово, а слово-термін.

Сьогодні не існує однозначного трактування самого поняття «термін», хоча його семантичний зміст інтуїтивно сприймається, як правило, кожною людиною. Для багатьох є очевидним його протиставлення одиницям загальної лексики як елемента мови, що виконує певну функцію і тісно пов'язаний з конкретною предметною галуззю. Як слушно зауважив А. С. Піголкін, кожний термін — це слово (або їх сукупність), але не кожне слово — термін⁴⁸. Вважаємо за необхідне обґрунтувати це твердження. Для цього

⁴⁸ Язык закона / С. А. Боголюбов, И. Ф. Казьмин, М. Д. Локшина [и др.] ; под ред. А. С. Пиголкина ; ВНИИ сов. гос. стр-ва и законодательства. — М. : Юрид. лит., 1990. — С. 60.

потрібно з'ясувати, що таке термін, які функції він виконує і як співвідносяться між собою термін і слово.

Єдиної позиції з цього приводу в науці досі не існує, так само як і не існує єдиного визначення самого поняття «термін». «Термін» походить від латинського «terminus», що перекладається як «межа», «кордон». Така етимологія пов'язана перш за все з тим, що термін має чітко окреслене значення, тверді межі змісту, а також слугує для відмежування одних понять від інших. На сьогодні існує біля 3000 визначень цього поняття. В. Д. Табанкова спробувала дати відповідь на запитання, чому немає загальноприйнятого визначення: «З одного боку, це пояснюється тим, що поки що недостатньо розроблені теоретичні засади термінознавства, не диференційовані його основні поняття і немає єдиної думки про те, що таке науково-технічний термін. З іншого боку, ті різноманітні визначення, які існують зараз у літературі, не завжди й не в повному обсязі відображають смисл явища, що визначається»⁴⁹.

У загальноприйнятому розумінні, *термін* — це спеціальне слово або словосполучення, що вживається у мові фахівців і має точно окреслене значення. Найголовніші вимоги до терміна: однозначність, точність, стилістична нейтральність.

У той самий час у мовознавстві традиційно сформувалися два підходи до визначення сутності терміна та його співвідношення зі словом загальної лексики: *структурно-субстанційний* і *функціональний*⁵⁰. Представники першого напрямку (О. О. Реформатський, К. А. Левковська, О. В. Суперанська, Д. С. Лотте та ін.) про-

⁴⁹ Табанкова В. Д. Понятие научно-технического термина и требования к его определению / В. Д. Табанкова // Термин и слово : межвуз. сб. науч. тр. — Горький, 1982. — С. 24.

⁵⁰ Макшанцева Е. А. Специфика вопроса о соотношении термина и слова / Е. А. Макшанцева // Взаимодействие экстра- и интралингвистических факторов при формировании терминосистем языков разного типа : межвуз. сб. науч. тр. — Саратов, 2000. — С. 127.

водять жорстке розмежування терміна як особливого знака і, по суті, виводять терміни за межі мови. Властивості термінів розглядаються ізольовано від загальної мовної системи. Найбільш чітко таке протиставлення терміна й слова виражене в роботі О. В. Суперанської: «Нами запропонований поділ словесного складу будь-якої мови на загальну та спеціальну лексику ... усі типи спеціальної лексики знаходять багато спільного й можуть бути протиставлені загальній лексиці», і далі в роботі: «...говорячи про спеціальну лексику, не слід залучати поняття літературної мови»⁵¹.

Представники функціональної теорії (Г. О. Винокур, Б. М. Головін, В. М. Прохорова, В. П. Даниленко та ін.) не проводять різкого протиставлення терміна й загальноновживаної лексики, а розглядають термінолексику та її властивості на фоні загальномовних закономірностей. Прихильниками цього підходу було доведено, що термін — це функція, тип вживання лексичної одиниці, а не особливий тип лексичної одиниці. У нашому дослідженні ми дотримуємося концепції саме про функціональну природу терміна. На підтвердження такої позиції варто навести слова Н. З. Комарової про те, що межа між терміном та нетерміном лежить не між словами, а всередині самої структури слова. Ця межа, на думку автора, не є різко окресленою, такою, що розділяє слова на два протилежних полюси, оскільки багато властивостей, притаманних загальним словам, залишаються з термінами, але в дещо зміненому вигляді, який на них накладає понятійність, офіційність. Безсумнівно, функціонуючи як термін, слово втрачає експресивність, емоційність⁵².

⁵¹ *Суперанская А. В.* Общая терминология: вопросы теории : монография / А. В. Суперанская, А. В. Подольская, Н. В. Васильева. — М. : УРСС Едиториал, 2004. — С. 26.

⁵² *Комарова Н. З.* О сущности термина / Н. З. Комарова // Термин и слово : межвуз. сб. науч. тр. — Горький, 1979. — С. 7.

В окремих роботах за основу визначення терміна береться його співвіднесеність із науковим поняттям (яке іноді іменується «спеціальним об'єктом», «спеціальним поняттям» тощо). Так, В. І. Сифоров та Я. А. Климовицький розглядають термін як слово або словосполучення, знак якого співвіднесений з відповідним поняттям в системі понять певної галузі науки або техніки⁵³. В. М. Овчаренко відносить до термінів особливі знакові одиниці, які вживаються для вираження спеціальних понять⁵⁴.

Іноді при визначенні терміна увага акцентується на такій його властивості як системність. Так, І. С. Квитко визначає термін як слово чи словесний комплекс, який співвідноситься з поняттям певної організованої галузі знань (науки, техніки), що вступають у системні відносини з іншими словами і словесними комплексами та утворюють разом з ними у кожному окремому випадку та у визначений час замкнену систему, яка відзначається інформативністю, однозначністю, точністю і експресивною нейтральністю⁵⁵.

В інших роботах на перший план висувається належність терміна до лексичної системи певної науково-технічної мови. Зокрема Б. В. Якушин та А. А. Шепурев визначають термін як слово чи словосполучення, стійке відносно мови конкретної науки (техніки), яке позначає науковий чи технічний факт, має яскраво виражений автономний смисл і є лексичною одиницею певної науково-технічної мови⁵⁶.

⁵³ Особенности языка научной литературы : сб. ст. — М. : Наука, 1965. — С. 15.

⁵⁴ Овчаренко В. М. Структура і семантика науково-технічного терміна / В. М. Овчаренко. — Х. : Вид-во Харків. ун-ту, 1968. — С. 21.

⁵⁵ Квитко И. С. Термин в научном документе : учебник / И. С. Квитко. — Львов : Выща шк., 1976. — С. 21.

⁵⁶ Якушин Б. В. О смысловой единице текста / Б. В. Якушин, А. А. Шепурев // Место терминологии в системе современных наук : тез. докл. и сообщ. науч. симп. (г. Москва, дек. 1969 г.). — М., 1970. — С. 124.

Цікаво відзначити, що першу фіксацію самого слова «термін» знаходимо у словнику В. І. Даля: «Термин — м. латин. выражение, слово, реченье, название вещи или приема, условное выражение. В каждой науке и ремесле свои термины, принятые и условные названия»⁵⁷. Ми бачимо, що ця дефініція не має точної наукової форми, проте вона відображає уявлення про термін тогочасної науки.

У Великому тлумачному словнику української мови термін визначається як слово або словосполучення, що означає чітко окреслене спеціальне поняття якої-небудь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо⁵⁸. Вважаємо таке визначення досить вдалим, адже в ньому наголошується на двох найголовніших ознаках терміна: позначення ним чітко окресленого поняття та спеціальна сфера застосування.

Важливим для з'ясування різниці між терміном та нетерміном є питання *функцій терміна*. Розглядаючи цю проблему, за вихідні можна взяти систему функцій загальноживаного слова, оскільки будь-який термін базується на певній лексичній одиниці⁵⁹.

Лексикологи виділяють чотири *основні функції слова*: *номінативну* (слово називає, дає найменування), *сигніфікативну* (слово узагальнює), *комунікативну* (слово повідомляє) та *прагматичну* (слово передає почуття мовця). На думку вчених (В. П. Даниленко, В. М. Лейчик), реалізація цих функцій у термінології має свої особливості. Розглянемо їх.

Так, як і будь-якій лексичній одиниці, терміну, безперечно, властива *номінативна* функція. Термін називає певні загальні

⁵⁷ Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В. И. Даль — Т. 4 : Р-У. — М. : Рус. яз., 1980. — С. 67.

⁵⁸ Великий тлумачний словник української мови (з дод. і доповн.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К. : Ірпінь : Перун, 2005. — С. 1444.

⁵⁹ Толста С. А. Правнича термінологія в законодавчих актах України : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Толста Світлана Анатоліївна. — К., 2006. — С. 17.

поняття, ознаки та властивості понять, але дещо по-іншому, ніж загальнонавживане слово: одиниці загальної лексики називають предмети, речі, явища в різних сферах людської діяльності (робота, побут, сфера послуг і т. ін.), а терміни номінують поняття, які вживаються у сфері науково-технічної діяльності людини. З цього приводу дуже влучно, на нашу думку, висловилася В. П. Даниленко, яка звернула увагу на те, що терміни завжди співвіднесені зі спеціальними поняттями, на відміну від загальнонавживаних слів, які співвідносяться з поняттями неспеціальними⁶⁰. Г. О. Винокур також наголошує на тому, що терміни — це не особливі слова, а «слова в особливій функції» — номінативній: «особлива функція, в якій виступає слово як термін, це функція називання»⁶¹. О. А. Макшанцева вважає, що головною відмінністю терміна й слова є те, що кожному термінові притаманне певне наукове поняття. Вона зазначає, що віднесення терміна до спеціальної галузі вживання зумовлене тим, що він використовується для позначення понять. Ця властивість терміна є найбільш важливою, тому що вона обумовлює не тільки його належність до спеціальної сфери знань, але й усі інші його властивості. Таким чином, різниця між терміном та словом об'єктивно зумовлена тим, що вони відображають явища різних рівнів розумової діяльності — наукове мислення та побутове оперування уявленнями⁶².

⁶⁰ Даниленко В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. — М. : Наука, 1977. — С. 16.

⁶¹ Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г. О. Винокур // Труды / Моск. ин-т истории, философии и лит. — М., 1939. — Т. 5: сб. ст. по языкознанию. — С. 5–6.

⁶² Макшанцева Е. А. Специфика вопроса о соотношении термина и слова / Е. А. Макшанцева // Взаимодействие экстра- и интралингвистических факторов при формировании терминосистем языков разного типа : межвуз. сб. науч. тр. — Саратов, 2000. — С. 128.

Щодо *сигніфікативної* (знакової) функції слід зазначити, що і термін, і загальноживане слово, як уже зазначалося вище, є знаками. Але якщо загальноживана лексика може позначати об'єкти дійсності, їх класи, то термін завжди позначає поняття, є узагальненим найменуванням поняття. Тобто слово слугує найменуванням самого об'єкта дійсності, а термін — найменуванням поняття про певний об'єкт, предмет або явище дійсності, що містить основні їх ознаки.

Наявність *комунікативної* функції також не викликає сумніву, оскільки вона вказує на його можливість забезпечувати передачу певної інформації, тому іноді цю функцію називають інформативною. Для того щоб юридичні терміни виконували комунікативну або інформативну функцію, вони мають бути точними, тобто відповідати поняттю, яке вони позначають. Точність для термінів права — надзвичайно важлива вимога. Як зазначає О. О. Ушаков, важко назвати будь-яку іншу галузь суспільного життя, де неточність слова, розрив між думкою та словом тягнули б за собою такі іноді тяжкі наслідки, як у галузі права. «Неточність слова в праві, — продовжує автор, — велике соціальне зло. Воно утворює ґрунт... для свавілля та беззаконня»⁶³. Тому терміни мають бути точними, в іншому випадку — комунікативна функція не буде реалізованою.

Наступною є функція *прагматична*, що вказує на настановку мовця в акті обміну інформацією, термінові практично не властива. Як вважають дослідники, ця функція яскраво виражається лише в політичних термінах. В. М. Лейчик звертає увагу на те, що особливим випадком є ситуація, коли термін повинен нести дезінформацію, причому свідомо. Це так звані свідомо хибно мотиво-

⁶³ Ушаков А. А. Очерки советской законодательной стилистики / А. А. Ушаков. — Пермь : Изд-во ПТУ, 1967. — С. 80.

вані терміни, наприклад, соціальне партнерство замість терміна наймана праця⁶⁴.

Науковці-термінологи, крім вищезазначених, додають ще низку властивих тільки терміну функцій. Це, наприклад, дефінітивна функція, яка в структурі термінологічного знання стала основною, оскільки термін є еквівалентом певного поняття. В. В. Виноградов зазначає, що слово виконує номінативну або дефінітивну функцію, тобто є засобом чіткого позначення, і тоді воно — простий знак, або є засобом логічного визначення, тоді воно — науковий термін⁶⁵. Наявність названої функції терміна підтверджує також К. А. Левковська, зазначаючи, що серед повнозначних слів особливими словами стосовно значення й застосування є терміни, оскільки вони поряд із номінативною функцією (функцією позначення тих чи інших уявлень), що виконується й іншими словами мови, виділяються ще й своєю дефінітивною функцією (функцією визначення відповідного поняття)⁶⁶.

Також виділяють гносеологічну функцію (мова науки — засіб пізнання дійсності) та інформативно-комунікативну (мова науки — засіб фіксації, збереження, передавання й переробки наукової інформації); евристичну (функція відкриття нового знання)⁶⁷.

⁶⁴ Лейчик В. М. Термины и терминосистемы — пограничная область между естественным и искусственным в языке / В. М. Лейчик // Вопросы терминологии и лингвистической статистики. — Воронеж, 1976. — С. 4.

⁶⁵ Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове : учеб. пособие / В. В. Виноградов. — М. : Высш. шк., 1972. — С. 12–13.

⁶⁶ Левковская К. А. Теория слова, принципы ее построения, аспекты изучения лексического материала : учеб. пособие / К. А. Левковская. — М. : Высш. шк., 1962. — С. 197.

⁶⁷ Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять : ДСТУ 3966-2000. — К. : Держстандарт України, 2000. — С. 21; Лейчик В. М. Термины и терминосистемы — пограничная область между естественным и ис-

Отже, як ми бачимо, термін має багато напрямків впливу на сферу знань, у якій він використовується. Проте *основними* його функціями, в яких розкривається сутність терміна, більшість вчених вважають *номінативну (функцію називання)* та *дефінітивну (змістову)*, тобто функцію відображення змісту правового поняття. Підсумував особливі ознаки, що відрізняють слово-термін від слова-нетерміна, Б. М. Головін. Перерахуємо основні з них:

- співвіднесеність не з окремим предметом, а з поняттям;
- необхідність у дефінуванні;
- формування індивідуальних, властивих окремим ученим понять;
- співвіднесеність значення терміна зі значеннями інших термінів у межах відповідної термінологічної системи;
- співвіднесеність з певною професійною діяльністю та ін.

Дослідник також говорить про те, що в словах загального вживання виражається передусім інформація про ті предмети та явища оточуючого людину життя, які сприймаються на чуттєвому рівні, а також про емоційно-вольові стани свідомості, пов'язані із впливом на нього цих предметів та явищ. У термінах же на першому місці стоять логічні узагальнення якихось сторін та ознак, властиві рядам, групам, класам однорідних за цими рядами та ознаками предметів. Емоційно-вольова сторона свідомості в цьому випадку відходить на другий план, вимикається, хоча, звісно, це не означає, що загальнопоширені слова логічно не узагальнюють явища й предмети світу. У такому випадку вони узагальнені по-іншому. Відбувається відволікання логіки від емоцій, що допомагає уточненню значення терміна й одночасно робить його непридатним для вираження «образного значення».

куственным в языке / В. М. Лейчик // Вопросы терминологии и лингвистической статистики. — Воронеж, 1976. — С. 5.

Таким чином, у слові-терміні на перший план виходить його *об'єктивне значення*, суб'єктивне ж, оціночне, або взагалі зняте, або завуальоване⁶⁸.

Отже, для відповіді на запитання про те, чим відрізняється слово-термін від слова-нетерміна, потрібно враховувати всі вищенаведені позиції науковців, проте головними, на нашу думку, є такі моменти: *термін слугує точним найменуванням певного поняття, яке відноситься до спеціальної галузі знань та піддається точному науковому визначенню*.

У той самий час не можна не погодитися із С. В. Гриньовим, який зазначає, що межа між термінологічною і загальноживаною лексикою нестабільна та має не історичний, а функціональний характер, оскільки постійно відбувається як процес перетворення термінів у загальноживані слова, так і використання побутової лексики для формування термінології⁶⁹. Так, наприклад, термінологізація загальнолітературних слів відбувається двома способами:

- 1) моносемічне слово літературної мови стає основою утворення моносемічного терміна з тим самим, але більш глибоким й широким за змістом значенням (наприклад, терміни *злочин, покарання, бездіяльність*);
- 2) термінологічне значення розвивається на основі одного із значень полісемічного слова також шляхом розширення й поглиблення його змісту. Власне, це загальна закономірність розвитку термінології, що є характерною і для юридичної сфери. Зокрема, об'єктивація феномена юридичної мови як самостійної мовної субстанції і її підрозділів на ви-

⁶⁸ Головин Б. Н. Роль терминологии в научном и учебном общении / Б. Н. Головин // Термин и слово : межвуз. сб. науч. тр. — Горький, 1979. — С. 17.

⁶⁹ Гринев С. В. Введение в терминоведение : учеб. пособие / С. В. Гринев. — М. : Моск. лицей, 1993. — С. 29.

ди, безумовно, має певний відтінок умовності. Це пов'язано з відкритістю мовного простору, посиленням асиміляції різних понять і слів, за допомогою яких вони висловлюються, взаємопроникненням і взаємовпливом мов і їх елементів⁷⁰. Крім того, слід пам'ятати про необхідність, як про це зазначають лінгвісти, певної «відкритості» фахової мови, яку забезпечує розроблена терміносистема, що відповідає можливим модусам комунікації стосовно цієї сфери знань, і яка дає доступ непрофесіоналам до участі у фаховій комунікації⁷¹.

У свою чергу *термінологію* звичайно визначають як:

- 1) науку про терміни;
- 2) частину словникового складу мови, яка охоплює спеціальну лексику;
- 3) систему позначення наукових та професійних понять якої-небудь однієї галузі знань⁷². Термінологія кожної науки є системою, яка відрізняється від термінології інших наук не тільки за змістом понять, виражених термінами, але й за суто лінгвістичними ознаками.

Стосовно визначення термінології як науки про терміни слід зауважити, що приблизно з 70-х рр. ХХ ст. наукова дисципліна, яка займається дослідженням вказаних мовних одиниць, називається термінознавством. Виділяючи термінологічний сектор,

⁷⁰ Туранін В. Ю. Феномен юридичної мови: концептуалізація проблеми / В. Ю. Туранін. — Вісник ХНУВС. — 2013. — № 2 (61). — С. 73–79.

⁷¹ Новицька О. А. Фахові мови як об'єкт перекладознавчих і лінгвістичних досліджень (на матеріалі юридичних текстів новогрецької мови) / О. А. Новицька // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. — 2013. — № 9 (268), Ч. І. — С. 73–78.

⁷² Макшанцева Е. А. Специфика вопроса о соотношении термина и слова / Е. А. Макшанцева // Взаимодействие экстра- и интралингвистических факторов при формировании терминосистем языков разного типа : межвуз. сб. науч. тр. — Саратов, 2000. — С. 130.

О. О. Реформатський зазначає, що термінологія — це замкнений словниковий контекст, межі якого обумовлені певною соціальною організацією дійсності⁷³. Д. І. Милославська наголошує на системності термінології: «Термінологія будь-якої наукової галузі, і юриспруденції зокрема, — це не просто список термінів, а семіологічна система, тобто вираження певної системи понять, які, у свою чергу, є відображенням певного наукового світогляду»⁷⁴.

Дійсно, терміни конкретної сфери знань не можуть існувати відокремлено один від одного, вони є елементами цілісної термінологічної системи. Вони взаємообумовлені та взаємозалежні, оскільки тільки за умови узгодженості термінів можна досягти точності передачі інформації, точності відображення певних понять про ті чи інші явища об'єктивного світу. Докладніше системність термінів буде описана при розгляді саме юридичних термінів. Отже, в нашій роботі ми розглядаємо термінологію як систему термінів певної галузі знань.

1.3. Юридичний термін: поняття й ознаки

Терміни законодавства і терміни юридичної науки. Ознаки юридичних термінів: вираженість у слові або словосполученні, відображеність змісту відповідного юридичного поняття, введення в обіг представниками юридичної науки або законодавцем, емоційна нейтральність.

⁷³ Реформатский А. А. Мысли о терминологии / А. А. Реформатский // Современные проблемы русской терминологии : сб. ст. / отв. ред. В. П. Даниленко. — М., 1986. — С. 164.

⁷⁴ Милославская Д. И. Системное описание юридической терминологии в современном русском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Милославская Дарья Игоревна. — М., 2000. — С. 18.

Як було з'ясовано в попередньому підрозділі, основним структурним елементом будь-якої термінології виступає термін. Відповідно, для сфери права **юридичну термінологію складає система юридичних термінів**. У юридичній науці пропонується багато його визначень⁷⁵. Наведемо деякі з них:

- 1) юридичний термін — це слово (або сполучення слів), що вживається в законодавстві, є узагальненим найменуванням юридичного поняття, що має точний і визначений зміст, та відрізняється смисловою однозначністю, функціональною стійкістю;
- 2) юридичні терміни — це слова (або сполучення слів), які є найменуваннями певних юридичних понять;
- 3) юридичний термін — це слово або словосполучення на позначення власне правового поняття, яке відображає специфіку державно-правових явищ (адвокатура, арбітражний суд, інавгурація президента, позивач, правопорядок, правосуддя, юридична особа, юридичний факт, юрисдикція) і має визначення (дефініцію) у юридичній літературі (законодавчих актах, юридичних словниках, науково-правових працях);
- 4) юридичний термін — це узагальнене найменування державно-правового поняття, якому притаманна системність, однозначність та точність у межах конкретної термінології, змістовна єдність терміноелементів, емоційна нейтраль-

⁷⁵ Артикуца Н. В. Законодавчі терміни та їх визначення / Н. В. Артикуца // Наукові записки / Нац. ун-т «Кієво-Могилянська академія». — К., 2009. — Т. 90 : Юридичні науки. — С. 39; Балтаджи П. М. Юридична мова правозастосовних актів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / П. М. Балтаджи. — К., 2008. — С. 8; Сагатовский В. Н. Основы систематизации всеобщих категорий / В. Н. Сагатовский. — Томск : ТГУ, 1973. — С. 21; Язык закона / С. А. Боголюбов, И. Ф. Казьмин, М. Д. Локшина [и др.] ; под ред. А. С. Пиголкина ; ВНИИ сов. гос. стр-ва и законодательства. — М. : Юрид. лит., 1990. — С. 65.

ність, варіативність понятійного змісту, сучасність та реальність;

- 5) юридичні терміни — це словесні позначення державно-правових понять, за допомогою яких виражається і закріплюється зміст нормативно-правових розпоряджень держави.

На нашу думку, визначення поняття юридичного терміна має базуватися на двох складових: загальній характеристиці терміна (підрозділ 1.2) і визначенні способів походження (закріплення, формалізації) юридичних термінів, що зумовлює їх специфічні ознаки.

Щодо другої із названих складових характеристик юридичних термінів, то, як виходить із представлених в юридичній літературі визначень юридичного терміна, здебільшого розкриття їх природи відбувається через зв'язок із нормативно-правовими актами. Безумовно, терміни, закріплені в нормативних правових актах та інших джерелах права, складають значну частину юридичного термінологічного апарату, однак не можна, на нашу думку, не враховувати й терміни, які використовуються на позначення понять юридичної науки. Так, С. П. Хижняк з цього приводу зазначає, що юридична термінологія є неоднорідною. За сферами функціонування розрізняють термінологію права й термінологію правознавства. Термінологія права — це термінологія закону, а термінологія правознавства — це термінологія правової доктрини (науки про право)⁷⁶.

Ми вважаємо, що саме такий підхід найбільш повно характеризує юридичні терміни, хоча, безумовно, потребує уточнення

⁷⁶ Хижняк С. П. Вариативность языковой картины мира в терминологии / С. П. Хижняк // Взаимодействие экстра- и интралингвистических факторов при формировании терминосистем языков разного типа : межвуз. сб. науч. тр. — Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 2000. — С. 20.

той момент, що він фактично зводить усі зовнішні форми права до двох — нормативно-правового акту і правової доктрини. Це у свою чергу зумовлює дві небезпеки.

По-перше, може виникати враження щодо ототожнення права і закону, а отже, виникає сумнів з приводу того, чи можна називати термінологію законодавства термінологією права. Адже право не зводиться виключно до законодавства, воно створюється не тільки органами державної влади, на відміну від законів, а й самим суспільством. Стосовно співвідношення цих понять М. Й. Коржанський вказував, що:

- 1) ототожнення права і закону — характерна ознака тоталітарної держави, у якій визнавалося, що особа має лише ті права і в тому обсязі, які дарує їй держава;
- 2) уже римські юристи розрізняли *ius* — право та *lex* — закон;
- 3) право існує окремо, незалежно від закону, і є первинним суспільним феноменом щодо закону, який є похідним від права;
- 4) закон не створює права, причому не тільки несправедливий закон, а й будь-який. Право — це природне явище. У законі право набуває лише державно-офіційну форму;
- 5) право існувало вже тоді, коли закону ще не існувало⁷⁷.

М. І. Козюбра вказує, що становлення права відбувається на трьох основних рівнях, які одночасно є відповідними формами його буття:

- 1) базових фундаментальних ідеалах і цінностях, нагромаджених людством за багатотисячлітню історію розвитку людської цивілізації, концентрованим виявом яких є насамперед загальні принципи права;

⁷⁷ Див.: *Навроцький В.* Кримінальне право і кримінальне законодавство: співвідношення понять / В. Навроцький // *Право України.* — 2011. — № 9. — С. 21.

- 2) формалізованих юридичних нормах, виражених передусім у законах та інших нормативних актах;
- 3) юридичних рішеннях, насамперед судових, та правовідносинах⁷⁸.

Наведені позиції ще раз підтверджують тезу про недопустимість зведення права до закону (тобто до зовнішньої форми його виразу). Однак, коли ми говоримо про юридичну термінологію, то акцент саме на зовнішній формі права, на наше переконання, є виправданим. Адже термінологія є необхідним елементом такої ознаки права як формальна визначеність, відгук на потребу в чіткості й стійкості формулювань його положень. Фактично, юридичний термін виступає зовнішньою формою юридичних понять, які у свою чергу становлять внутрішній зміст терміна.

По-друге, такий підхід, як було нами зазначено, акцентує увагу саме на зовнішній формі права (що, на нашу думку, є виправданим), але у той самий час зводить її лише до таких формальних джерел як нормативно-правовий акт і правова доктрина, а отже, залишає поза увагою такі джерела права як судовий прецедент, нормативно-правовий договір, правовий звичай, судова практика. Більш коректним (і універсальним, таким, що може бути застосовним до будь-якої національної, субнаціональної чи наднаціональної правової системи) видається підхід, коли юридична термінологія поділяється за джерелом свого походження на термінологію первинних джерел права (для правової системи України — термінологію законодавства, термінологію нормативно-правових договорів, передовсім міжнародних) та термінологію вторинних джерел права (правових звичаїв, судової практики, правової доктрини).

⁷⁸ Козюбра М. І. Основні форми буття права та взаємовідносини між ними / М. І. Козюбра // Право України. — 2011. — № 8. — С. 23.

Одночасно із цим потребує врахування той факт, яке значення має термінологія у функціонуванні кожного із названих джерел права, і, відповідно, наскільки активно суб'єкти, що беруть участь у формуванні таких джерел, приділяють увагу термінології. Видється очевидним той факт, що юридична термінологія здобуває свою первинну фіксацію в першу чергу в тих джерелах, які найбільше пов'язані з юридичною технікою. Це такі джерела як нормативно-правовий акт і правова доктрина. Хоча сам характер зв'язків має різну природу.

Так, використання особливої мови нормативно-правового акта (юридичної термінології) є однією з конститутивних ознак цього джерела права. Це джерело права найбільше, аніж будь-яке інше, орієнтоване на створення абстрактних (не казуїстичних) правил поведінки, що саме по собі вимагає використання термінології. У свою чергу, процедура створення нормативно-правових актів (на відміну від створення інших джерел права, де створення самого джерела права не є самоціллю: судовий прецедент виникає внаслідок вирішення конкретної справи, нормативно-правовий договір — досягнення домовленості між сторонами соціального діалогу, судова практика — багаторазового вирішення певної категорії однорідних справ тощо) дозволяє здійснювати ефективну роботу над опрацюванням застосовуваних термінів.

Водночас правова доктрина ніби отримує «замовлення» на вироблення термінології, частина якої обслуговує потреби доктрини як сфери наукової діяльності (наукова термінологія), інша — здобуває визнання на практиці (в судовому прецеденті, нормативно-правовому акті, нормативно-правовому договорі, судовій практиці тощо). До того ж, вважаємо, що більш коректним є говорити навіть не про терміни доктрини, а про юридичні терміни юридичної науки в цілому. Адже відомо, що статус правової доктрини отримують лише ті положення правової науки, які здо-

бувають визнання (проходять перевірку) в юридичній практиці⁷⁹. Однак саму юридичну науку і, відповідно, застосовну в ній термінологію ми не можемо обмежувати лише цим критерієм.

Наведені вище положення пояснюють виправданість *розгляду юридичної термінології саме у світлі термінів законодавства і термінів юридичної науки*.

Підкреслимо, що запропонований нами підхід не є загально-визнаним в юридичній науці. Так, зокрема, відомий польський вчений Є. Врублевський висунув тезу про наявність «доктринальної мови», «мови правозастосовної практики» та «юридично-розмовної мови». Відповідно, кожний із зазначених різновидів юридичної мови включає до свого складу спеціальну юридичну термінологію — доктринальну, правозастосовну і юридично-розмовну.

Однак, як нами вже зазначалося, по-перше, є не виправданим підхід, який сферу функціонування юридичної термінології обмежує тільки правовою доктриною — вона є лише частиною юридичної науки. С. В. Бошно з цього приводу зазначає, що збіг змісту понять, виражених термінами «наука» і «доктрина», можливий тільки в тому випадку, «якщо наукова ідея заслужить визнання в середовищі професіоналів, виступить підставою відповідної школи, зустрінє підтримку суспільства, засвоїться правозастосовною практикою і в силу свого авторитету стане мірою суспільної поведінки»⁸⁰. Таким чином, доктринальна мова є мовою лише загально-визнаних, домінуючих наукових юридичних концепцій і, відповідно, її позиціонування як загальної мови юридичної науки

⁷⁹ Максимов С. І. Правова доктрина: філософсько-правовий підхід / С. І. Максимов // Правова доктрина України : у 5 т. — Х. : Право, 2013. — Т. 1. : Загально-теоретична та історична юриспруденція / В. Я. Тацій, О. Д. Святоцький, С. І. Максимов та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. — С. 59.

⁸⁰ Бошно С. В. Доктрина как форма и источник права / С. В. Бошно // Журнал российского права. — 2003. — № 12. — С. 71.

неможливе. Тим паче, в юридичній науці, як, втім, і у всякій іншій, крім усталених, стрижневих авторських позицій існує ще безліч різних дослідницьких думок, теорій, які також є повноправними елементами мови юридичної науки⁸¹.

По-друге, правозастосовна діяльність, як і в цілому юридична практика, може сприяти формуванню певного юридичного терміна шляхом багаторазового його вживання, надання йому певного усталеного значення. Однак сформованою частиною юридичної термінології він стане лише у разі його формалізованості, тобто закріплення у нормативно-правовому акті або в юридичній науці.

Враховуючи викладене, спираючись на існуючі визначення понять «термін» та «юридичний термін», спробуємо сформулювати визначення поняття «юридичний термін».

***Юридичний термін** — це слово або словосполучення, яке виступає узагальненим найменуванням певного правового поняття або поняття, яке не є правовим, але в результаті функціонування у сфері юриспруденції набуває специфічних значенневих відтінків, вводить в обіг представниками юридичної науки або законодавцем, характеризується емоційною нейтральністю та відносною стійкістю.*

Проте, слід одразу уточнити, що вищенаведене визначення, як і все проведене дослідження, орієнтоване саме на романо-германську правову традицію, де нормативно-правовий акт є головною формою права, а тому — і базою для утворення та функціонування юридичної термінології. Якщо ж говорити, приміром, про англо-американське право, то в ньому значний вплив на формування юридичної термінології здійснюють суди.

⁸¹ Туранін В. Ю. Феномен юридичної мови: концептуалізація проблеми / В. Ю. Туранін. — Вісник ХНУВС. — 2013. — № 2 (61). — С. 75.

Аналізуючи вказане визначення, можемо назвати такі **основні ознаки юридичного терміна**:

1. *Це слово або словосполучення.* Приблизно до сімдесятих років ХХ ст. у радянському термінознавстві панувала думка, що галузева термінологія — це виключно номінативні (називні) терміни. Потім все більше дослідників доходили до висновку про те, що номінативними назвами термінологія не обмежується, а включає й найрізноманітніші словосполучення. Дійсно, вивчення мови права переконливо свідчить, що слова-терміни становлять лише частину юридичної термінології. Переважна більшість її — це термінологічні словосполучення, які становлять близько 80% сучасного законодавчого словника⁸².

Про термін як слово йшлося, тому вважаємо за необхідне зупинитися саме на термінах-словосполученнях. Так, Н. О. Власенко визначає словосполучення як відносно стійкий змістовний зв'язок між словами⁸³. А. П. Полешко зазначає, що термінізовані словосполучення — це смислові одиниці, які несуть відповідну інформацію, мають тільки таке, а не вільне оформлення, тільки таке, а не вільне значення⁸⁴.

Термінологічні сполучення можуть бути дво-, три-, чотири- і багатоконпонентними. Компонентами термінологічних словосполучень є терміни-слова, які за лексико-граматичною належністю поділяються на іменники (суд, право, позов, злочин), прикметники (злочинний, правовий), дієслова (заарештовувати,

⁸² Артикуца Н. В. Законодавчі терміни та їх визначення / Н. В. Артикуца // Наукові записки / Нац. ун-т «Кієво-Могилянська академія». — К., 2009. — Т. 90 : Юридичні науки. — С. 41.

⁸³ Власенко Н. А. Язык права : монографія / Н. А. Власенко. — Иркутск : Вост.-Сибир. книж. изд-во : Норма-плюс, 1997. — С. 102.

⁸⁴ Полешко А. Конкретизація юридичних термінів у термінологічних словосполученнях / А. Полешко // Рад. право. — 1976. — № 9. — С. 32.

легалізувати, клопотати), прислівники (умисно, умовно, злочинно). Службові слова (прийменники та сполучники) у складі термінологічних словосполучень є граматичним засобом поєднання лексично значущих компонентів, а тому не належать до термінологічної лексики.

Термінологічні сполучення складаються із стрижневого і залежних (атрибутивних) компонентів, які уточнюють, конкретизують значення основного терміна (право на життя, адміністративне право, злочин проти життя). Н. В. Артикуца дуже влучно, на наш погляд, зазначає, що словосполучення репрезентують найпродуктивніший спосіб сучасного терміноутворення, оскільки сприяють точності й однозначності не лише термінологічних одиниць, а й тексту закону⁸⁵. На тому, що термінологічні словосполучення більш зручні, ніж однослівні терміни, оскільки розкривають і уточнюють загальні юридичні терміни, наголошують й інші дослідники, зокрема Т. В. Губаєва, А. П. Полешко. В. М. Савицький зауважує, що основна причина виникнення термінів, утворених із двох і більше слів, — необхідність виокремити деяку множину предметів із класу за будь-якою ознакою, що називається видовою відмінністю⁸⁶.

За своєю мовною природою багатослівні складені терміни є сталими, закритими словосполученнями (тобто такими, що відтворюються в мові в певній усталеній формі, не допускаючи включення нових слів або заміни відповідних слів довільно взятими) і хоч вільними (тобто такими, де значення словосполучення в цілому впливає із значення слів компонентів), але з певними

⁸⁵ Артикуца Н. В. Законодавчі терміни та їх визначення / Н. В. Артикуца // Наукові записки / Нац. ун-т «Кієво-Могилянська академія». — К., 2009. — Т. 90 : Юридичні науки. — С. 41.

⁸⁶ Савицький В. М. Язык процессуального закона. Вопросы терминологии / В. М. Савицкий ; под ред. А. Я. Сухарева. — М. : Наука, 1987. — С. 26.

обмеженнями (не можна, зокрема, на свій розсуд змінювати порядок слів)⁸⁷. Усе це робить їх своєрідними мовними одиницями. Слід підкреслити, що сталість, закритість юридичних термінованих словосполучень існує лише у сфері юридичних понять, саме в юридичній термінології. Вжиті в загальнолітературному контексті, без наділення їх певним юридичним змістом вони втрачають наведені характеристики.

При поєднанні термінів у термінологічні словосполучення, як зазначає А. П. Полешко, семантичні зміни відбуваються у двох напрямках:

- 1) переосмислення немає, термін не виходить з поля певного поняття, але зазнає різного роду змін. Наразі спостерігається така закономірність: чим більш абстрактним, загальним є термін, тим кардинальніших змін він зазнає, тим вільніше сприймає будь-які доповнення, тим ширшою є його валентність, тобто можливість поєднуватися з іншими поняттями⁸⁸. Так, наприклад, слово «відповідальність», поєднуючись з іншими, зазнає їхнього впливу, набуваючи певного відтінку: «дисциплінарна відповідальність», «кримінальна відповідальність», «цивільна відповідальність» тощо. Щоразу словосполучення набуває специфічного значення, але переосмислення терміна не відбувається;
- 2) має місце те чи інше переосмислення загального терміна, утворення різних понять. За наявності полісемії (багатозначності) терміна саме словосполучення дозволяє «відсікти» значення, які не відповідають поняттю, про яке цього разу йдеться. У словосполученні й досягається необхідна

⁸⁷ Полешко А. Юридичні поняття, що передаються словосполученнями / А. Полешко // Рад. право. — 1977. — № 2. — С. 72.

⁸⁸ Полешко А. Конкретизація юридичних термінів у термінологічних словосполученнях / А. Полешко // Рад. право. — 1976. — № 9. — С. 34

точність та однозначність⁸⁹. Так, наприклад, слово «акт» має багато значень, а у словосполученні «нормативно-правовий акт» відбувається уточнення його значення та відкидаються всі інші варіанти.

2. *Виступає узагальненим найменуванням певного правового поняття або поняття, яке не є правовим, але в результаті функціонування у сфері юриспруденції — набуває специфічних значеннєвих відтінків.* Як зазначалося, однією з визначальних рис, що відрізняють терміни від слів усіх типів, є зв'язок із науковими концепціями. Ця екстралінгвістична характеристика впливає на мовний статус терміна, оскільки в терміні як слові відображаються факти, які спостерігав дослідник, і їх теоретичне усвідомлення. Наслідком цього є взаємозв'язок термінологічної роботи з предметним знанням тієї сфери, поняття якої термінується. Однак термін при цьому залишається словом (словосполученням), зовнішньо підпорядковується закономірностям тієї мови, якою його було створено, а також мови, в якій він використовується (якщо в основі терміна лежить слово іншої мови)⁹⁰.

Для того щоб розкрити сутність цієї властивості терміна, необхідно спочатку визначити, що являє собою поняття, як воно співвідноситься із терміном. Так, кожне поняття відображає матеріальну або ідеальну дійсність, певне відношення, явище, якийсь зв'язок, закономірність, узагальнюючи наші уявлення, погляди, переконання. Поняття — це логічно розчленована думка, яка відображає загальні та істотні ознаки того чи іншого предмета, явища дійсності, його іманентну сутність⁹¹. Важливу роль

⁸⁹ Полешко А. Конкретизація юридичних термінів у термінологічних словосполученнях / А. Полешко // Рад. право. — 1976. — № 9. — С. 34.

⁹⁰ Sandrini P. Legal Terminology. Some Aspects for a New Methodology / P. Sandrini. — Journal of Linguistics. — 1999. — No. 22. — P. 104.

⁹¹ Юридическая техника : учеб. пособие / под ред. Т. Я. Хабриевой, Н. В. Влащенко. — М. : Эксмо, 2010. — С. 95.

в юриспруденції відіграють поняття, — вказує М. І. Ковальов. Вони не відображають безпосередньо реальну дійсність подібно спостереженню або уявленню, вони ближче до сутності явища. Через свою всезагальність вони дещо погрублюють дійсність, лише приблизно відповідаючи їй. Зміст понять у стислій формі фіксується в словесних визначеннях, завдяки чому ми отримуємо можливість відрізнити одні об'єкти вивчення від інших та формулювати значення терміна, що вводиться в обіг⁹².

Значення понять для права важко переоцінити, адже правова дійсність підлягає дослідженню, вивченню на основі узагальнення, яке є можливим саме за допомогою правових понять. Правові поняття — це основний засіб узагальнення в праві, за допомогою якого відбувається перехід від казуїстичного до абстрактного регулювання суспільних відносин. Як зазначає Т. В. Кашаніна, правові поняття — це згустки знань людини про державно-правові явища суспільного життя. Вони несуть у собі більше теоретичної енергії порівняно з іншими елементами, деталями правової норми, тому що в них міститься концентрована інформація про реальну дійсність⁹³.

«Важливою логічною рисою правової норми, — справедливо зауважує Г. Т. Чернобель, — є те, що вона під час свого виникнення конструюється за допомогою певних понять. Без конкретних та ясних понять неможливо сформулювати правову норму. Поняття, — підкреслює автор, — семантичне ядро, завдяки якому норма права функціонує»⁹⁴.

⁹² Ковалев М. И. О роли научных понятий в уголовном праве и криминологии / М. И. Ковалев // Изв. вузов. Правоведение. — 1980. — № 5. — С. 56.

⁹³ Кашанина Т. В. Правовые понятия как средство выражения содержания права / Т. В. Кашанина // Совет. государство и право. — 1981. — № 1. — С. 38.

⁹⁴ Чернобель Г. Т. Формализация норм права / Г. Т. Чернобель // Совет. государство и право. — 1979. — № 1. — С. 34.

Термін — це матеріальне втілення поняття, тобто це засіб вираження поняття. Поняття — категорія мислення, термін — категорія мови. Співвідношення понять та відповідних їм термінів виражається співвідношенням філософських категорій «форма» і «зміст», «сутність» і «явище». Зміст — це все те, з чого складається явище, що його утворює (сукупність тих чи інших документів, елементів, зв'язків, відносин). Форма — це спосіб існування, організації змісту, що робить можливим його знакове вираження та використання. У логіко-семантичному плані зміст відіграє визначальну роль відносно форми, структура якої завжди знаходиться в певній відповідності зі структурою конкретного змісту. Немає безформного змісту, як і немає форми, позбавленої змісту⁹⁵.

Е. О. Прянишников в одній зі своїх статей досить вдало, на нашу думку, описує таку єдність: явище дійсності — поняття — термін. Найважливіша властивість цієї єдності полягає в тому, — як зауважує автор, — що основним, визначальним та первинним в ньому буде явище дійсності. Поняття ж — це відображення такого явища у свідомості людей, а термін є словесним вираженням поняття. Інша властивість цієї єдності полягає в тому, що найбільш нестабільним, найбільш мінливим елементом в ній є дійсність, більш незмінні поняття, а найбільш малозмінюваний елемент — це терміни, словесні вираження понять⁹⁶.

П. М. Рабінович та деякі інші дослідники навіть уживають таку назву як «терміно-поняття», тим самим підкреслюючи не-

⁹⁵ Законодательная техника : науч.-практ. пособие / под ред. Ю. А. Тихомирова. — М. : Городец, 2000. — С. 103.

⁹⁶ *Прянишников Е. А.* Единство «явление — понятие — термин» и его значение для законодательства / Е. А. Прянишников // Совет. государство и право. — 1971. — № 2. — С. 114.

розривний зв'язок між ними⁹⁷. Хоча, на нашу думку, така назва видається недоцільною, оскільки зрозуміло, що термінів без понять не існує, адже завжди спочатку з'являється певне поняття, а потім обирається або твориться термін на його позначення.

Розуміння названої ознаки термінів законодавцем при роботі над текстом нормативно-правових актів дозволяло б уникати прикрих помилок. Так, наприклад, ураховуючи описаний взаємозв'язок між словами, термінами та поняттями, виникає сумнів з приводу логічності ч. 3 ст. 213 Цивільного кодексу України: «При тлумаченні змісту правочину беруться до уваги однакове для всього змісту правочину значення слів і понять, а також загальноприйняте у відповідній сфері відносин значення термінів»⁹⁸. Зокрема, незрозуміло, чому для слів і понять встановлюється одне правило їх тлумачення, а для термінів — інше. Логічніше було б встановити єдине правило для термінів і понять, а інше правило — для решти слів.

Як відомо, кожне поняття має зміст — сукупність відмінних ознак предметів, явищ, якостей, дій, відображуваних у понятті, і обсяг — сукупність предметів, явищ, якостей, дій, що мисляться в понятті. Їх взаємозв'язок проявляється в логічному законі зворотного відношення між змістом і обсягом поняття, відповідно до якого зі збільшенням змісту зменшується обсяг поняття, і навпаки⁹⁹. Тер-

⁹⁷ Рабінович П. М. Правоназви як закономірний прояв праворозуміння (за матеріалами дослідження індоєвропейської мовної сім'ї) / П. М. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. — Х., 2004. — Вип. 4. — С. 16; Дудаш Т. Терміно-поняття «цивільне право» та «приватне право»: первинні значення та сучасна інтерпретація / Т. Дудаш, Р. Сивий // Підприємництво, госп-во і право. — 2006. — № 4. — С. 54.

⁹⁸ Цивільний кодекс України : від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відом. Верхов. Ради України. — 2003. — №№ 40–44. — Ст. 356.

⁹⁹ Полешко А. Юридичні поняття, що передаються словосполученнями / А. Полешко // Рад. право. — 1977. — № 2. — С. 70.

мін буде дійсним відображенням поняття лише в тому разі, якщо обсяг і зміст терміна буде точно відповідати обсягові і змістові поняття. Відсутність у терміні будь-якого з характеризуючих ознак поняття неминуче призведе до порушення межі поняття. Коли обсяг та зміст терміна перебільшують чи зменшують обсяг чи зміст поняття, відбувається переключення значення останнього.

Також однією з особливостей юридичного терміна є те, що він може виступати найменуванням не тільки правового поняття, тобто поняття, яке виникає та функціонує у правовій сфері, але й поняття, яке не є правовим, але в результаті функціонування у сфері юриспруденції набуває специфічних значеннєвих відтінків. Це так звані загальноновживані юридичні терміни. Як зазначає М. Л. Давидова, поняття «загальноновживаний термін» саме по собі означає, що відповідне слово, знайоме та зрозуміле для всіх, отримує в законі конкретне, спеціальне значення — значення юридичного терміна¹⁰⁰.

3. Вводиться в обіг представниками юридичної науки або законодавцем.

Терміни вводяться в обіг саме наукою, а потім закріплюються в законодавстві. Зворотня ситуація є винятком. Юридичні терміни, закріплені в статті нормативного правового акту, є більш імперативними порівняно з термінами науки. Обов'язковий, офіційний характер мають саме законодавчі терміни. Хоча терміни правової науки виконують роль фундаменту, бази, на основі якої розробляються ті чи інші юридичні поняття, відбувається пошук найбільш відповідного поняттю терміна, віднайдення консенсусу між поглядами різних вчених. Як зазначає М. І. Панов, тут завж-

¹⁰⁰ Давидова М. Л. Нормативно-правовое предписание: природа, типология, технико-юридическое оформление : монография / М. Л. Давыдова. — СПб : Юрид. центр Пресс, 2009. — С. 127–128.

ди спостерігається органічна взаємозалежність: чим глибше і детальніше розроблені наукові правові поняття, тим глибшою мірою й успішніше вони сприймаються правом, входять у нього як складові компоненти. І навпаки, чим досконаліший понятійний апарат позитивного права, його окремих галузей і інститутів, тим більшою мірою він збагачує юридичну науку (доктрину) і сприяє її розвитку¹⁰¹. Детальніше про взаємодію наукових та законодавчих термінів буде йти мова в наступному розділі.

Слід зауважити, що ситуація, за якою юридичні терміни вводяться в обіг наукою або законодавцем, а суди, використовуючи наявний термінологічний апарат, у разі необхідності здійснюють їх офіційне тлумачення, є ідеалом. Проте на практиці трапляються випадки, коли нові юридичні терміни вводяться в обіг саме під час здійснення офіційного тлумачення положень законодавства. Це пов'язано, по-перше, із тим, що така форма права як законодавство має своїм недоліком те, що в ньому неможливо передбачити всі нюанси регульованих суспільних відносин, адже норма права — це певна загальна модель, яка розрахована на невичерпність та неперсоніфікованість свого застосування. По-друге, такі випадки пов'язані із низькою якістю вітчизняного законодавства, в якому часто зустрічаються прогалини в регулюванні тих чи інших суспільних відноси.

Ось що з цього приводу зазначає Р. Дворкін: «Суди повинні застосовувати законодавство, яке створене іншими інститутами; вони не повинні створювати нове право. Це є ідеалом, який з різних підстав не може бути повністю реалізований на практиці. Закони та положення загального права часто є неоднозначними для їх розуміння і мають бути розтлумачені для їх застосування у но-

¹⁰¹ *Панов М. І.* Проблеми формування понятійного апарату юридичної науки: методологічні аспекти / М. І. Панов // Вісник Академії правових наук України. — Х., 2003. — № 2/3. — С. 60.

вих справах. У деяких справах порушуються питання, які не можуть бути вирішені шляхом тлумачення наявних правоположень. Тому суди створюють нове право незалежно від того, як вони це роблять — приховано чи відкрито. У разі творення нового права суддя фактично діє як законодавець, котрий аналогічну проблему вирішує шляхом прийняття закону»¹⁰².

Крім того, враховуючи, що в Україні здійснюється реформування правової системи, приведення її у відповідність до європейських стандартів, цілком виправданим є те, що суд за відсутності можливості здійснення тлумачення норм за допомогою існуючих положень може звертатися до практики більш розвинутих демократичних європейських держав. До того ж відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»¹⁰³, суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та практику Європейського суду з прав людини як джерело права.

Наприклад, Конституційний Суд України в рішенні від 30 січня 2003 р. відносно конституційності положень ч. 3 ст. 120 Кримінально-процесуального кодексу України стосовно невизначеності строку досудового слідства зазначив, що строки досудового слідства у відповідності до міжнародних договорів України мають бути розумними¹⁰⁴. Тобто фактично орган конституційної юрисдик-

¹⁰² Цит. за Шевчук С. Судовий захист прав людини. Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції / С. Шевчук. — Вид. 3-є. — К. : Реферат, 2010. — С. 211.

¹⁰³ Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 30. — Стор. 1114. — Ст. 260.

¹⁰⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини шостої стат-

ції вжив новий термін, який раніше не був закріплений в жодному нормативно-правовому акті — розумний строк. Після цього цей термін було закріплено у Кодексі адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року, а також у новому Цивільному процесуальному кодексі України від 18 березня 2004 року¹⁰⁵.

4. *Емоційна нейтральність юридичного терміна*, яка полягає в тому, що в ньому немає емоційної забарвленості, експресивності. Юридичний термін — це елемент мови права, який характеризується офіційно-діловим стилем викладу. Мова художнього витвору впливає в першу чергу на почуття та уявлення читачів, а мова права — на розум і логіку. Головне для нього — логічна та предметна спрямованість, а не естетичні забарвлення чи суб'єктивні інтонації. Ось що говорить з цього приводу О. О. Реформатський: «Термін принципово перебуває поза експресією, оскільки експресія передбачає вибір хоча б дихотомічно «добре-погано», для терміна вибору в цьому сенсі немає, термін точний та холодний, і сфера експресії для нього всередині термінології недопустима»¹⁰⁶. Вказана ознака є проявом більш загальної характеристики, зумовленої належністю юридичної мови до фахових мов. Як підкреслюють з цього приводу лінгвісти, у фахових текстах фігура автора відходить на другий план, що дає змогу говорити

ті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) від 30.01.2003 р. № 3-рп/2003 // Вісн. Конституц. Суду України. — 2003. — № 1. — С. 23–30.

¹⁰⁵ Кодекс адміністративного судочинства України : від 06.07.2005 р. № 2747-IV // Відом. Верхов. Ради України. — 2005. — № 36/37. — С. 446; Цивільний процесуальний кодекс України : від 18.03.2004 р. № 1618-IV // Відом. Верхов. Ради України. — 2004. — № № 40/41, 42. — Ст. 492.

¹⁰⁶ *Реформатский А. А.* Что такое термин и терминология / А. А. Реформатский // Вопросы терминологии : материалы Всесоюз. терминолог. совещ. — М., 1961. — С. 52.

про деперсоніфікацію автора, у той час як на першому з'являються точно визначені правила і принципи, якими керуються при укладанні текстів. Переважна більшість текстів є продуктом системи, оскільки вона задає основні ознаки тексту, а автор відповідає за другорядні. У певних «нормованих» текстах вплив системи колись визначив їхню форму, яка не змінюється впродовж тривалого часу, чекаючи на наступну перетурбацію¹⁰⁷.

Юридична термінологія є системою юридичних термінів. Що це означає, в чому виявляється системність юридичної термінології? Властивість терміна, що відображає нерозривний зв'язок терміна з поняттям та проявляється в його певній класифікаційній належності, називається системністю¹⁰⁸. Системність термінології включає в себе дві сторони — внутрішню і зовнішню. Внутрішня системність полягає в тому, що кожний термін співвідноситься з певним поняттям об'єктивного світу, вони пов'язані між собою і, таким чином, складають певну систему. Зовнішня системність полягає в тому, що кожний термін співвідноситься з іншими термінами конкретного термінологічного поля, має конкретне місце серед інших термінів. Терміни взаємообумовлені та взаємопов'язані, утворюють родо-видові зв'язки між собою. Тому вони є не довільною сукупністю одиниць, а узгодженим механізмом, системою. Досить красномовно описує явище системності В. О. Навроцький, зазначаючи, що чинне законодавство України представляє собою певну систему, щось на зразок мозаїчного панно, яке закриває центральну частину єдиного правового поля країни і визначає кольорову палітру інших його частин. Саме

¹⁰⁷ Новицька О. А. Фахові мови як об'єкт перекладознавчих і лінгвістичних досліджень (на матеріалі юридичних текстів новогорецької мови) / О. А. Новицька // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. — 2013. — № 9 (268), Ч. I. — С. 73–78.

¹⁰⁸ Квитко И. С. Термин в научном документе : учебник / И. С. Квитко. — Львов : Выща шк., 1976. — С. 14.

в мозаїчному панно є самостійною й автономною частиною цілого. Разом з тим за кольором, розмірами і формою він настільки органічно пов'язаний з іншими частинами панно, що у сукупності, системі утворює завершений художній твір¹⁰⁹. Таке порівняння досить точно розкриває сутність явища системності. Автор говорить про системність всього законодавства, але цю думку можна спроектувати і на системність самої юридичної термінології, яка включає в себе як термінологію нормативно-правових актів, так і термінологічний арсенал науки правознавства.

М. В. Белоконь зазначає, що, незважаючи на те, що у відсотковому співвідношенні юридична термінологія складає лише біля 20 відсотків усієї кількості лексичного матеріалу, що використовується правом, вона є найбільш інформативною його частиною, оскільки, як і будь-яка термінологія, концентрує в собі найбільшу кількість правового знання, несе основне змістовне навантаження в юридичному тексті¹¹⁰. З твердженням про те, що юридична термінологія є найбільш інформативною частиною, не можна не погодитись, а от положення про те, що вона складає всього 20 відсотків усього лексичного матеріалу права, потребує уточнення. Ймовірно автор говорить саме про спеціально-юридичні терміни, не враховуючи загальноповживані терміни, які складають приблизно дві третини від загальної кількості слів, що використовуються в нормативно-правових актах.

Поряд із цим основними вимогами до юридичних термінів, як термінів у цілому, є їх однозначність, загальновизнаність, стій-

¹⁰⁹ *Навроцький В. О.* Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз Кримінального кодексу України 1960 р. та 2001 р.) / В. О. Навроцький. — К. : АТКА, 2001. — С. 52.

¹¹⁰ *Белоконь Н. В.* Юридическая терминология как средство развития правосознания и воспитания правовой культуры в процессе подготовки правоведов / Н. В. Белоконь // Юрид. техника. — 2009. — № 3. — С. 116.

кість. Юридичний термін має відповідати правилам і нормам певної мови; відображати конкретну дефініцію, орієнтуватися на відповідну концепцію; бути відносно незалежним від контекста, точним, лаконічним; бути спрямованим на максимальну відповідність всій системі термінів певної сфери; бути милозвучним.

1.4. Класифікація юридичних термінів

Підходи до класифікації юридичних термінів, представлені в юридичній науці. Загальноживані, спеціально-юридичні та спеціально-технічні терміни. Теорія стилю права. Класифікація за вертикальним і горизонтальним принципами. Поділ термінів за способом входження термінологічних одиниць у мову. Неосемантизми, неологізми, запозичення та інтернаціоналізми.

Поглиблене наукове дослідження явищ та процесів правової дійсності неможливе без використання методу класифікації. Існування та реальне функціонування в правовій системі будь-якої держави значної кількості юридичних термінів відносить проблему їх класифікації до розряду першочергових і надзвичайно актуальних.

Розподіл термінів на певні групи представляє інтерес із декількох причин. По-перше, це дозволяє прослідкувати основні особливості вживання в тексті нормативного правового акта та в науковій юридичній літературі не тільки одиничного терміна, але й цілої сукупності термінів; встановити певні закономірності існування терміна в терміносистемі. По-друге, класифікація важлива для впорядкування окремих терміноодиниць, що є необхідною умовою впорядкування всієї правової інформації для її подальшої автоматизації.

Проте, до цього часу відсутні чіткі, науково напрацьовані критерії класифікації юридичних термінів із урахуванням їх практичної значущості, тому будь-яка класифікація має умовний, неповний характер.

Класифікація (від лат. «clasis» — розряд і «facere» — робити) — це особливий випадок застосування логічної операції поділу об'єму поняття, що є певною сукупністю поділів (поділ деякого класу на види, поділ цих видів та ін.)¹¹¹. Сутність цього прийому, запозиченого з формальної логіки, полягає в поділі предметів на класи за зовнішньою або їх найбільш суттєвою ознакою. Класифікації бувають допоміжними (штучними) або природними. Класифікація виявляє істотні спільні й відмінні риси між предметами та явищами, дозволяє міркувати про місце, яке займає предмет в класифікації, його властивості, і має важливе пізнавальне значення. Якщо підставою для поділу предметів чи явищ на класи слугує певна зовнішня ознака — це штучна, або, як її ще називають, допоміжна класифікація. Вона дозволяє більш легко і швидко віднайти той чи інший предмет серед інших предметів, що класифікуються, але не дає можливості стверджувати будь-що про його властивості.

За допомогою класифікації, як зазначає М. В. Сільченко, фіксуються закономірні об'єктивні зв'язки між об'єктами, предметами реальної дійсності шляхом розподілу їх за відповідними рубриками (класами, видами, сім'ями). Таким чином, пізнаються певні взаємовідносини між таксономічними одиницями й поняттями про них. У результаті проведення класифікації у зовнішньо

¹¹¹ Хайретдинова М. Д. К вопросу о классификации законодательных дефиниций / М. Д. Хайретдинова // Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы : материалы междунар. «кругл. стола» (Черновцы, 21–23 сент. 2006 г.). — Н. Новгород, 2007. — С. 457.

невпорядкованій емпіричній дійсності свідомість виявляє логіку й закономірність, і тим самим створюється можливість точної орієнтації у багатогранності досліджуваних об'єктів чи явищ¹¹². Класифікація допомагає дослідити природу явища, так звані внутрішні та зовнішні властивості, що й забезпечують його буття, існування в системі різноманітних категорій, здійснення ним певних функцій¹¹³.

Для того щоб правильно класифікувати предмети та явища, необхідно знати логічні правила здійснення поділу, до яких відносять такі:

- 1) поділ має здійснюватися тільки за одним критерієм, тобто за однією підставою поділу;
- 2) члени поділу повинні взаємно виключати один одного;
- 3) правило співмірності, яке полягає в тому, що сума обсягів членів поділу має дорівнювати обсягу діленого поняття;
- 4) поділ повинен бути безперервним і вичерпним¹¹⁴.

Більшість дослідників, аналізуючи питання юридичної термінології, визнають поділ юридичних термінів на загальнозживані, спеціально-юридичні та спеціально-технічні¹¹⁵. Деякі вчені

¹¹² Сильченко Н. В. Роль и место «типология» в понятийном аппарате общей теории государства и права / Н. В. Сильченко // Право и правотворчество: вопросы теории. — М., 1982. — С. 63.

¹¹³ Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: монографія / Л. Р. Наливайко. — Х. : Право, 2009. — С. 236.

¹¹⁴ Логіка : підручник / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого ; за заг. ред. В. Д. Титова. — Х. : Право, 2005. — С. 80.

¹¹⁵ Алексеев С. С. Общая теория права : учебник / С. С. Алексеев. — 2-е изд. — М. : Проспект, 2009. — С. 487; Загальна теорія держави і права : підручник / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. — Х. : Право, 2009. — С. 311; Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник / О. Ф. Скакун. — Х. : Еспада, 2006. — С. 730; Чулінда Л. І. Українська правничка термінологія : навч. посіб. / Л. І. Чулінда. — К. : Магістр-XXI сторіччя, 2005. — С. 27–29.

виділяють у цій класифікації не три, а чотири групи, а саме: загальноживані, терміни, що мають у нормативному акті вужче, спеціальне значення, суто юридичні й технічні¹¹⁶. (У цілому, це відповідає прийнятому в лінгвістиці підходу, згідно з яким лексику будь-якої мови можна розглядати як сукупність різних систем. Відповідно, в межах кожної такої системи є можливим виокремлення різних принципів і підходів до її вивчення й подальший поділ на менші підсистеми. При цьому основним є поділ на загальну і спеціальну лексику. На відміну від загальної лексики, спеціальна не має загального використання і є зрозумілою тільки тим, хто задіяний у певній професійній сфері, оскільки вона належить не до загальної мови як засобу комунікації в будь-яких умовах. Вона є необхідною для оволодіння професійними знаннями).

Щодо класифікаційного критерію, то є очевидним, що в цьому випадку поділ проводиться за функціональною поширеністю термінів. Як ми бачимо з двох наведених моделей класифікації, дискусійним є питання щодо місця в ній загальноживаних термінів, які мають в нормативному акті спеціальне значення. Погляди вчених з цього приводу можна поділити на три групи:

1. Ті, що виділяють такі терміни в окрему групу (А. С. Піголкін, В. І. Риндюк та ін.)¹¹⁷.

¹¹⁶ Ющук І. П. Українська мова : підручник / І. П. Ющук. — 3-є вид. — К. : Либідь, 2006. — С. 160.

¹¹⁷ Язык закона / С. А. Боголюбов, И. Ф. Казьмин, М. Д. Локшина [и др.] ; под ред. А. С. Пиголкина ; ВНИИ сов. гос. стр-ва и законодательства. — М. : Юрид. лит., 1990. — С. 160; Риндюк В. И. Дефиниции в законодательных актах Украины / В. И. Риндюк // Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы : материалы междунар. «кругл. стола» (Черновцы, 21–25 сент. 2006 г.). — Н. Новгород, 2007. — С. 535.

2. Ті, що не виділяють в окрему групу, а відносять до групи загальноновживаних термінів (Т. М. Москалькова, В. В. Черніков, О. В. Черкаєв та ін.)¹¹⁸.

3. Ті, що також не виділяють в окрему групу, але відносять до групи спеціально-юридичних термінів (С. С. Алексєєв, В. М. Савицький та ін.)¹¹⁹.

Ми вважаємо, що такі терміни слід відносити до групи **загальноновживаних термінів**. Проте слід зробити певне уточнення стосовно того, що в межах цієї групи ми не виділяємо терміни, які вживаються в тому самому значенні, що й у загальноновживаній мові, та терміни, що за формою збігаються із загальноновживаним словом, але отримують специфічне значення, як зазначають більшість дослідників. На нашу думку, **юридична мова оперує не тільки термінами, але й звичайними словами, які не відносяться до юридичних термінів**. Такими словами-нетермінами і є загальноновживані слова, які у сфері юриспруденції не отримують ніякого специфічного змісту, ані звуження чи розширення свого значення. Загальноновживані слова — це звичайні, поширені найменування предметів, ознак, дій, явищ, які використовуються і мають однакове значення і в повсякденному мовленні, і в художній та науковій літературі, і у ділових документах, законодавстві¹²⁰.

¹¹⁸ Москалькова Т. Н. Нормотворчество : науч.-практ. пособие / Т. Н. Москалькова, В. В. Черников. — М. : Проспект, 2011. — С. 248; Черкаев А. В. Юридическая терминология в российском публичном праве: проблемы применения и совершенствования : дис. канд. юрид. наук : 12.00.01 / Черкаев Алексей Васильевич. — М., 2004. — С. 21.

¹¹⁹ Савицкий В. М. Язык процессуального закона. Вопросы терминологии / В. М. Савицкий ; под ред. А. Я. Сухарева. — М. : Наука, 1987. — С. 24; Алексеев С. С. Право: азбука-теория-философия: опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. — М. : Статут, 1999. — С. 107.

¹²⁰ Язык закона / С. А. Боголюбов, И. Ф. Казьмин, М. Д. Локшина [и др.] ; под ред. А. С. Пиголкина ; ВНИИ сов. гос. стр-ва и законодательства. — М. : Юрид. лит., 1990. — С. 70.

Такими словами є, наприклад, «будівля», «дерево», «рука», «споруда», «доба» тощо.

Загальноновживані терміни — це слова, які за формою відносяться до звичайних слів, поширених у літературній мові, але в праві вони мають свій специфічний правовий зміст. Слід підкреслити, що не можна плутати загальноновживані слова, що використовуються в науці, законодавстві, судовій практиці в тому самому значенні, що й у літературній мові, із загальноновживаними термінами. Адже загальноновживані терміни — це ті самі слова, але внаслідок так званої «жорсткої семантизації» вони отримали інше забарвлення, чіткі межі у сфері юриспруденції, перетворившись тим самим у юридичні терміни¹²¹.

Погоджуємося із С. П. Хижняком, який зазначає, що кожне загальноновживане слово, яке використовується як юридичний термін в законодавстві або юридичній науці в будь-якому разі піддається переосмисленню, тобто має спеціальне значення¹²². До загальноновживаних термінів відносяться, наприклад, такі юридичні терміни, як сім'я, власність, захисник, товар, покупець, хуліганство та безліч інших. Так, слово «хуліганство» у Великому тлумачному словнику української мови розуміється як грубе порушення правил громадського порядку, загальноприйнятих норм поведінки¹²³. У Кримінальному кодексі України цей термін має більш вузьке, спеціальне значення і визначається як грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що

¹²¹ Голев Н. Д. Взаимодействие естественного и юридического языка как базовая проблема юрлингвистики / Н. Д. Голев // Режим доступа : <http://lingvo.asu.ru/golev/articles/z09.html>. — Загл. с экр.

¹²² Хижняк С. П. Юридическая терминология: формирование и состав : монография / С. П. Хижняк ; под ред. Л. И. Баранниковой. — Саратов : Изд-во Саратов-ун-та, 1997. — С. 92.

¹²³ Великий тлумачний словник української мови (з дод. і доповн.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К. : Ірпінь : Перун, 2005. — С. 1576.

супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом¹²⁴. Справжня професійна мова — це мова спеціалістів для спеціалістів. Особливість юридичної мови полягає в застосуванні виразів, які за формою погоджуються із побутовою мовою, однак за своїм змістом можуть відхилятися від загальноповживаної мови¹²⁵.

Загальнопоширена мова в силу своєї універсальності, багатозначності, образності не завжди задовольняє потреби в точності та стислості законодавчого тексту. Саме тому необхідна професіоналізація законодавчої мови, яка повинна виключати можливість її довільного тлумачення та викривлення змісту нормативно-правових норм у процесі судової та адміністративної практики. Як відомо, в будь-якій сфері науки і практики широко використовується спеціальна термінологія, яка має той важливий смисл, що дозволяє виразити думку максимально стисло, точно й однозначно¹²⁶.

Спеціально-юридичні терміни — слова та словосполучення, що належать юридичній науці і практиці, відображають специфіку державно-правових явищ (наприклад, шлюб, позов, дієздатність, правоздатність, законність, юридична відповідальність, державний орган тощо). Як правило, спеціально-юридичні терміни створюються законодавцем або правовою доктриною, коли в літературній мові відсутнє слово на позначення відповідного поняття. Велика кількість термінів, які спочатку були створені законодавцем і первісно мали характер власне юридичних, у подальшому поширились у побуті, художній літературі, активно використовуються за

¹²⁴ Кримінальний кодекс України : від 05.04.2001 р. № 2341-III // Відом. Верхов. Ради України. — 2001. — № 25/26. — Ст. 131.

¹²⁵ Настольная книга по оформлению законов : пер. с нем. — Кельн : Бундесанцфайгер, 1991. — С. 43.

¹²⁶ Керимов Д. А. Культура и техника законотворчества / Д. А. Керимов. — М. : Юрид. лит., 1991. — С. 95.

межами юриспруденції (злочинець, закон, аліменти тощо). Вони перестали бути суто юридичними. Часто власне юридичні терміни запозичуються з римського права або з інших розвинутих правових систем (акцепт, легат, контрабанда та ін.). Але в більшості випадків вони утворюються із коренів вітчизняної мови (злочин, дізнання, закон та ін.).

Спеціально-технічні терміни — це терміни, що мають значення у галузі спеціальних знань — техніки, медицини, економіки, соціології, біології (депозит, безробітний, страйк та ін.)¹²⁷. Деякі автори висловлюють думку про недоцільність використання спеціально-технічних термінів у текстах нормативно-правових актів, оскільки вони для свого розуміння потребують спеціальних знань. Проте, як влучно зазначав О. В. Пчолкін, у сучасних умовах повністю обійтися без використання спеціально-технічних термінів неможливо через розширення сфери правового регулювання, до якої все більше почала входити й технічна діяльність. Але вживати такі терміни в тексті нормативних актів потрібно лише тоді, коли їх не можна замінити іншими, більш доступними для розуміння термінами¹²⁸.

Вживання спеціальних технічних термінів потрібно зводити до мінімуму в конституційному, кримінальному, адміністративному, трудовому, сімейному праві, разом із тим, певні галузі суспільних відносин неможливо врегулювати без використання спеціальної технічної термінології (йдеться про регулювання в сфері

¹²⁷ Ситникова А. И. Законодательная текстология и ее применение в уголовном праве : монография / А. И. Ситникова. — М. : Юрлитинформ, 2010. — С. 131.

¹²⁸ Пчелкин А. В. Терминология закона в условиях научно-технического прогресса / А. В. Пчелкин // Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы : материалы междунар. «кругл. стола» (Черновцы, 21–23 сент. 2006 г.). — Н. Новгород, 2007. — С. 531.

науково-технічних, економічних, податкових відносин тощо). Якщо дія нормативного акта, в якому використовуються такі терміни, розповсюджується не тільки на фахівців, а й на більш широке коло осіб, то доцільно в цьому акті давати точне і повне визначення вживаних термінів. Важливою вимогою до використання таких термінів є те, що вони мають розумітися саме в тому значенні, яке закріплено за ними у відповідній галузі знань.

Загалом в юридичній науці стосовно необхідності використання в процесі розробки законодавства спеціальної термінології велися і ведуться дискусії. Одні дослідники права вважають, що при створенні системи законодавства для точності та повноти правового регулювання потрібно використовувати спеціальну формалізовану мову, яка не може і не повинна бути зрозумілою для людей, які не володіють спеціальною юридичною підготовкою. Така необхідність пояснюється прибічниками цієї точки зору специфікою змісту правових приписів, які не можуть бути виражені з необхідною точністю та повнотою розмовною чи загальною мовою.

У західній (особливо германській) літературі широкого розповсюдження отримала «теорія стилю права», яка передбачає абстрактність та відстороненість мови законодавства та неможливість забезпечення під час її формування простоти, популярності та зрозумілості. Один із основоположників німецької школи законодавчої техніки Ганс Доле зауважує: «...інколи думається, що законодавець махнув на це рукою та схилився на сторону тих, хто дотримується думки про те, що кодекси пишуться не для профана, а для судді; їх значення полягає в тому, щоб... бути зрозумілими для судді, профану ж вони можуть бути і незрозумілими»¹²⁹.

¹²⁹ Чухвичев Д. В. Законодательная техника : учеб. пособие / Д. В. Чухвичев. — М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2006. — С. 177.

Прибічники професіоналізації законодавчої мови визнають, що незрозумілість нормативно-правового акту — це велика проблема для механізму правового регулювання, але вважають складності, пов'язані з ясністю та доступністю мови закону, нездоланими. Німецькі вчені (В. Гедеман, Г. Доле, Г. Кіндерман, О. Гірке) вважають, що без спеціальної термінології, яка повністю заміняє собою в тексті нормативно-правових актів загальнозживану мову, неможливо поєднати стислість та ясність закону з їх точністю та повнотою.

Інші вчені, навпаки, наполягають на тому, що використання в тексті нормативно-правових актів вузькоюридичних термінів, незрозумілих простим людям, шкідливо та недоцільно. Прибічники такого підходу вважають, що нормативно-правові акти мають бути написані літературною мовою, зрозумілою для всіх людей, незалежно від виду професійної підготовки. Е. О. Прянішников з цього приводу зазначає, що якщо терміни доступні лише юристам, їх не слід вживати в законодавстві, оскільки закон адресується усьому населенню, то повинен бути простим і зрозумілим кожному¹³⁰.

Як часто буває при зіткненні двох протилежних точок зору, істина лежить посередині. З одного боку, не викликає сумнівів той факт, що законодавство повинно бути зрозумілим для своїх адресатів. Правове регулювання суспільних відносин не може бути ефективним та повноцінним, якщо люди не розуміють своїх прав та обов'язків, закріплених в тому чи іншому нормативному акті. Особливо це стосується демократичних держав, де забезпечення прав та свобод людини мають визначати напрямки діяльності держави.

¹³⁰ *Прянішников Е. А.* Единство «явление — понятие — термин» и его значение для законодательства / *Е. А. Прянішников* // Совет. государство и право. — 1971. — № 2. — С. 115.

Дійсно, мова закону має бути максимально наближена до звичайної, загальноживаної мови. Але, з іншого боку, повністю уникнути при створенні системи законодавства спеціальних термінів неможливо, якщо законодавець має на меті написання ефективних та якісних нормативно-правових актів. І причин цьому декілька.

По-перше, такі терміни дають можливість забезпечити стислість та чіткість закону¹⁵¹. Уявімо собі, що в законодавстві замість юридичного терміна «осудність» всюди буде використовуватися його визначення «здатність особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними». У результаті текст нормативно-правового акту істотно збільшиться за обсягом, а смисл приписів буде втрачатися за цим багатослів'ям, що значно ускладнить процес усвідомлення волі законодавця. Ще Р. Ф. Ієринг писав, що технічний вираз (мається на увазі спеціальний юридичний термін стосовно нашого дослідження) нічим не спрощує тон думки або той зміст, який він має позначати, але він вливає його в форму, яка значно полегшує та спрощує користування ним¹⁵².

По-друге, юридичні терміни, які мають суворо визначене значення, можуть максимально точно виразити ідею, наміри законодавця. На підтвердження цього можна навести слова видатного вченого С. С. Алексєєва: «Спеціальна юридична термінологія необхідна не тільки тому, що скорочує викладення, але головним чином тому, що в багатьох випадках без неї неможливо з необхідною точністю виразити думку законодавця. Застосування спеціальної юридичної термінології є показником високої юридич-

¹⁵¹ Чухвичев Д. В. Законодательная техника : учеб. пособие / Д. В. Чухвичев. — М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2006. — С. 178.

¹⁵² Иеринг Р. Юридическая техника : монография / Р. Иеринг ; пер. Ф. С. Шендор ; сост. А. В. Поляков. — М. : Статут, 2008. — С. 124.

ної культури правотворчої та іншої юридичної роботи»¹³³. Інший відомий правознавець Д. А. Керімов також є прихильником існування спеціальної правничої термінології, він пише: «Безумовно, можливо було б уникнути вживання в тексті закону спеціальних як юридичних, так і неюридичних термінів шляхом заміни їх описовими виразами. Але в більшості випадків здійснення цієї можливості призвело б до небажаної громіздкості законодавчих текстів»¹³⁴.

Важливою умовою вживання у нормативних правових актах спеціальної термінології є обов'язкова наявність їх дефініцій. На думку О. О. Ушакова, який визнає значення законодавчої форми визначення термінів, визначення, що даються термінам в самому законі, і тим більше за допомогою актів нормативного тлумачення, мають і негативну сторону. Вони подовжують та загромождають законодавство. У цьому сенсі уточнення того чи іншого поняття шляхом створення нового терміна позитивно відрізняється від описових визначень¹³⁵.

З одного боку, з цим можна погодитися, враховуючи, що вимога про те, що дефініції мають бути закріплені на законодавчому рівні тільки в тих випадках, коли це дійсно необхідно для правильного, однозначного розуміння закону часто не виконується. Відомі випадки, коли в законі розкривається зміст тих термінів, які не потребують роз'яснення. У такому разі дійсно відбувається безпідставне навантаження закону непотрібним матеріалом. Але

¹³³ *Алексеев С. С.* Проблемы теории права: курс лекций : в 2 т. / С. С. Алексеев. — М. : Юрид. лит., 1982. — Т. 2 : Нормативные юридические акты применения права. Юридическая наука (правоведение). — С. 157.

¹³⁴ *Керимов Д. А.* Кодификация и законодательная техника / Д. А. Керимов. — М. : Госюриздат, 1962. — С. 62.

¹³⁵ *Ушаков А. А.* Очерки советской законодательной стилистики / А. А. Ушаков. — Пермь : Изд-во ПТУ, 1967. — С. 172.

не можна заперечувати роль дефініції, яка великою мірою сприяє правильному розумінню й застосуванню закону, а значить — покращує якість і весь механізм правового регулювання.

Юридичні терміни також можна класифікувати за **вертикальним і горизонтальним принципами**. В основі *вертикального принципу* лежить поділ термінів залежно від юридичної сили нормативних актів, в яких вони містяться. Тобто мова йде про терміни, закріплені в конституції, — це вершина вертикальної термінології, а також про терміни, що містяться в інших законах і підзаконних нормативних правових актах¹⁵⁶. *Горизонтальна термінологія*, на думку А. С. Піголкіна, охоплює різні види галузевої та міжгалузевої термінології. І. С. Сенякин, окрім галузевої та міжгалузевої термінології, виділяє також загальноправову¹⁵⁷.

Загальноправова термінологія, як правило, використовується в текстах конституцій, основ законодавства та кодексів. Вона охоплює терміни, властиві багатьом галузям як публічного, так і приватного права, й однаково ними застосовуються. Такими термінами часто бувають загальноживані слова, що використовуються в своєму загальновідомому значенні (наприклад, «права й обов'язки громадян», «відповідальність», «приватна власність» та ін.). Ці терміни мають універсальний характер, оскільки слугують мовним фундаментом усього законодавства.

Галузева термінологія відображає особливості конкретної сфери регульованих суспільних відносин. Вона притаманна конк-

¹⁵⁶ Язык закона / С. А. Боголюбов, И. Ф. Казьмин, М. Д. Локшина [и др.] ; под ред. А. С. Пиголкина ; ВНИИ сов. гос. стр-ва и законодательства. — М. : Юрид. лит., 1990. — С. 69.

¹⁵⁷ Сенякин И. Н. Унификация как средство совершенствования законодательной терминологии / И. Н. Сенякин // Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы : материалы Междунар. «кругл. стола» (Черновцы, 21–23 сент. 2006 г.). — Н. Новгород, 2007. — С. 154.

ретній галузі, становить єдину основу її мови та не збігається за своєю колоритністю ні з загальноправовою, ні з міжгалузевою термінологією. Це, як правило, спеціально-технічні та спеціально-юридичні терміни. Можна виділити такі види галузевої термінології, як термінологія кримінального, цивільного, трудового, екологічного та іншого законодавства. Наприклад, до термінів цивільного права відносяться такі як «правочин», «легат» та ін.; до термінів кримінального права — «склад злочину», «необхідна оборона» та ін.

Міжгалузева термінологія властива декільком галузям права й має змішаний характер. До таких термінів частіше за все відносяться загальноповивані терміни, що мають спеціальне значення (наприклад, «банківська гарантія» (в цивільному та фінансовому праві), «стягнення» (в адміністративному, цивільному та фінансовому праві) та ін.). Кожен із зазначених термінологічних різновидів має нести в собі однакове значення та характеризуватися єдністю для різних галузей у межах окремого нормативного акта.

Важливо також дослідити юридичні терміни з позиції шляхів входження термінологічних одиниць у мову.

Так, на думку Л. І. Чулінди, словниковий склад української юридичної термінології формується з різних джерел, які умовно можна поділити на п'ять груп¹³⁸:

- по-перше, запозичення латинських термінів і правових понять, які стали підґрунтям для термінології різних правових систем (апеляція, алібі, документ, реформа);
- по-друге, використання термінів з нормативно-правових актів Київської Русі (закон, суддя, свідок, карати);

¹³⁸ Чулінда Л. І. Українська правнича термінологія : навч. посіб. / Л. І. Чулінда. — К. : Магістр-XXI сторіччя, 2005. — С. 56.

- по-третє, надходження термінології з розвинутих сучасних правових систем (контрабанда, бартер, монополізм);
- по-четверте, існування термінології нормативно-правових актів України (Конституції, законів, кодексів), міжнародних документів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Юридична термінологія, зафіксована в Конституції України, є обов'язковою для вживання в галузевому законодавстві. Наприклад, у Конституції України вжито термін «перепинити злочин» (ст. 29). Це означає, що у відповідних законах, Кримінальному та Кримінальному процесуальному кодексах України це юридичне поняття має позначатися саме цим терміном, а старий термін «припинити злочин» не повинен вживатися;
- по-п'яте, джерелом нових термінів може бути перекладацька діяльність. Перекладач може:
 - а) передати іншомовний термін, якого немає в українській мові, засобами українського алфавіту або
 - б) дати описову конструкцію правового поняття українськими словами, які утворюють терміносполучення¹³⁹.

У лінгвістиці класичним є підхід, за яким нові **одиниці в межах конкретної терміносистеми** за способами їх виникнення поділяються на чотири групи: неосемантизми, неологізми, запозичення та інтернаціоналізми¹⁴⁰. Кожна з них виявляє специфіку терміноворення в національній мові. Вказану класифікацію можна застосувати й **до юридичних термінів**.

¹³⁹ Чулінда Л. І. Українська правнича термінологія : навч. посіб. / Л. І. Чулінда. — К. : Магістр-XXI сторіччя, 2005. — С. 57.

¹⁴⁰ Вербенец М. Б. Юридична термінологія української мови: історія становлення і функціонування : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Вербенец Мая Богуміла. — К., 2004. — С. 171.

1. Неосемантизми.

Неосемантизація — це надання статусу термінів загальноновживаним лексичним одиницям загальноновживаної мови.

Серед неосемантизмів виокремлюють дві підгрупи:

- а) неосемантизми, що виникли внаслідок використання в межах певного термінологічного лексикону нового значення термінів інших систем зі збереженням первинної семантичної прозорості (транстермінологізація): еталон, фонограма та ін.;
- б) неосемантизми, що виникли в результаті переносного вживання слів у державній мові (термінологізація і семантична деривація): злиття, правила тощо¹⁴¹.

Процес термінологізації відрізняється від транстермінологізації тим, що в першому випадку джерелом поповнення слугує лексичний фонд мови загального вжитку, а в другому — спеціальна лексика, яка входить в інші термінологічні системи мови (терміни медицини, біології, хімії тощо)¹⁴². Джерелом транстермінологізації в юридичній науці, на відміну від законодавства, виступають також інші суспільні науки (історія, соціологія, філософія, політологія), що обумовлено їх зв'язком з юриспруденцією. Наприклад, загальна теорія держави і права широко використовує вироблені протягом багатьох століть філософські категорії: «сутність» і «явище», «зміст» і «форма», «відносини», «цінність», «розвиток» тощо.

2. Неологізми.

Ще однією моделлю творення термінів є неологізація, зокрема авторська, тобто саме створення нових термінів. Академік

¹⁴¹ *Вербенец М. Б.* Юридична термінологія української мови: історія становлення і функціонування : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Вербенец Мая Богуміла. — К., 2004. — С. 50, 171.

¹⁴² *Хижняк С. П.* Юридическая терминология: формирование и состав : монография / С. П. Хижняк ; под ред. Л. И. Баранниковой. — Саратов : Изд-во Саратов-та, 1997. — С. 91.

А. Ю. Кримський, головний редактор «Російсько-українського словника правничої мови» 1926 року видання, зазначав, що «суть праці над термінологією є в тім, що термінолог [...] творить нове слово-термін (новотвір) з кореневих мовних основ [...], згідно із законами словотворення української мови»¹⁴³.

Термінологічні неологізми, тобто новостворені в межах певного термінологічного лексикону вербальні одиниці, — це, передусім, питомі неологізми. В українській мові вони широко використовуються як еквіваленти іншомовних термінів у перекладних термінологічних словниках, зокрема, при калькуванні терміноодиниць, що входять до так званих «первісних лексиконів», наприклад: англ. *leasing* > *лізинг*; *subleasing* > *сублізинг* і т. д.¹⁴⁴. Адже національна мова має свою словотвірну систему, яка є настільки розвинутою й дериваційно перспективною, що здатна задовольнити всі потреби комунікативного соціуму.

Отже, у групі неологізмів можна визначити три основні класи нових термінологічних одиниць:

- а) одиниці, побудовані винятково на питомій основі: суд, свідоцтво та ін.;
- б) одиниці, створені на питомій основі, але з використанням іншомовних терміноелементів: екс-голова, субпідряд;
- в) одиниці, створені тільки на базі терміноелементів іншомовного походження: контрабандист, сублізинг та ін.

Хоча деякі автори вважають, що неологізми взагалі непотрібні, адже можна повністю обійтися загальнопоширеною лексикою. Так, О. В. Черкаєв з приводу цього зазначив: «Утворення нових

¹⁴³ Інструкція для складання словників ІУНМ // Вісник Інституту української наукової мови. — К., 1928. — Вип. 1. — С. 67.

¹⁴⁴ *Вербенец М. Б.* Юридична термінологія української мови: історія становлення і функціонування : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Вербенец Мая Богуміла. — К., 2004. — С. 173.

термінів, навіть з метою уточнення понять; у законодавчому тексті недопустиме, більш доцільно використовувати наявний термін побутової лексики»¹⁴⁵. Навряд чи з цим можна погодитися, адже часто буває так, що в загальноживаній мові немає терміна, який би точно та стисло міг відобразити зміст певного правового поняття. У такому випадку, на нашу думку, краще створити новий термін та обов'язково закріпити його визначення. Варто погодитись із П. І. Люблінським, який писав, що законодавець повинен створювати штучний термін там, де мова не розробила точного терміна, а між тим законодавець відчуває необхідність в ньому¹⁴⁶.

О. О. Ушаков з приводу неологізмів зазначив: «Необхідність неологізмів у правотворчості пояснюється запитами та потребами суспільного життя. Їх створює та вводить в обіг законодавець, використовуючи рекомендації юридичної науки, публіцистики, громадськості. Але при використанні неологізмів далеко не байдуже, на якій мовній основі відбувається створення нового слова. За умови багатства мови, штучні слова слід утворювати на національній мовній основі. Це не означає, що не можна використовувати й іншомовну лексику, зокрема, якщо вона отримала міжнародне значення й визнання»¹⁴⁷.

На сьогодні існують певні спроби документально унормувати процес неологізації. Так, Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології Держстандарту і Міносвіти України (ТК СНТТ) зазначає, що «для позначення сформульованого поняття

¹⁴⁵ Черкаев А. В. Юридическая терминология в российском публичном праве: проблемы применения и совершенствования : дис. канд. юрид. наук : 12.00.01 / Черкаев Алексей Васильевич. — М., 2004. — С. 22.

¹⁴⁶ Люблинский П. И. Техника, толкование и казуистика уголовного кодекса / П. И. Люблинский ; под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. — М. : Зерцало, 2004. — С. 12.

¹⁴⁷ Ушаков А. А. Очерки советской законодательной стилистики / А. А. Ушаков. — Пермь : Изд-во ПТУ, 1967. — С. 173–174.

(якщо немає потенційних термінів, які можуть відтворити потрібний відтінок значення), термінолог, відповідно до законів словотворення, творить нове слово-термін або термінологічне словосполучення з кореневих мовних основ, надаючи йому, за допомогою відповідних префіксів та суфіксів, потрібного відтінку в значенні»¹⁴⁸.

Досить важливою видається зазначена умова про те, що термінолог створює новий термін тільки в тому випадку, коли не існує потенційних термінів, які можуть відтворити потрібний відтінок значення. Тобто не потрібно перенасичувати юридичну термінологію штучно створеними термінами, адже це стане на заваді розуміння юридичної мови учасниками суспільних відносин.

Ще Ієремія Бентам у творі «Номографія», написаному між 1811 та 1831 роками, звернув увагу на те, що якщо законодавець прагне до ясності та стислості, він не може обійтися без неологізмів. «Але ці нові слова повинні приурочуватися до дійсно нових понять та положень, вони мають чеканитися на монетному дворі загального щастя, тобто на дворі розуму та загальної користі. При цьому слід виконувати такі правила:

- 1) будь-яке слово має бути передусім утворене з національного кореня, якщо такий мається;
- 2) якщо утворюється складне слово й немає відповідного кореня, слід надавати перевагу латинському кореню перед грецьким;
- 3) не слід вводити таких похідних слів, які зовсім незвичні для певної мови»¹⁴⁹.

¹⁴⁸ Порадник для укладачів фахових словників [Електронний ресурс] : (початкова редакція проекту) // Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології : офіц. Інтернет-сторінка. — Режим доступу : http://www.polynet.lviv.ua/tc.terminology/TK_vocab.htm. — Заголовок з екрана.

¹⁴⁹ Люблинский П. И. Техника, толкование и казуистика уголовного кодекса / П. И. Люблинский ; под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. — М. : Зерцало, 2004. — С. 6.

3. Запозичення.

У процесі термінотворення яскраво проявляються дві тенденції, що пояснюються екстралінгвальними та інтралінгвальними факторами: до нормативного збереження національної самобутності мови і до термінологічних запозичень. При цьому в обох тенденціях наявною є обов'язкова спільна умова — номінувати спеціальне поняття точно і достатньо повно. Причини використання іншомовних термінів різноманітні. Вплив одних правових систем на інші, як зазначає В. І. Леушин проявляється в рецепції ідей, понять, юридичних конструкцій, інститутів та інших частин більш розвинутого права¹⁵⁰. Взаємовплив правових систем світу незворотно призводить до процесів запозичення та уніфікації термінології.

Ще однією причиною необхідності запозичень є те, що мовні засоби вітчизняної правової системи не завжди можуть точно та стисло виразити те чи інше правове поняття. У такому випадку краще використовувати іншомовний термін, якщо він може бути сприйнятий національним законодавством.

Варто погодитися із О. О. Ушаковим, який зазначає, що на сьогодні в силу співробітництва народів відбувається взаємовплив та взаємозбагачення мов, у тому числі й законодавчої. Але важливо, щоб запозичення було розумним, не набувало деформованих форм, ґрунтувалося на науковій основі та було викликане об'єктивною необхідністю. Таке запозичення збагачує юридичну лексику та сприяє виконанню правом своїх функцій¹⁵¹. Дійсно, важливою умовою є те, що запозичення має бути обґрунтованим та вмотивованим. Не можна перенасичувати вітчизняну правову

¹⁵⁰ Власенко Н. А. Язык права : монография / Н. А. Власенко. — Иркутск : Вост.-Сибир. книж. изд-во : Норма-плюс, 1997. — С. 91.

¹⁵¹ Ушаков А. А. Очерки советской законодательной стилистики / А. А. Ушаков. — Пермь : Изд-во ПТУ, 1967. — С. 174.

систему словами іншомовного походження, адже це «призводить до втрати національної самосвідомості»¹⁵².

Важлива роль у процесі запозичення належить перекладачеві (інколи перекладацьку діяльність називають джерелом появи нових термінів). Переклад — це не лише намагання передати певну інформацію засобами іншої мови, а й випробування мови перекладу, її здатності передавати думку, висловлену іншою мовою. І якщо в юридичній мові бракує необхідних лексичних одиниць, саме перекладачі першими намагаються створити відповідний лексичний еквівалент. Такий еквівалент можна створити трьома способами, а саме: використання першоджерельного терміна або його транскрибованої версії — пряме запозичення (агент, акція, гарантія, експорт, компанія); підбирання парафрази — роз'яснення; надання термінологічного статусу слову загального вжитку — термінотворення¹⁵³.

І хоча переклад правових текстів не повинний бути інтерпретацією, уникнути суб'єктивного підходу досить складно. Як свідчать спеціальні дослідження, складність перекладу правових текстів пояснюється тим, що кожне слово має не лише своє основне значення, а й деякі нюанси, які сформувалися в результаті його розвитку в певному контексті; слова та фрази юридичної мови можуть мати специфічне значення, яке формувалося століттями, або ж бути відкритими для тлумачення; у кожній мові наявна чимала кількість слів, які мають однакове походження (наприклад, від латинських слів), які можуть по-різному трактуватися правовим

¹⁵² Власенко Н. А. Язык права : монографія / Н. А. Власенко. — Иркутск : Вост.-Сибир. книж. изд-во : Норма-плюс, 1997. — С. 92.

¹⁵³ Балтаджи П. М. Перекладацька діяльність як фактор формування сучасної системи юридичних термінів / П. М. Балтаджи // Сучасний вимір держави та права : зб. наук. пр. / під ред. В. І. Терентьева, О. В. Козаченка. — Миколаїв, 2008. — С. 33.

лексиконом різних мов; існують різні версії однієї мови, які можуть різнитися синтаксично, лексично та семантично; кожна мова має свої граматичні особливості: існують мови, яким не властиві граматичні часи, одні мови мають більше способів чи видів дієслів, інші — менше.

Перекладач несе велику відповідальність, оскільки термін, створений ним, стає частиною рідної мови і в подальшому продовжує існувати незалежно. У цьому процесі важливо уникати помилкового вживання, тому в пошуках адекватного еквівалента орієнтиром мають бути офіційні тексти інших мов. П. М. Балтаджи зазначає, що перекладачам юридичних текстів рекомендовано дотримуватися таких правил: поважати культурні особливості іншої правової системи (перекладати не просто слова, а, у широкому розумінні, правову культуру); визнавати та відтворювати в перекладі стиль правової системи, відбитий у мові, з якої здійснюється переклад¹⁵⁴.

Здебільшого ж якість перекладу залежить від рівня кваліфікації перекладача: перекладачі-лінгвісти та галузеві фахівці мають різні підходи до перекладу. Саме це часто стає причиною невдалого перекладу. Тому перекладачі-лінгвісти повинні розумітися у відповідній галузі — йдеться про специфіку юридичної термінології, а творці права — не ігнорувати правила, що існують у мовознавстві. Так, С. П. Головатий в одній із статей зауважує, що термін «верховенство права» часто плутають із терміном «верховенство закону»¹⁵⁵. Автор зазначає, що одним із найістотніших чинників «плутанини» в аналізованому питанні є брак унормо-

¹⁵⁴ Балтаджи П. М. Юридична мова правозастосовних актів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / П. М. Балтаджи. — К., 2008. — С. 9.

¹⁵⁵ Головатий С. «Верховенство закону» versus «верховенство права»: філологічна помилка, професійна недбалість чи науковий догматизм? / С. Головатий // Вісник Академії правових наук України. — Х., 2003. — № 2/3. — С. 97.

ваної української юридичної термінології, яка відповідає суті та змісту юридичних категорій і понять іноземного походження, до яких належить і категорія «верховенство права». Філологічна помилка, продовжує автор, у вигляді перекладу англійського «law» переважно як «закон», а не «право», а відтак, — поняття «rule of law», витлумачене українською (чи російською) як «верховенство» чи «панування» «закону», має у наслідку не лише термінологічну неточність, а безпосередньо веде до викривлення та спотворення цієї концепції (доктрини чи теорії) іноземного походження в цілому¹⁵⁶. Можна навести ще безліч прикладів таких грубих помилок, що допускаються при перекладі юридичних текстів, які доводять те, що досягнення високої якості, ідентичності та адекватності перекладу — першочергове завдання та ознака подолання лінгвоетнічного бар'єра.

Щодо юридичних текстів, то відповідна практика діє в адміністрації Європейського Союзу, де юристи перевіряють перекладені тексти, а в Суді Європейського Союзу перекладацька діяльність здійснюється виключно юристами¹⁵⁷. Запозичення такої практики може бути реальним лише за наявності високої мовної культури юристів; вільного володіння іноземними мовами, синтезованими лінгвістичними та правовими знаннями, навичками їх застосування; розуміння особливостей терміносистем; державної зацікавленості.

4. Інтернаціоналізми.

До середини ХХ ст. інтернаціоналізми ототожнювались із запозиченою лексикою. Але це не одне й те саме. Різниця по-

¹⁵⁶ Головатий С. «Верховенство закону» versus «верховенство права»: філологічна помилка, професійна недбалість чи науковий догматизм? / С. Головатий // Вісник Академії правових наук України. — Х., 2003. — № 2/3. — С. 110.

¹⁵⁷ Юриспруденція ХХІ века: горизонты развития : очерки / под ред. Р. А. Ромашова, Н. С. Нижник. — СПб. : Санкт-Петерб. ун-т МВД России, 2006. — С. 425.

лягає у тому, що інтернаціональні терміни підлягають процесам «націоналізації» та «індивідуалізації» в структурі національної мови, на відміну від іншомовних слів не інтернаціонального характеру¹⁵⁸. Виходить, що від звичайних запозичень інтернаціоналізми відрізняє насамперед те, що запозичується не тільки зовнішня, а й внутрішня форма. Будь-який елемент може називатися інтернаціональним лише тоді, коли він зустрічається принаймні у трьох неспоріднених мовах¹⁵⁹. Інтернаціоналізми, як правило, не вважаються елементами окремо взятої мови, бо за такої ситуації вони перестануть бути інтернаціональними, заперечуватиметься характер їхньої інтернаціональності. З іншого боку, чужими для тієї чи іншої мови назвати їх теж досить важко, бо це знову призведе до заперечення їхнього інтернаціонального характеру, оскільки інтернаціональне за внутрішньою сутністю не може бути для когось чужим, якщо воно справді інтернаціональне.

Дослідниками проаналізовано шляхи запозичень, зокрема лексичних; виявлено, що нові терміноодиниці традиційно входили до української мови з латинської та грецької мов, пізніше — переважно з німецької та французької безпосередньо або опосередковано (часто за посередництвом польської). Запозиченими через мову-посередника з першоджерела виявлено такі терміноодиниці: абсолютизм — *absolutyzm* (франц. *absolutisme* від *лат. absolutus*), вердикт (англ., франц. *verdict* від *лат. veredictum*), диктат (нім. *Dictat* від *лат. dicto*), диктатура, диктатор, контрабанда (італ. *contrabando* від *лат. contra* та *італ. bando*) та ін.

¹⁵⁸ Бельчиков Ю. А. Интернациональная терминология в русском языке / Ю. А. Бельчиков. — М. : Учпедгиз, 1959. — С. 8.

¹⁵⁹ Вербенец М. Б. Юридична термінологія української мови: історія становлення і функціонування : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Вербенец Мая Богуміла. — К., 2004. — С. 191.

Юридична термінологія України має значну кількість інтернаціоналізмів у складі терміносистеми юридичної мови. Окрему частину в ній складають терміни, які відносять до латинізмів — термінів, запозичених із римського права, яке набуло досить високого рівня розвитку і було чудовим взірцем для наслідування. До цього часу такі інтернаціоналізми можна знайти практично в кожній європейській мові, а надто, якщо проводити поняттєві й лексичні паралелі між польською та українською мовами, зважаючи на їхні історичні зв'язки та історично зумовлену схожість у багатьох аспектах системи права. Наприклад, укр. *кодекс* через пол. *kodeks* з лат. *codex*; укр. *амністія* через пол. *amnestia* з лат. *amnestia*; укр. *кримінологія* через пол. *kryminologia* з лат. *crimen* + грец. *logos* тощо¹⁶⁰.

Сьогодні з питанням інтернаціоналізації лексичного складу мови, на думку переважної більшості слов'янських учених, пов'язаний процес нормування термінології. Гармонізація термінологічного лексикону, як позиція сучасних термінологів, полегшує рух професійної комунікації на міжнародній арені. Саме ці ідеї становлять наукову основу зокрема Варшавської термінологічної школи, серед представників якої є такі вчені, як С. Гайда, М. Мазур, В. Новицький, З. Стоберський¹⁶¹.

Характерними тенденціями сучасного етапу розвитку української мови є актуалізація та ретермінологізація багатьох давно запозичених англіцизмів, що супроводжується денотативно-конотативною переорієнтацією та зникненням пейоративних компонентів значення, наприклад, термінів: *бізнес*, *брокер*, *суб-*

¹⁶⁰ *Вербенц М. Б.* Юридична термінологія української мови: історія становлення і функціонування : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Вербенц Мая Богуміла. — К., 2004. — С. 192.

¹⁶¹ *Вербенц М.* Типологія системних відношень української та польської юридичних субмов / М. Вербенц // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. — К., 2004. — Вип. 10. — С. 103.

венція, букмекер, лобі, корупція, страйк, локаут, імпічмент, інавгурація, інтерпеляція, рекетир, рекет, трейдер та ін., які сьогодні позначають поняття української правничої дійсності. Це є свідченням вагомості впливу екстралінгвістичних чинників на мовні процеси, зокрема й на лексико-семантичне освоєння запозиченої термінології.

Основа терміносистеми — питома українська лексика в її історичному розвитку — бере свій початок від спільнослов'янських витоків. Національна субмова права абсорбувала термінопоняття європейської правової традиції з її дефініціями та лексичними відповідниками, що засвоювалися при безпосередніх контактах або за участі мов-посередників.

Юридичні терміни можна класифікувати й за іншими критеріями. Так, за ступенем конкретизації юридичні терміни поділяють на терміни точного значення й терміни, що виражають оцінні поняття. Смысл перших повністю залежить від закону та визначається ним. Фактичні обставини справи, що розглядається, на їх зміст не впливають (наприклад, «суддя», «пенсія», «розлучення» та ін.). Позначаючи те чи інше поняття, вони відображають об'єктивні зв'язки дійсності. Роль органу, який застосовує норми права з такими термінами, зводиться до того, щоб зрозуміти їх зміст, констатувати відповідність ознак понять, що ними позначаються, певним фактам дійсності.

Значення термінів, які позначають оцінні поняття, пов'язане з конкретними обставинами справи, що розглядається, залежить від них. Правозастосовний орган повинен не просто констатувати, але й оцінити відповідність ознак того чи іншого факту, події ознакам відповідного оцінного поняття. Тобто в межах, визначених законом, він, по суті, сам формулює зміст оціночного терміна, причому конкретні ознаки його змісту щоразу визначаються залежно від ознак випадку, що розглядається.

Варто погодитись із Т. В. Кашаніною, яка прийшла до висновку, що специфіка оцінних понять у сфері правового регулювання полягає у тому, що вони поєднують у собі елементи як централізованого (нормативного), так і децентралізованого (індивідуального) регулювання. Абстрактність, неконкретизованість їх змісту, яка дає можливість урахувати всі місцеві умови, всі особливості конкретної кримінальної справи, соціальну обстановку, психологічні особливості учасників суспільних відносин та інші моменти, які не відображені в законі, складають елемент децентралізованого регулювання. З другого боку, на думку автора, використання в юридичних нормах таких приблизних критеріїв, якими є оцінні поняття, змушує правозастосувача у процесі здійснення індивідуального регулювання орієнтуватися на них і тим самим обмежує свободу його розсуду, ставить її у визначені рамки¹⁶².

Оцінні терміни допомагають правильно враховувати соціально-політичну ситуацію, конкретні обставини, створюють ґрунт для правової ініціативи, самостійності, творчого підходу до здійснення права¹⁶³. Використання оцінних понять необхідне для усіх випадків і ситуацій, коли неможливо перерахувати всі вияви того чи іншого явища¹⁶⁴. В. М. Косович виділяє такі специфічні ознаки оцінних понять:

- вони фіксують лише найзагальніші ознаки явищ, відображених у них;

¹⁶² *Кашанина Т. В.* Оценочные понятия в советском праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Т. В. Кашанина. — Свердловск, 1974. — С. 10.

¹⁶³ *Язык закона / С. А. Боголюбов, И. Ф. Казьмин, М. Д. Локшина [и др.] ; под ред. А. С. Пиголкина ; ВНИИ сов. гос. стр-ва и законодательства. — М. : Юрид. лит., 1990. — С. 74.*

¹⁶⁴ *Черноус С. М.* Оціночні поняття у трудовому праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Черноус Світлана Миколаївна. — Х, 2008. — С. 151.

- законодавець не конкретизує і не роз'яснює їх у правовій нормі, таку конкретизацію здебільшого може здійснювати Пленум Верховного Суду України в узагальненнях судової практики чи постановвах із конкретних справ;
- їх конкретизують у процесі правозастосування у кожному конкретному випадку, а значить, вони створюють можливість індивідуального підходу до кожного суспільного відношення;
- вони дають змогу правозастосувальним органам «самостійно» оцінювати факти у межах, передбачених оціночною нормою, тобто створюють широкі можливості для власного розгляду суб'єкта під час реалізації та застосування їх на практиці; викликають необхідність їхнього усвідомлення і конкретизації суб'єктами правовідносин, що розширює можливості правозастосовувачів аж до суб'єктивізму включно;
- зміст оцінних понять та їхній обсяг можуть змінюватись у часі й залежати від контексту норми, а також особливостей конкретного випадку;
- суттєвою ознакою оцінних понять є особливість структури їхнього змісту;
- зміст оцінних понять має відкриту незамкнуту структуру, до нього завжди можна додати нову істотну ознаку¹⁶⁵.

У науці існує позиція, згідно з якою оцінні поняття не є термінами¹⁶⁶. На користь цього висновку наводяться такі аргументи. По-перше, ці поняття не допускають можливості визначення

¹⁶⁵ Косович В. М. Оціночні поняття як засіб юридичної техніки : монографія / В. М. Косович. — Л. : Тріада-плюс, 2010. — С. 23.

¹⁶⁶ Левина Д. Н. Теоретические проблемы толкования и применения оценочных понятий : дис ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Левина Дарья Николаевна. — Н. Новгород, 2007. — С. 22; Питецкий В. В. Оценочные признаки уголовного

їх вичерпного змісту; по-друге, значення оцінних понять можна встановити тільки в контексті правової норми і тільки з урахуванням обставин конкретної справи. Ми не погоджуємося із такою думкою, адже терміни, як відомо, є узагальненим найменуванням поняття, але поняття в праві не можуть бути повністю визначеними. Це пояснюється тим, що право, яке покликане регулювати відносини між людьми, не може з точністю передбачити всі можливі варіанти їх розвитку, адже відносини, що потребують правового регулювання, надзвичайно багатоманітні. Як зазначається в науковій літературі, юриспруденції слід відмовитися від надмірної формалізації, і в той самий час, не захоплюватися ідеями «вільного права». Потрібно, на думку дослідника, знайти юридичному методу шлях між двома шкідливими крайнощами — свавіллям та формалізмом¹⁶⁷. А. М. Соколов на підставі німецького правового досвіду пропонує таку формулу: законодавець повинен формулювати норму так точно, як це тільки гранично можливо у світлі проблеми, що потребує регулювання¹⁶⁸.

Тому оцінні терміни є термінами в повному розумінні цього слова, але вони можуть бути визначені настільки, наскільки це можливо, враховуючи специфіку відносин, що регулюється. Конкретного, точного визначення вони набувають не в законі, а безпосередньо в процесі розгляду обставин конкретної справи.

Втім, з огляду на вищевикладене виникає запитання: чи не суперечить вимозі правової визначеності наявність в нормативних правових актах оцінних понять? Для відповіді на це запи-

закона (сущность, функции, перспективы использования в законодательстве) : учеб. пособие / В. В. Питецкий. — Красноярск : КГУ, 1993. — С. 17–18.

¹⁶⁷ Цит. за *Недбайло П. Е.* Советские социалистические правовые нормы : монография / П. Е. Недбайло. — Львов : Изд-во Львов. ун-та, 1959. — С. 158.

¹⁶⁸ Цит. за *Подорожна Т. С.* Законодавчі дефініції: поняття, структура, функції : монографія / Т. С. Подорожна. — Л. : ПАІС, 2009. — С. 183.

тання слід звернутися до практики Європейського Суду з прав людини (ЄСПЛ). Так, з одного боку, вимога ясності і передбачуваності закону розглядається ЄСПЛ як невід’ємна частина гарантій надійної демократичної законності¹⁶⁹. Саме тому цей орган визнає, що надмірно загальні формулювання становлять загрозу для правової визначеності, але при цьому погоджується з неможливістю і недоцільністю цілковитої відмови від використання оцінних понять у нормативних актах, оскільки існує ризик того, що визначеність закону перетвориться на його невинуватену жорстокість¹⁷⁰.

В. М. Коган запропонував досить оригінальну класифікацію термінів кримінального права на «чужі» та «свої». Перші для їх розуміння відсилають до тієї галузі знань, з якої вони запозичені. Другі, тобто «свої» терміни, передбачають пояснення в тексті закону¹⁷¹. Проте, ми вважаємо, що така класифікація має значний недолік, який полягає в тому, що в законі можуть визначатися як спеціальні юридичні терміни, так і інші. Тому ми вважаємо таку класифікацію недоцільною.

Залежно від наявності або відсутності законодавчих дефініцій, юридичні терміни можна поділити на ті, що мають дефініцію в нормативно-правовому акті, та ті, що не мають такої дефініції. За наявності офіційного визначення у законодавчому акті термін вважається кодифікованим¹⁷². Враховуючи те, що обов’язковою

¹⁶⁹ Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні : монографія / С. Шевчук. — К. : Реферат, 2007. — С. 206.

¹⁷⁰ Тітко І. А. Оцінні поняття у кримінально-процесуальному праві України : монографія / І. А. Тітко. — Х. : Право, 2010. — С. 13.

¹⁷¹ Коган В. М. Логико-юридическая структура советского уголовного закона : учеб. пособие / В. М. Коган. — Алма-Ата : Казахстан, 1966. — С. 50.

¹⁷² Артикуца Н. В. Законодавчі терміни та їх визначення / Н. В. Артикуца // Наукові записки / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». — К., 2009. — Т. 90 : Юридичні науки. — С. 39.

ознакою юридичних термінів є дефінованість, слід зазначити, що ті терміни, що не мають легальної дефініції, обов'язково повинні визначатися в юридичній науці. Якщо мова йде про загальноживані терміни, що не мають спеціального значення, то їхні дефініції за відсутності в актах тлумачення норм права чи іншій юридичній літературі містяться в тлумачних словниках української мови. Наприклад, такі терміни як «крадіжка», «завдаток», «докази» та ін. мають дефініції, закріплені в нормативних правових актах України. Терміни «правова держава», «права людини» та ін. дефіновані не в законодавстві, а в правовій науці. Вказані терміни визначаються різними вченими та мають тільки наукові дефініції. Дискусійним є питання з приводу того, які терміни мають визначатися в законі, а які — ні. Також варто погодитися із О. В. Капліною, яка пропонує залежно від повноти визначення поняття виділяти терміни, визначені узагальненою формулою, що охоплює всі істотні ознаки поняття, та терміни, визначені через казуїстичний перелік з відкритою або закритою структурою¹⁷³. Наприклад, у ч. 1 ст. 98 Земельного кодексу України зазначено: «Право земельного сервітуту — це право власника або землекористувача земельної ділянки на обмежене платне або безоплатне користування чужою земельною ділянкою»¹⁷⁴. Як бачимо, у тлумаченні наводяться всі істотні ознаки поняття, що визначається. Стосовно визначення термінів через казуїстичний перелік, то, наприклад, у п. 25 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України читаємо: «Учасники кримінального провадження — сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний

¹⁷³ Капліна О. В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права : монографія / О. В. Капліна. — Х. : Право, 2008. — С. 162.

¹⁷⁴ Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 3. — Ст. 27.

представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, свідок та його адвокат, понятий, заставаодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, секретар судового засідання, судовий розпорядник»¹⁷⁵. Структура цього поняття закрыта й поширювальному тлумаченню не підлягає. Відкрита структура має місце в тому випадку, якщо перелік не вичерпний.

Залежно від формальної закріпленості юридичні терміни поділяються на **терміни, що закріплені в нормативно-правових актах**, тобто законодавчі терміни, та **терміни науки права**. Такий підхід поділяє більшість сучасних авторів. Так, М. І. Панов, як і багато інших вчених, залежно від місця і ролі в юридичній науці і практиці поділяє правові поняття (категорії) на дві великі групи, які умовно називає «доктринальні» та «легальні»¹⁷⁶. Доктринальні — це ті правові поняття, які, будучи результатом пізнавальної діяльності, належать безпосередньо науці і за допомогою яких виражаються ті чи інші «концепції», «теорії», «вчення» юридичної науки. Легальні — це такі поняття, що одержали нормативне закріплення у відповідних нормативно-правових актах: законах і підзаконних актах, і належать не тільки юридичній науці, а й позитивному праву.

Такий поділ є досить умовним, адже юридична наука оперує основними поняттями закону, тому термінологія, яка застосовується у законі та науковому юридичному тексті, часто збігається. Однак, науковий текст володіє і своєю власною термінологіч-

¹⁷⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI// Відомості Верховної Ради України. — 2013. — № 9–10. — Стор. 474. — Ст. 88.

¹⁷⁶ Панов М. І. Проблеми формування понятійного апарату юридичної науки: методологічні аспекти / М. І. Панов // Вісник Академії правових наук України. — Х., 2003. — № 2/3. — С. 59.

ною системою, що не відображена в тексті нормативно-правових актів. Як приклад можна привести такі терміни: правосвідомість, гіпотеза, диспозиція, санкція тощо. Їх взаємозв'язок також проявляється у тому, що однією з основних цілей мови доктрини є формування на її основі мови закону, яка функціонує відповідно до встановлених наукою вимог. І, навпаки, сформувавшись та офіційно закріпившись, законодавча мова надає матеріал для нових наукових досліджень, присвячених як змісту, так і формі мови закону.

Вказаний поділ має важливе значення для фахівців у галузі права, для забезпечення удосконалення термінології законодавства, адже він дозволяє усвідомлювати характер та особливості тих чи інших юридичних термінів. Так, якщо термін закріплено у нормативно-правовому акті — він є обов'язковим і вживати потрібно саме його, не замінюючи іншим. Якщо ж він використовується тільки в юридичній науці, то потрібно розуміти, що є терміни, яким притаманна ознака конвенціональності, тобто вони сприймаються більшістю науковців, є усталеними — це так звані доктринальні терміни, а також терміни, яким не притаманні такі характеристики — вони або недавно введені в науковий обіг, через що ще не були перевірені часом і сприйняті наукою, або ж не виправдали себе, тому не набули ознаки конвенціональності.

Крім того, такий поділ дозволяє побачити прояви взаємодії між наукою та законодавством, адже саме наука покликана забезпечувати підвищення рівня нормативно-правових актів, забезпечувати їх зрозумілість, відповідність реальним суспільним відносинам, системність, узгодженість та несуперечливість.

Юридичні терміни можуть бути класифіковані за сферами діяльності, залежно від певного комунікаційного завдання. Можливим є також поділ на зовнішні (такі, що детермінологізуються для широких верств населення шляхом постійного повторення

в законодавчих актах та поясненнях) й внутрішні (що використовують як у вузькому колі юристів, так і в юридичних текстах для широкого загалу). Крім того, юридичні терміни можуть бути класифіковані за видами юридичних документів; джерелом виникнення термінів; ступенем конкретності; ступенем складності тощо.

1.5. Дефініції юридичних термінів

Дефініція як диференціація й узагальнення. Значення правових дефініцій. Правила дефінування (співмірність, наявність суттєвих ознак поняття, що визначається, системність, нездатність спричинювати хибне коло, відсутність тавтології, недопустимості визначення невідомого через невідоме, однозначність, оптимальна стислість, мовна правильність). Наукові й законодавчі дефініції.

Терміни слугують засобом об'єктивації результатів пізнавальної діяльності в науці, засобом отримання професійних знань. Саме за допомогою термінів, які є найменуваннями певних понять, у науці закріплюються узагальнені знання про явища та процеси об'єктивної дійсності. Проте необхідною умовою забезпечення правильної передачі такої інформації, адекватного відбиття нею дійсності виступають дефініції термінів. Наявність дефініції — обов'язкова ознака будь-якого терміна. За словами В. Д. Титова, «без чітко сформульованого визначення ми не маємо й наукового поняття, і змушені задовольнятися неясними уявленнями, що допускають довільні суб'єктивні тлумачення»¹⁷⁷.

¹⁷⁷ Титов В. Д. О специфике определений в юриспруденции / В. Д. Титов // Проблемы філософії права. — К. ; Чернівці, 2005. — Т. 3, № 1/2. — С. 45.

Тема так званої «внутрішньої форми» слова поставала перед філософами античності, пізніше цей інтерес перейшов до філософів XVII–XVIII століть. «Люди об'єднуються мовою», — писав у 1620 р. видатний англійський філософ Ф. Бекон. «Слова ж встановлюються згідно з розумінням норми. Тому погане та нісенітне встановлення слів дивним чином обсідає розум... Слова прямо насилають розум, змішують все, ведуть людей до марних та незчисленних суперечок і тлумачень»¹⁷⁸. Для того щоб уникнути такого стану речей, необхідно дуже обережно та з повною відповідальністю підходити до дефінування термінів, особливо законодавчих, які можуть безпосередньо впливати на свідомість, а через неї певною мірою і на долю окремого індивіда чи навіть суспільства в цілому.

Грецький філософ Сократ зауважував, що точне логічне значення понять — найголовніша умова істинного знання. У контексті сказаного Г. Гете додавав: «Чого не розуміють, тим не володіють»¹⁷⁹. Російський філософ В. М. Сагатовський так пояснював необхідність дефініцій: «Для того щоб працювати з предметами (ідеями в тому числі) не на рівні інтуїції, а на рівні загальнозначимого обґрунтування, ці предмети потрібно чітко відрізнити один від одного. Це можливо зробити або за допомогою чуттєвих органів..., або шляхом вимірювання..., або за допомогою дефініції. Ми не бачимо іншого шляху, якщо працювати в галузі науки, а не публіцистики. Не можна не погодитися із тим, що питання «для чого ми, власне, вживаємо це слово, це речення?» завжди призводило до цінних результатів. Але відповіді на за-

¹⁷⁸ Бекон Ф. Новый Органон / Ф. Бэкон. — М. : Соцэкгиз, 1935. — С. 17.

¹⁷⁹ Цит. за Задорожний Ю. А. Римське право — доктринальна першооснова права та юридичної науки в країнах романо-германської правової сім'ї : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Задорожний Юрій Анатолійович. — К., 2008. — С. 91.

питання такого типу можна лише в системі, що описує цілком визначений предмет¹⁸⁰.

Термін «дефініція» має латинське походження: *definitio* означає «визначення». Український термін «визначення» походить від «робити», «встановлювати», «обмежувати». Фактично ці терміни рівнозначні, однак більш точним і зручним для вживання є саме термін «дефініція». Причина цього не в наданні переваги іншомовному терміну поряд із терміном рідної мови, а в тому, що характерною рисою української мови є наявність практично в кожного слова декількох значень. Зокрема, «визначення» можна розуміти і як певний процес (логічну операцію), і як його результат. Така ситуація створює враження розпливчатості, нечіткості термінології. Перевагою латинських синонімів, як правило, є те, що вони мають лише одне значення в українській мові. Дефініція, зокрема, розуміється виключно як результат відповідної логічної операції. Стосовно ж самого процесу визначення поняття, то його звичайно називають терміном «дефінування».

У чому полягає сутність дефініції, яка її роль? Відповідь на це питання потрібно почати з визначення самого терміна «дефініція». Так, аналіз літератури свідчить про те, що більшість авторів сходяться в поглядах щодо природи та завдань дефініцій, хоча є велика кількість суперечливих питань, про які йтиметься далі. Дефініцію перш за все розуміють як логічний прийом, що розкриває зміст поняття, який закладено в терміні, та дозволяє формулювати критерії відмінності одного поняття від іншого¹⁸¹. Великий тлумачний словник української мови надає таке визначення дефініції: «Дефініція — стисле логічне визначення, яке

¹⁸⁰ Сагатовский В. Н. Основы систематизации всеобщих категорий / В. Н. Сагатовский. — Томск : ТГУ, 1973. — С. 128–129.

¹⁸¹ Философский энциклопедический словарь / гл. ред. Л. Ф. Ильичев [и др.]. — М. : Совет. энцикл., 1983. — С. 460.

містить найістотніші ознаки визначуваного поняття»¹⁸². Філософський енциклопедичний словник так визначає вказаний термін: «Дефініція (від лат. *definitio* — обмеження) — це визначення поняття, розкриття поняття шляхом перерахування його ознак, тобто шляхом вказівки на зміст поняття»¹⁸³. Малий тлумачний словник говорить про визначення як про «формулювання, що розкриває зміст», а про дефінування (логічну операцію) як про прийом, що розкриває зміст¹⁸⁴.

У будь-якому разі **побудова дефініції передбачає прагнення інформанта пояснити значення слова**, оперуючи, на його погляд, найбільш характерними для цього слова ознаками, не виключаючи виділення суб'єктивно-ситуативних ознак. **Основу дефінування складають** такі логічні операції як **диференціювання** та **узагальнення**. Диференціювання — це мисленнєва операція, заснована на виокремленні істотних властивостей предмета й відвертанні від інших, неістотних. Узагальнення — це розумова операція, заснована на виділенні загальної істотної ознаки, властивості, якості, що дозволяє розглядати той чи інший предмет як елемент певного класу, виду. Таким чином, дефініція включає дві складові частини: вказівка на найближчий клас, рід і вказівка на диференціальні відмінності.

Отже, можна зробити висновок, що **дефініція (визначення) — це результат розкриття змісту поняття, яке містить у собі термін, що здійснюється шляхом виділення його істотних ознак**. Те, що визначається в дефініції, називається дефінієндумом (*Definiendum* —

¹⁸² Великий тлумачний словник української мови (з дод. і доповн.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К. : Ірпінь : Перун, 2005. — С. 290.

¹⁸³ Философский энциклопедический словарь / ред.-сост. Е. Ф. Губский [и др.]. — М. : ИНФРА-М, 2009. — С. 133.

¹⁸⁴ Лопатин В. В. Малый толковый словарь / В. В. Лопатин, Л. Е. Лопатина. — М. : Рус. яз., 1993. — С. 328.

скорочено Dfd), те, за рахунок чого визначається, носить назву дефінієнса (Definiense — скорочено Dfn)¹⁸⁵.

Важко переоцінити значення дефініцій для правового регулювання. Пояснюється це тим, що правові поняття, а відповідно, й терміни, які їх позначають, відіграють роль вихідного матеріалу, будучи орієнтирами нормотворчості й реалізації юридичних норм та засобом акумулювання знань в юридичній науці. Це можливо саме завдяки правовим дефініціям термінів, у яких розкриваються найбільш істотні властивості поняття. Дефініція, так би мовити, розкодує термін, у якому міститься інформація про поняття, яке він позначає. К. С. Бельський стверджує, що визначення — це також поняття, тільки таке, яке «звелось на ноги і почало рухатися»¹⁸⁶. Тобто йдеться про те, що дефініція, образно кажучи, втілює поняття в життя, забезпечує його дієвість, функціонування в певній сфері. Як справедливо зауважив А. Б. Венегров, «...визначення юридичних понять <...> це не якась казуїстика чи схоластика, а, навпаки, надзвичайно важлива наукова і практична справа, якщо згадати, що за всім цим стоять живі люди, їх діяльність, благополуччя, а іноді й життя»¹⁸⁷.

Завдання правової дефініції — відобразити головне, як значають спеціалісти, «незмінне» в певному класі явищ та предметів¹⁸⁸. Це досить непроста задача, адже пізнання людиною дійсності, в тому числі і правової, має відносний характер та від-

¹⁸⁵ Горский Д. П. Определение. Логико-методологические проблемы / Д. П. Горский. — М. : Мысль, 1974. — С. 5.

¹⁸⁶ Бельский К. С. Финансовое право: наука, история, библиография : учеб. пособие / К. С. Бельский. — М. : Юристъ, 1995. — С. 30.

¹⁸⁷ Венегров А. Б. Теория государства и права : учеб. для юрид. вузов / А. Б. Венегров. — М. : Новый Юрист, 1998. — С. 261.

¹⁸⁸ Власенко Н. А. Судебные правовые дефиниции: природа, функции, основания деления и виды / Н. А. Власенко // Журн. рос. права. — 2009. — № 12. — С. 59.

бувається постійно, безкінечно, розвиваючись, змінюючи свої висновки, погляди. Зокрема, це стосується і значень слів, адже вони теж змінюються, переосмислюються. Як зазначає Є. В. Васьковський, слововживання не являє собою чогось єдиного та безумовно стійкого. Воно, перш за все, змінюється з розвитком часу. Слова живуть подібно організмам: вони теж народжуються, розвиваються, борються між собою за існування, взаємно впливають одне на одного і, нарешті, гинуть, поступаючись місцем новим словам. Крім цього зовнішнього життя, слова проявляють ще і внутрішнє, що полягає в зміні їх значення. Кожне слово і кожний зворот мають власну історію, в якій часто відображається культурна історія всього народу¹⁸⁹.

Підтвердження викладеного знаходимо й у Г. Т. Чернобеля: «...зміст того чи іншого терміна, конотаційно пов'язаного з поняттям, знаходиться в безперервному розвитку. Задача полягає в тому, щоб навчитися керувати цим розвитком на основі пізнання об'єктивних закономірностей його, підкорити його з'ясування певним правилам, знаходити в ньому відносно «постійні величини» та виражати їх більш-менш однозначно для конкретного періоду часу, стосовно певної логіко-семантичної ситуації, що вимагає визначеності»¹⁹⁰.

Проілюструвати істинність цих тверджень можна на прикладі більшості слів, у тому числі і термінів. Зокрема, візьмемо слово «громадянин». Воно довгий час вживалося в значенні «мешканець міста». Лише з кінця XVII ст. воно стало означати будь-

¹⁸⁹ *Васьковский Е. В.* Руководство к толкованию и применению законов : практ. пособие / Е. В. Васьковский. — М. : Конкорд, 1997. — С. 38.

¹⁹⁰ *Чернобель Г. Т.* Теоретические основы упорядочения юридической терминологии / Г. Т. Чернобель // Проблемы совершенствования советского законодательства : труды / Всесоюз. науч.-исслед. ин-т совет. законодательства. — М., 1983. — Вып. 27. — С. 54.

якого мешканця певної держави. В епоху перетворень Петра I до цього слова додалося ще одне значення — член суспільства. Однак наказами 1797 та 1800 рр. слово «громадянин» в значенні рівноправний член суспільства (разом із словом «свобода») було оголошено крамольним і вживати його в офіційних документах не дозволялося¹⁹¹.

Сьогодні термін громадянин України в Законі України «Про громадянство України» від 18.01.2001 р. № 2235-III визначається як особа, яка набула громадянство України в порядку, передбаченому законами України та міжнародними договорами України¹⁹². У загальноживаній мові слово громадянин означає людину, яка належить до певної територіальної спільноти — міста, країни тощо. Ця приналежність є формально юридично оформленою. Як член певного соціуму громадянин має певні права та обов'язки щодо цього соціуму і підпорядковується певним (прийнятим в громаді) нормам і законам¹⁹³.

Термін «конституція» в часи античності розумівся як політичний устрій. У XVII столітті у Франції цим терміном відображали такі явища як рента, договір ренти. Потім звернулися до давньогрецької семантики і стали визначати цим терміном структуру поліса (держави), який визначав законодавством стан держави¹⁹⁴. На сьогодні термін «конституція», який походить від

¹⁹¹ *Чернобель Г. Т.* Теоретические основы упорядочения юридической терминологии / Г. Т. Чернобель // Проблемы совершенствования советского законодательства : труды / Всесоюз. науч.-исслед. ин-т совет. законодательства. — М., 1983. — Вып. 27. — С. 55.

¹⁹² Про громадянство України : Закон України від 18.01.2001 р. № 2235-III // Відом. Верхов. Ради України. — 2001. — № 13. — Ст. 65.

¹⁹³ Великий тлумачний словник української мови (з дод. і доповн.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К. : Ірпінь : Перун, 2005. — С. 458.

¹⁹⁴ *Кравченко С. П.* Мова як фактор правотворення та законотворення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Кравченко Сергій Петрович. — О., 2000. — С. 70.

латинського слова *constitutio*, що перекладається як «установлення» або «побудова», взагалі може використовуватись у двох значеннях:

- 1) це основний закон (або сукупність найбільш важливіших законів) держави, який має вищу юридичну силу та який закріплює її політичну та економічну систему, встановлює принципи організації та діяльності органів державної влади, управління, суду, а також основні права, свободи та обов'язки громадян;
- 2) це комплекс індивідуальних фізіологічних та анатомічних особливостей організму людини, що ґрунтується на спадкових та придбаних властивостях, які виявляються у його реакції на різні впливи¹⁹⁵.

А. Я. Гуревич з цього приводу зазначив, що найбільш вживані, здавалося б, буденні поняття, над змістом яких ми, як правило, на жаль, не задумуємося, ... потребують того, щоб історик, який їх використовує і не може не використовувати, постійно їх обговорював та перевіряв на «стійкість», на придатність, коли він розглядає іншу епоху, іншу культуру, аніж його власна... Всі поняття... не можуть бути взяті нами в абстрактній формі, їх потрібно розглядати в контексті тієї системи, що існувала в історичний період, що досліджується¹⁹⁶.

Варто зазначити, що такий розвиток, зміна значень слів — це необхідна умова відповідності мови права правовій дійсності. Адже суспільні відносини весь час змінюються, розширюються, з'являються нові, що потребують правового регулювання. Все це вимагає швидкого реагування, забезпечення пристосування

¹⁹⁵ *Кравченко С. П.* Мова як фактор правотворення та законотворення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Кравченко Сергій Петрович. — О., 2000. — С. 71.

¹⁹⁶ Цит. за *Честнов И. Л.* Правопонимание в эпоху постмодерна : монография / И. Л. Честнов. — СПб. : ИВЭСЭП : Знание, 2002. — С. 203.

мови права до об'єктивної реальності. На підтвердження сказаного варто навести слова російського правознавця Д. А. Керимова, який зазначає, що лише в тому випадку, коли юридичні поняття матимуть діалектичний характер, відповідатимуть відображеній правовій дійсності, вони стануть конкретними поняттями, виконуватимуть роль інструмента пізнання цієї дійсності¹⁹⁷.

Тому видається дуже важливим розуміння того, що дефініції в будь-якій науці, в тому числі юридичній, мають не постійний, а тимчасовий характер, що пояснюється розвитком, рухом суспільства й держави, зміною суспільних формацій, динамікою науково-технічного прогресу. В іншому випадку, «вони можуть спричинити ризик застигlosti права або гальмування його еволюції»¹⁹⁸. Як точно зауважив Р. Дюбюк, «якщо дослідник потрапляє «в полон» до дефініції, він може втратити здатність розвивати свою науку»¹⁹⁹. Не дарма ще римські юристи говорили: «*omnis definitio in jure periculosa*» — «будь-яке визначення в праві є небезпечним».

Дефінувати поняття означає не тільки визначити його зміст (визначити відносні межі розуміння того чи іншого явища, перерахувати його істотні родо-видові ознаки), але і розкрити його логічні зв'язки, відношення з іншими поняттями в певній понятійній системі, що при адекватному термінуванні та дотриманні відповідних логічних правил забезпечує достатньо стабільну ло-

¹⁹⁷ Керимов Д. А. Культура и техника законотворчества / Д. А. Керимов. — М. : Юрид. лит., 1991. — С. 18.

¹⁹⁸ Бержель Ж.-Л. Про деякі засоби нормативного вираження / Ж.-Л. Бержель // Нариси з законопроекування : пер. з фр. / під ред. Р. К. Бержерона. — Оттава, 1999. — С. 273.

¹⁹⁹ Дюбюк Р. Состояние терминологии на современном этапе / Р. Дюбюк // Материалы Международного симпозиума «Теоретические и методологические вопросы терминологии». — М., 1979. — С. 23.

гічну її функціональність²⁰⁰. Дефініція, на думку В. Є. Жеребкіна, розв'язує такі два гносеологічні завдання:

- 1) з'ясовує властивість визначуваного предмета, дає відповідь на запитання про те, чим є цей предмет;
- 2) обмежує визначуваний предмет від усіх інших суміжних з ним предметів²⁰¹. Німецький філософ права Р. Циппеліус стверджує, що дефініція «перекладає» певний термін рівнозначною йому комбінацією (поєднанням) багатьох ознак, яка забезпечує більш точне відмежування цього терміна від інших понять і таким чином визначає його²⁰².

Правові дефініції надають ясності та визначеності правовим явищам та конкретним обставинам. Відомо, що для права характерними є такі явища, як абстрактність та невизначеність. Остання являє собою властивість права, що виражається в неконкретності правових явищ. Правові поняття вельми невизначені феномени і набувають визначеності лише у випадках їх конкретизації, результатом якої і виступають дефініції. Таким чином, правові дефініції — це один із необхідних складових для переходу від невизначеності до визначеності в праві²⁰³. Хоча слід зауважити, що і дефініції не можуть забезпечити абсолютної визначеності в праві, оскільки сфери суспільних відносин, що потребують правового регулювання,

²⁰⁰ *Чернобель Г. Т.* Правовые понятия и их применение в законах / Г. Т. Чернобель // Законодательная техника : науч.-практ. пособие / под ред. Ю. А. Тихомирова. — М., 2000. — С. 80.

²⁰¹ *Жеребкін В. Є.* Логіка : підручник / В. Є. Жеребкін. — 9-е вид., стер. — К. : Знання, 2006. — С. 48.

²⁰² Цит. за *Хворостянкіна А. В.* Визначеність законодавчих дефініцій як умова ефективного дотримання духу та букви закону / А. В. Хворостянкіна // Наукові записки / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». — 2008. — Т. 77 : Юридичні науки. — С. 9.

²⁰³ *Власенко Н. А.* Судебные правовые дефиниции: природа, функции, основания деления и виды / Н. А. Власенко // Журн. рос. права. — 2009. — № 12. — С. 59.

надзвичайно багатогранні, непередбачувані. Як зазначає відомий американський юрист Ф. Лібер, «право тоді могло б бути абсолютно визначеним, коли б людство припинило бути живим суспільством у русі — суспільством, саме існування якого залежить від нескінченного переплетіння та перетинання нескінченних інтересів»²⁰⁴. Тому, на нашу думку, доцільно говорити про перехід за допомогою дефініції від невизначеності в праві до відносної визначеності.

Отже, підсумовуючи викладене, можна сказати, що **значення правових дефініцій** полягає у тому, що вони:

- розкривають зміст поняття, закладеного в терміні;
- сприяють об'єктивному відображенню правової дійсності;
- забезпечують відмежування одного терміна від іншого в конкретній термінологічній системі;
- сприяють забезпеченню доступності й ясності мови права;
- забезпечують відносну визначеність у праві.

Операція, що розкриває зміст поняття у логіці, як вже зазначалось, називається дефінуванням (визначенням), а засобом здійснення операції є судження. Останні завжди мають суб'єктивний характер, що опосередковує множинність розуміння змістовного навантаження відповідного поняття. При цьому будь-яка дефініція, як зауважують вчені, не повністю відображає предмет, вона бере у предмета тільки істотні ознаки і полишає поза своїм змістом низку інших ознак. Відомий учений М. М. Полянський зазначав, що визначення поняття є свого роду мистецтвом, якого навчитися за підручниками і книжками неможливо²⁰⁵.

²⁰⁴ Цит. за Хворостянкін А. В. Визначеність законодавчих дефініцій як умова ефективного дотримання духу та букви закону / А. В. Хворостянкін // Наукові записки / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». — 2008. — Т. 77 : Юридичні науки. — С. 11.

²⁰⁵ Полянський Н. Н. О терминологии советского закона / Н. Н. Полянський // Проблемы социалистического права : сб. ст. — М., 1938. — № 5. — С. 132.

Дефінування — складний розумовий процес, який повинен відповідати певним вимогам. Зокрема, відповідно до Зasad і правил розроблення стандартів на терміни та визначення понять, **основними вимогами до визначення поняття мають бути такі:**

- сумірність;
- наявність лише суттєвих ознак;
- системність;
- нездатність спричинювати хибне коло;
- відсутність тавтології;
- відсутність заперечувальних ознак незаперечувального поняття;
- однозначність;
- несуперечливість визначенню понять інших стандартів;
- раціональна (оптимальна) стислість;
- визначеність поняття;
- мовна правильність визначення²⁰⁶.

Отже, можемо виокремити такі **правила дефінування**.

1. Правило сумірності, а правильніше — співмірності, полягає в тому, що поняття і, відповідно, термін, що визначається, має дорівнювати обсягові поняття, що його визначає. Тобто ці поняття мають бути тотожними одне одному (якщо, наприклад, юридична відповідальність визначається як відповідальність за власні дії, то правило співмірності буде порушене, оскільки обсяг поняття, що його визначає, ширший, ніж обсяг поняття, що визначається)²⁰⁷. Співмірність або взаємозамінність пояснюється тим, що і поняття, яке визначається, і поняття, яке визначає, вживають на позначення одного й того самого значення. Ще Аристотель зауважував,

²⁰⁶ Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять : ДСТУ 3966-2000. — К. : Держстандарт України, 2000. — С. 20.

²⁰⁷ Подорожна Т. С. Законодавчі дефініції: поняття, структура, функції : монографія / Т. С. Подорожна. — Л. : ПАІС, 2009. — С. 51.

що будь-яке визначення може бути розчленоване на два типи речення: «Dfd є Dfn і Dfn є Dfd»²⁰⁸.

2. Наявність лише суттєвих ознак поняття, що визначається. Як уже було зазначено, дефініція — це характеристика поняття, що містить у собі термін, шляхом виділення його істотних ознак. Це пояснюється тим, що перерахування всіх ознак явища чи предмета дійсності в дефініції — недоцільне. Адже кожен такий предмет чи явище характеризується безліччю ознак, характеристик, а дефініція повинна містити лише ті, що важливі, необхідні та достатні для розуміння терміна, яким позначається поняття про предмет чи явище. В іншому випадку дефініції будуть занадто багатослівні, що навряд чи сприятиме кращому їх розумінню.

3. Системність дефініцій полягає в тому, що визначення має відображати поняття у системі понять предметної галузі. Для цього визначення повинне:

- містити терміни, визначені вже у певній системі термінів;
- містити терміни, що подають видові відмежовувальні ознаки понять одного рівня абстракції (підкласів поняття);
- містити терміни лише таких понять, визначення яких у свою чергу відповідають наведеним вимогам;
- бути системним щодо вживання мовних засобів, зокрема, ту саму ознаку, що лежить в основі поділу підпорядкованих понять, відображати в їхніх визначеннях однотипними мовними конструкціями;
- однотипні терміни повинні мати однотипні за структурою і лексикою визначення²⁰⁹.

²⁰⁸ Подорожна Т. С. Законодавчі дефініції: поняття, структура, функції : монографія / Т. С. Подорожна. — Л. : ПАІС, 2009. — С. 51.

²⁰⁹ Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять : ДСТУ 3966-2000. — К. : Держстандарт України, 2000. — С. 21.

4. Нездатність спричинювати хибне коло — таке формулювання навряд чи є правильним, оскільки проблема полягає саме в тому, що дефініція здатна утворювати хибне коло, але цього не потрібно допускати. Отже, вказане правило краще сформулювати так: правило заборони кола у визначенні. Воно полягає в тому, що поняття не можна визначитися через інше поняття, яке, у свою чергу, визначено через перше. Інакше, як зазначає Д. Горський, виникає помилка, аналогічна замкненому колу в доказовості, коли теореми, на основі яких доводиться ця теорема, включають і таку теорему (наприклад, в іншому формулюванні), або були доведені своєю чергою на основі цієї теореми²¹⁰. Наприклад, ст. 7 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» встановлює, що «релігійними організаціями в Україні є релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства...» Відповідно до ст. 8 цього ж закону, «релігійна громада є місцевою релігійною організацією віруючих громадян...»²¹¹. Отже, ми бачимо, що термін «релігійна організація» дефінується через термін «релігійна громада», який, у свою чергу, дефінується через термін «релігійна організація». Таким чином вони утворюють хибне коло, що є вкрай негативним явищем.

5. Відсутність тавтології. Тавтологічним вважають таке визначення, у якому термін, що міститься у дефініції, повторює термін, що визначається. Тавтологія є різновидом помилки кола у визначенні, що розглядалася в попередньому пункті. Тавтологія передрбає, що термін, який визначається, безпосередньо входить до його дефініції. Т. Гоббс так пояснив причину заборони тавтології у визначенні: «Ім'я, якому дають визначення, не повинно повто-

²¹⁰ Горский Д. П. Определение. Логико-методологические проблемы / Д. П. Горский. — М. : Мысль, 1974. — С. 117.

²¹¹ Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23.04.1991 р. № 987-ХІІ // Відом. Верхов. Ради УССР. — 1991. — № 25. — Ст. 283.

рюватися у самому визначенні. Адже те, чому має бути це визначення, являє собою складне ціле; визначення ж становить поділ складного на частини, а ціле не може бути частиною самого себе»²¹². Наприклад: визначення тютюнової суміші як різаного тютюну, заміників тютюну або промислово виготовленої за рецептурою суміші різних видів різаного тютюну чи його заміників, що використовуються для виготовлення тютюнових виробів²¹³. Бачимо у наведеному прикладі, що термін, який визначається, отримав пояснення через нього самого, внаслідок чого його значення зовсім не стало зрозумілішим.

6. Правило недопустимості визначення невідомого через невідоме. Іншими словами, терміни потрібно дефінувати за допомогою більш відомих та зрозумілих термінів. Хоча на практиці це правило часто порушується, наслідком чого є складні для сприйняття дефініції. Наприклад, дефініція терміну «пляж» подана в такому вигляді: надводна частина намитих хвостів від місця їх скиду до урізу води у накопичувачі»²¹⁴. Дефініція цього терміна настільки важка для сприйняття, що пересічний громадянин не в змозі зрозуміти волю законодавця. Хоча забезпечення зрозумілості та доступності дефініцій — необхідна умова для пізнання правової дійсності. Ж.-Л. Бержель зазначає, що перший фактор виконаності права полягає в «легкозасвоюваності» визначень.

²¹² Гоббс Т. Сочинения : в 2 т. / Т. Гоббс ; сост., ред., авт. вступ. и примеч. В. В. Соколов. — М. : Мысль, 1989. — Т. 1. — С. 132.

²¹³ Про державну монополію на виробництво та обіг тютюнової продукції : Указ Президента України від 28.06.1999 р. № 748/99 // Офіц. вісн. України. — 1999. — № 27. — С. 97.

²¹⁴ Методика обстеження і паспортизації гідротехнічних споруд систем гідралічного вилучення та складування промислових відходів та хвостів [Електроний ресурс] : затв. наказом Держ. ком. України у справах містобудування і архітектури від 10.09.1996 р. № 165 // МЕГА-НаУ : профес. юрид. система. — Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0466-95>. — Заголовок з екрана.

Право, яке використовує недостатньо точні, коректні дефініції не буде застосованим через те, що в процесі його застосування виникатимуть сумніви та суперечки, що породжують юридичну незабезпеченість²¹⁵.

7. Правило однозначності полягає в тому, що одному терміну має відповідати одна дефініція. Це правило не стосується термінів науки, оскільки обов'язковою ознакою наукових термінів є наявність декількох дефініцій одного терміна, сформульованих різними представниками науки. Однозначність термінології докладно буде розглянута при характеристиці законодавчих термінів, тому не будемо зупинятися на цьому зараз.

8. Оптимальна стислість дефініцій полягає в тому, що дефініції термінів не повинні бути громіздкими, а кількість слів, що складають її, має бути оптимальною для нормального сприйняття та розуміння дефініції. Психологи говорять, що якщо в реченні є декілька відносно самостійних змістовних компонентів, виражених прикметниковими та дієприкметниковими зворотами, підрядними реченнями, відокремленими прийменниково-відмінковими групами, то їх загальна кількість (так звана синтаксична глибина речення) не має перевищувати дев'яти. Це обмеження пов'язане з об'ємом оперативної пам'яті, здатної утримувати від п'яти до дев'яти незалежних одиниць, представлених для запам'ятовування²¹⁶. Проте в чинному законодавстві знаходимо багато громіздких дефініцій. Наприклад, ст. 1 Закону України «Про гуманітарну допомогу» містить таку дефініцію: гуманітарна допомога — це цільова адресна безоплатна допомога

²¹⁵ *Бержель Ж.-Л.* Общая теория права / Ж.-Л. Бержель ; пер. с фр. Г. В. Чуршукова ; под. ред. В. И. Даниленко. — М. : Nota bene, 2000. — С. 342.

²¹⁶ *Губаева Т. В.* Язык и право. Искусство владения словом в профессиональной юридической деятельности / Т. В. Губаева. — 2-е изд., пересмотр. — М. : Норма : Инфра-М, 2010. — С. 76.

в грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань, або допомога у вигляді виконання робіт, надання послуг, що надається іноземними та вітчизняними донорами із гуманних мотивів отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном, які потребують її у зв'язку з соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, важким фінансовим становищем, виникненням надзвичайного стану, зокрема внаслідок стихійного лиха, аварій, епідемій і епізоотій, екологічних, техногенних та інших катастроф, які створюють загрозу для життя і здоров'я населення, або тяжкою хворобою конкретних фізичних осіб²¹⁷. В цьому випадку можна сказати, що, дочитавши таку дефініцію до кінця, забуваєш, про що йшлося спочатку і взагалі який термін дефінується.

9. Мовна правильність дефініцій полягає в тому, що дефініція має відповідати таким лексичним, морфологічним і синтаксичним вимогам як зрозумілість, точність, простота і доступність, лаконічність та компактність, послідовність і зв'язність у викладенні, емоційна нейтральність, грамотне використання розділових і з'єднувальних знаків, знаків пунктуації тощо²¹⁸.

Важливим видається питання щодо класифікації дефініцій. Найголовнішим для мети нашого дослідження є поділ правових дефініцій залежно від суб'єкта їх формування та джерела закріплення на наукові, законодавчі (їх часто називають легальними) та практично-прикладні (правореалізаційні).

²¹⁷ Про гуманітарну допомогу : Закон України від 22.10.1999 р. № 1192-XIV // Відом. Верхов. Ради України. — 1999. — № 51. — Ст. 451.

²¹⁸ *Карташов В. Н.* Юридические дефиниции: некоторые методологические подходы, виды и функции / В. Н. Карташов // Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы : материалы Междунар. «кругл. стола» (Черновцы, 21–23 сент. 2006 г.). — Н. Новгород, 2007. — С. 583.

Наукові дефініції — це теоретичні судження, сформульовані вченими-юристами, що розкривають зміст та обсяг певних понять юридичних явищ, процесів, становлять собою частину наукової правосвідомості, виражені текстуально, необов'язкові для суб'єктів права та виступають у вигляді науково обґрунтованих орієнтирів та аргументів у теоретичній діяльності та правотворчій, правозастосовній, інтерпретаційній, а також правосистематизуючій практиці²¹⁹. Наприклад, нормотворчість — це врегульована законодавством діяльність уповноважених державних органів щодо розробки та прийняття нормативно-правових актів, які містять загальні правила поведінки (норми права)²²⁰. Вважаємо, що таке визначення дозволяє достатньо чітко виділити істотні ознаки нормотворчості, елементи його змісту і форми, наукову, учбову та практично-прикладну його цінність. Такі дефініції містяться в наукових коментарях до законодавства, монографіях, дисертаціях тощо.

Наукові, зокрема доктринальні дефініції складають ідеологічну, світоглядну основу юридичної науки, є найважливішими елементами структури тієї чи іншої теорії, слугують найважливішим засобом аргументації та доведення в наукових та практичних дискусіях. Наукові дефініції мають дуже важливе значення для права в цілому, адже саме наука займається дослідженням державно-правової дійсності. Ті наукові теорії, що згодом стають загальноновизнаними серед науковців та, відповідно, вже становлять

²¹⁹ *Карташов В. Н.* Юридические дефиниции: некоторые методологические подходы, виды и функции / В. Н. Карташов // Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы : материалы Междунар. «кругл. стола» (Черновцы, 21–23 сент. 2006 г.). — Н. Новгород, 2007. — С. 586.

²²⁰ Загальна теорія держави і права : підручник / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. — Х. : Право, 2009. — С. 273.

доктрину в праві, є фундаментом для пізнання всієї державно-правової дійсності, для формулювання законодавчих приписів. Тому значення наукових дефініцій неможливо перебільшити.

Законодавчі дефініції — це такі визначення термінів, які встановлюються компетентними нормотворчими органами в законах та підзаконних нормативно-правових актах. Їх часто називають легальними, проте ми вважаємо, що краще говорити про законодавчі дефініції, оскільки термін «легальний» (від лат. *lex* — закон) означає визнаний, допустимий законом.

Законодавче визначення термінів активно стало застосовуватися в Західній Європі з середини ХХ ст., в Україні — із кінця ХХ ст. Хоча слід зауважити, що розповсюдженими були правові дефініції вже в римському праві²²¹. А. В. Хворостянкіна, досліджуючи це питання, наводить такі приклади: в статті 10 Книги третьої Інституцій Гаю зазначено, що «агнатами називаються ті особи, які поєднані громадянською спорідненістю; громадянською вважається спорідненість, що виникає через осіб чоловічої статі»; у статті 1 титулу ІХ «Про батьківську владу» Інституцій Юстиніана міститься таке визначення шлюбу: «Шлюб або так званий матримоній — це союз чоловіка та жінки, що має ціллю сумісне життя». У статті 1 титулу ХІІІ «Про опіки» визначається, що «опіка, як інститут цивільного права, є, за визначенням Сервія, право влади та нагляду за тією вільною особою, яка внаслідок малолітства не має засобів самостійного захисту»²²².

Цікавим видається той факт, що в радянський період використання законодавчих дефініцій не мало широкого розповсюд-

²²¹ Хворостянкіна А. В. Дефініції в законодавчих текстах: питання теорії [Електронний ресурс] / А. В. Хворостянкіна // Міністерство юстиції України : офіц. сайт. — Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/0/6669>. — Заголовок з екрана.

²²² Там само.

ження. Деякі вчені пояснюють це тим, що радянський період відзначався стабільністю правового механізму²²³. Коли радянський законодавець надавав визначення базовим поняттям, юридична наука формувала понятійний апарат законодавства у правосвідомості суспільства. Судова практика надавала уточнення визначення понять, що були необхідні для правозастосування, у керівних роз'ясненнях Пленуму Верховного Суду спочатку СРСР, а потім й України. Протягом останніх десятиріч ситуація з кількістю та якістю законів кардинально змінилася, адже Україна перебуває в перехідному періоді, для якого є характерним переосмислення всієї правової дійсності, відбувається пошук оптимального змісту правових понять. Дефініції, які дозволяють відобразити їх розвиток, сьогодні, як вважає Л. Ф. Апт, забезпечують стабільність правового регулювання²²⁴.

Однак із таким обґрунтуванням погоджуються не всі автори. Зокрема, Т. В. Кашанина зазначає, що у такому поясненні є частка лукавства. Стабільність у західноєвропейському суспільстві становить зразок для багатьох держав, тим не менш там дефініції давно знайшли застосування, і відмовлятися від них не збираються і досі. Автор пояснює таку ситуацію в Радянському Союзі тим, що «дефініції як спосіб правотворчої техніки просто ще не був інтелектуально повністю засвоєний». Та й навіть його було засвоювати, продовжує автор, якщо законодавство було орієнтовано не стільки на громадян, скільки на владу²²⁵.

Зазначимо, що обидві точки зору мають раціональне зерно, тому заперечувати чи відкидати ту чи іншу позицію недоцільно,

²²³ Законодательная техника : науч.-практ. пособие / под ред. Ю. А. Тихомирова. — М. : Городец, 2000. — С. 89.

²²⁴ Там само. — С. 126.

²²⁵ Кашанина Т. В. Юридическая техника : учебник / Т. В. Кашанина. — М. : Эксмо, 2007. — С. 170.

оскільки обидва описані вище факти, ймовірно, мали місце в радянський період, що деякою мірою і впливало на невелику кількість дефініцій в тогочасному законодавстві. До того ж давалося взнати й те, що «згідно з пануючою тоді «марксистсько-ленінською» доктриною держава та її законодавство («право») були потрібні лише на відносно короткий — перехідний до соціалізму (комунізму) — період, а сама юридична техніка вважалась реквізитом «буржуазного» права, яке планувалось використовувати лише тимчасово й у певних межах...»²²⁶.

Законодавчі дефініції мають особливе значення для правового регулювання відносин у суспільстві. Вони являють собою результат узагальнення наукового та практичного юридичного матеріалу і у свою чергу виступають ідеологічною та/або нормативно-правовою основою відповідних наукових теорій та практичної діяльності (правотворчої, правореалізаційної, інтерпретаційної, правосистематизуючої, судової та ін.)²²⁷. Головною особливістю вказаного виду дефініцій є обов'язковість їх для суб'єктів права. Викладене обґрунтовує необхідність більш детального дослідження таких дефініцій, яке буде здійснено нами в наступному розділі при характеристиці особливостей законодавчих термінів.

Близькими до законодавчих є дефініції, розроблені та введені в обіг юридичною практикою. Їх називають практично-прикладними, проте ми пропонуємо називати їх правореалізаційними

²²⁶ Рабінович П. М. Техніка законотворення у сучасній Україні: стан, проблеми та перспективи / П. М. Рабінович // Нариси з нормопроекування / під ред. Р. Бержерона. — Оттава, 1999. — С. 4.

²²⁷ Карташов В. Н. Юридические дефиниции: некоторые методологические подходы, виды и функции / В. Н. Карташов // Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы : материалы Междунар. «кругл. стола» (Черновцы, 21–23 сент. 2006 г.). — Н. Новгород, 2007. — С. 583.

дефініціями, оскільки вони є результатом саме реалізації норм права. Юридична практика — дуже важливий елемент правової системи. Правотлумачні дефініції є результатом юридичної практики, що виробляються в ході практичної діяльності. Вони виникають тоді, коли законодавець через певні об'єктивні чи суб'єктивні причини не формулює дефініцію певного юридичного терміна, внаслідок чого виникають труднощі в практиці реалізації, тлумачення та систематизації юридичних приписів, та й у самій правотворчій практиці. Подібні дефініції є результатом вивчення та узагальнення матеріалів юридичної практики, вітчизняних і закордонних теоретичних та емпіричних джерел, в яких відображені достатньо універсальні та перевірені часом юридичні поняття, які акумулюють у своєму змісті найбільш суттєві ознаки тих чи інших елементів правової системи суспільства, що дозволяють відрізнити такі юридичні явища, прцеси від інших²²⁸. Ці дефініції є обов'язковими для адресатів правових приписів. Вони мають офіційний характер. До таких дефініцій у першу чергу відносяться судові дефініції, які лежать у площині правозастосовної практики. Такі дефініції є виявом тлумачення норм права.

Слід зауважити, що досить часто виникає потреба в офіційній інтерпретації, зокрема в дефінуванні судами тих чи інших термінів. Наприклад, у рішенні колегії Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 21 березня 2007 р. подано визначення моральної шкоди, що має важливе значення для вирішення конкретної цивільної справи. Зокрема, під моральною шкодою вказана інстанція розуміє втрати немайнового характеру

²²⁸ *Карташов В. Н.* Юридические дефиниции: некоторые методологические подходы, виды и функции / В. Н. Карташов // Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы : материалы Междунар. «кругл. стола» (Черновцы, 21–23 сент. 2006 г.). — Н. Новгород, 2007. — С. 580.

внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб²²⁹.

У логіці виділяють десятки різновидів дефініцій. Але, враховуючи мету нашого дослідження, ми розглянемо тільки ті з них, що мають важливе значення для права. Так, важливим для права видається поділ дефініцій на реальні та номінальні, причому в літературі пропонуються різні критерії розмежування цих двох видів дефініцій. Одні вчені (М. Вейтс, Х. Дабс та ін.) вважають, що реальні дефініції перераховують всі істотні ознаки об'єкта, що дефінується, а номінальні — лише інформують про деякі його відмінні риси²³⁰. Прибічником такого підходу був також І. Кант, який стверджував, що з реальних дефініцій можуть бути дедуковані істотні ознаки, а номінальні дефініції призначені лише для порівняння, а не для висновків²³¹. Інші автори (Р. Сушко, Т. Чежовський та ін.) вважають, що такий поділ проводиться на підставі того, що реальні дефініції відносяться до внутрішньомовних (у яких Dfd та Dfn належать до однієї мови), а номінальні — до метамовних (у яких Dfn належить до метамови)²³².

Деякі автори (Д. Райан, Н. Ф. Ковкель, С. Ю. Головіна та ін.) вважають, що вказаний поділ проводиться залежно від мети дефінування: розкрити сутність предметів, явищ чи процесів (реальні дефініції) чи встановити значення знакового виразу (номі-

²²⁹ Рішення колегії Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України [Електронний ресурс] : від 21.03.2007 р. (витяг) // Верховний Суд України : офіц. сервер. — Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf>. — Зарядок з екрана.

²³⁰ *Dubs H. H. Definition and its problems / H. H. Dubs // The Philosophical Review. — 1943. — № 3. — P. 570.*

²³¹ *Ковкель Н. Ф. Логика и язык закона : монографія / Н. Ф. Ковкель. — Минск : Право и экономика, 2009. — С. 38–39.*

²³² Там само. — С. 39.

нальні дефініції)²³³. Подібною до вказаної є позиція Д. П. Горського, В. Д. Титова та інших авторів, які вважають, що такий поділ проводиться залежно від того, що визначається: смисл поняття (реальні дефініції) чи значення терміна (номінальні дефініції)²³⁴. Такої точки зору дотримується і С. Ю. Головіна, яка зазначає, що «номінальні визначення — це узгодження відносно змісту нових мовних виразів, що вводяться, а також узгодження про те, в якому з наявних значень слід вживати терміни в певному контексті. Реальними ж є визначення, в яких надається точний смисл виразам, значення яких вже більшою чи меншою мірою відомі. За допомогою реального визначення вводиться поняття про предмет, і таким чином вирішується задача виділення загальних та відмінних ознак цих предметів»²³⁵.

Ми погоджуємося з тим, що критерієм такого поділу виступає саме мета дефінування. Важливо зазначити, що номінальні дефініції мають умовний характер, на відміну від реальних. Вони покликані вказувати, що саме слід розуміти під тим чи іншим мовним виразом. Тобто якщо метою реальних дефініцій є об'єктивне розкриття сутності предмета, незалежно від сфери його застосування, то номінальні дефініції містять в собі ті ознаки предмета, які потрібні саме для конкретної сфери застосування. Хоча може скластися враження, ніби номінальні дефініції взагалі не розкривають сутність поняття, яке містить в собі термін. Це не так, адже вони розкривають смисл поняття про певний предмет,

²³³ Ковкель Н. Ф. *Логика и язык закона : монография* / Н. Ф. Ковкель. — Минск : Право и экономика, 2009. — С. 39; Ryan, J. *Verbal and real definitions* / J. Ryan // *Proceedings of the American Catholic Philosophical Association*. — 1941. — P. 17.

²³⁴ Горский Д. П. *Определение. Логико-методологические проблемы* / Д. П. Горский. — М. : Мысль, 1974. — С. 5; *Логіка : підручник* / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого ; за заг. ред. В. Д. Титова. — Х. : Право, 2005. — С. 68.

²³⁵ Головіна С. Ю. *Понятийный аппарат трудового права : монография* / С. Ю. Головіна. — Екатеринбург : Изд-во УрГЮА, 1997. — С. 107–108.

тільки це відбувається під певним кутом зору, для конкретної мети, а не об'єктивно, незалежно від тих чи інших потреб, міркувань, як у випадку з реальними дефініціями. Це підтверджують слова В. М. Баранова: «Правотворчі органи цілеспрямовано пізнають реальність, але мета пізнання не стоїть перед ними як самостійна. У результаті знання, яке «поміщується» ними до норми права, хоча й засноване на правовій науці, але виникає як її «побічний продукт» і цим відрізняється від чисто наукового»²³⁶. Тобто нормотворчий орган не відкриває нове в пізнанні, а послуговується тим, що вже відкрито наукою.

Наприклад, номінальною є дефініція терміна «нічний час», закріплена у ч. 3 ст. 54 Кодексу законів про працю України: «Нічним часом вважається час з 10 години вечора до 6 години ранку»²³⁷. Таке визначення є умовним, адже загальновідомо, що нічний час — це частина доби від вечора до ранку, його тривалість може варіюватися залежно від пори року та географічної місцевості. Але право повинно бути визначеним, а тому повинно однозначно встановити, яку частину доби вважати нічним часом, адже це має значення для правового регулювання трудових відносин²³⁸.

Арістотель розглядав визначення в першу чергу як реальні. У творах «Топіка» та «Аналітика» він зазначав, що «визначенням є висловлювання, що означає сутність речі»²³⁹. У новий час більшість філософів, навпаки, підкреслювали номінальну сторону де-

²³⁶ Баранов В. М. Истинность норм советского права. Проблемы теории и практики / В. М. Баранов ; под ред. М. И. Байтина. — Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1989. — С. 194.

²³⁷ Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1971. — Додаток до № 50.

²³⁸ Головина С. Ю. Понятийный аппарат трудового права : монография / С. Ю. Головина. — Екатеринбург : Изд-во УрГЮА, 1997. — С. 107–108.

²³⁹ Попа К. Теория определения / К. Попа ; пер. с рум. М. Ф. Солодухиной. — М. : Прогресс, 1976. — С. 19.

фініцій. Так, наприклад, Д. Локк писав, що «дати визначення — означає лише дати іншому зрозуміти за допомогою слів, яку ідею позначає термін, що визначається»²⁴⁰.

Серед вчених немає єдиної думки з приводу того, якими є законодавчі та наукові дефініції юридичних термінів — реальними чи номінальними. Так, Н. Ф. Ковкель зазначає, що «наукові дефініції правових понять переслідують пізнавальну мету — розкрити сутність предмета, явища, процесу, виділити його серед множини інших об'єктів, у зв'язку із чим і належать до реальних дефініцій. На відміну від наукових, легальні дефініції правових понять носять номінальний характер. Вони, — продовжує автор, — встановлюють значення мовних виразів, що вживаються в текстах нормативних правових актів, слугують досягненню домовленості про те, в якому значенні повинен розумітися той чи інший знак»²⁴¹.

А. Герлох та В. Кнапп також приходять до висновку, що всі легальні визначення в праві — номінальні. «Вони встановлюють єдине значення виразу, що визначається в певній правовій нормі або в певній галузі знань, або, насамкінець, у правопорядку в цілому»²⁴². Далі автори уточнюють, що легальні визначення можуть бути «чисто» номінальними і номінально-реальними: «Існують легальні визначення, які є тільки номінальними, і легальні визначення, що мають і ту і іншу характеристику»²⁴³. Н. Ф. Ковкель, як і деякі інші дослідники, вважає, що дефініція правового поняття виступає або як номінальна, якщо вона міститься в текстах

²⁴⁰ Цит. за Правнича лінгвістика : навч. посіб. / Г. П. Проценко, О. Ф. Прохоренко, Л. М. Шестопалова [та ін.] ; за заг. ред. С. М. Гусарова. — К. : А.В.К., 2010. — С. 43.

²⁴¹ Ковкель Н. Ф. Логика и язык закона : монография / Н. Ф. Ковкель. — Минск : Право и экономика, 2009. — С. 39.

²⁴² Кнапп В. Логика в правовом сознании : пер. с чеш. / В. Кнапп, А. Герлох ; под ред. и со вступ. ст. А. Б. Венгерова. — М. : Прогресс, 1987. — С. 281.

²⁴³ Там само. — С. 282.

джерел права, або як реальна, якщо міститься в наукових правових текстах²⁴⁴.

Якщо ми поділяємо дефініції на номінальні та реальні з позиції мети дефінування, то дійсно, законодавчі дефініції є номінальними, адже мета їх — забезпечити однозначність та доступність законодавства, пояснити, в якому значенні вживаються ті чи інші терміни. Саме тому статті законів, що містять перелік термінів, які в них вживаються, починаються приблизно з такого формулювання: у цьому законі наведені нижче терміни вживаються в такому значенні. Проте, безумовно, номінальні дефініції мають спиратися на реальні. Тому ми вважаємо, що всі законодавчі дефініції за формою є номінальними, а за змістом вони мають бути максимально наближеними до реальних. Стосовно наукових термінів, то враховуючи те, що метою наукового дослідження є об'єктивне пізнання реальної дійсності, їх дефініції є реальними.

Варто також погодитись із В. Д. Титовим, який зазначає, що «слід мати на увазі, що так звані номінальні визначення виконують важливу роль у наших думках, бо за їхньою допомогою надаються назви предметам і явищам, що вивчаються, вводяться в науковий і практичний обіг нові терміни, з'ясовується значення вже усталених термінів, пояснюються іншомовні терміни. Наприклад, — продовжує автор, — термін «ліберальний» у перекладі з латинської мови означає «вільний»²⁴⁵.

Стосовно вказаного поділу В. Д. Титов у статті «О специфике определений в юриспруденции» зазначає, що окрім реальних та номінальних дефініцій можна розрізнити ще один шлях побудови визначень — так звані арбітральні визначення. Автор

²⁴⁴ Ковкель Н. Ф. Логика и язык закона : монография / Н. Ф. Ковкель. — Минск : Право и экономика, 2009. — С. 39.

²⁴⁵ Логіка : підручник / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого ; за заг. ред. В. Д. Титова. — Х. : Право, 2005. — С. 69.

підкреслює, що такий шлях був вказаний ще Ч. Пірсом, який говорив про необхідність розповсюдження на усі дисципліни традиції прийняття визначень хімічних термінів на наукових з'їздах, а К. Айдукевич запропонував назвати такі визначення арбітральними. Далі В. Д. Титов характеризує вказані визначення: «Я вважаю, що за своєю суттю — це ті самі доктринальні визначення, але за своїм статусом вони відрізняються тим, що повинні прийматися авторитетною науковою спільнотою правознавців як загальнообов'язкові, незалежно від відмінностей доктрин, що поділяються юристами»²⁴⁶.

Ми погоджуємося із тим, що такі дефініції належать до наукових (доктринальних), проте незрозуміло, як вони відносяться до реальних та номінальних дефініцій, адже так звані арбітральні дефініції стосуються, перш за все, критерію суб'єкта їх формулювання або джерела закріплення і жодним чином не стосуються того, що саме визначається, як у випадку реальних або номінальних дефініцій.

Наступною важливою класифікацією дефініцій є їх поділ залежно від структури на явні та неявні. Явні визначення — це такі визначення, в яких присутні Dfd і Dfn²⁴⁷. У правильному визначенні між ними, тобто дефінієндумом і дефінієнсом, існує відношення тотожності, тобто їх об'єми збігаються. Явним є, наприклад, таке визначення: інститут права — це уособлена група правових норм, які регулюють однорідні суспільні відносини конкретного виду. У наведеному визначенні обсяг терміна, що визначається (інститут права), дорівнює обсягу термінів, що визначають його (уособлена група правових норм, що регулюють однорідні суспільні від-

²⁴⁶ Титов В. Д. О специфике определений в юриспруденции / В. Д. Титов // Проблемы философии права. — К. ; Чернівці, 2005. — Т. 3, № 1/2. — С. 49.

²⁴⁷ Горский Д. П. Определение. Логико-методологические проблемы / Д. П. Горский. — М. : Мысль, 1974. — С. 34.

носини конкретного виду). Як реальні, так і номінальні дефініції відносяться до явних визначень термінів.

Неявні визначення не мають рівності їхніх двох складових частин, і тому визначеннями в точному смислі даного терміна не є — за ними тільки згідно з традицією зберігається це найменування²⁴⁸. У таких дефініціях зміст поняття, що визначається, розкривається побічно: через співвідношення з іншими поняттями, на основі контексту тощо. Слід зазначити, що в нормативно-правових актах більшість дефініцій — неявні. Така ситуація пов'язана з тим, що законодавець не може перетворити текст у набір дефініцій, тому явному законодавчому дефінуванню піддаються лише найбільш значущі для регулювання певної сфери відносин терміни. Інші дефініції мають неявний характер. М. О. Власенко вважає такі дефініції «в принципі допустимими за умови, що вони не мають випадковий характер та забезпечують можливість точного відновлення (формулювання) на практиці»²⁴⁹. У випадку виникнення розбіжностей під час тлумачення такого визначення в літературі рекомендується закріплювати повноцінну законодавчу дефініцію²⁵⁰.

Ще однією не менш важливою, на нашу думку, класифікацією є **поділ дефініцій залежно від методу їх викладу**. За цим критерієм у науці виділяють такі види дефініцій: родовидові, описові (казуїстичні) перелікові²⁵¹.

²⁴⁸ Логіка : підручник / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого ; за заг. ред. В. Д. Титова. — Х. : Право, 2005. — С. 67.

²⁴⁹ Власенко Н. А. Проблемы точности выражения формы права (лингво-логический анализ) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Власенко Николай Александрович. — Екатеринбург, 1997. — С. 158.

²⁵⁰ Головина С. Ю. Понятийный аппарат трудового права : монография / С. Ю. Головина. — Екатеринбург : Изд-во УрГЮА, 1997. — С. 122.

²⁵¹ Туранин В. Ю. Проблема выбора оптимального способа закрепления дефиниции в законодательном тексте / В. Ю. Туранин // Законотворческая техни-

1. *Родовидові дефініції*. Найбільш досконалою формою дефініції вважається побудова дефініції через родову ознаку та видову відмінність. Такі дефініції ще називають класичними, оскільки визнані класики філософії, такі як Сократ, Платон і Арістотель, розглядали тільки такі визначення. Вони є найбільш зручними для побудови і користування, а тому — найбільш поширеними як у науці, так і в законодавстві та правореалізаційній діяльності.

Л. Ф. Апт називає такі дефініції класичними і, цитуючи Довідник із правопису, вимови та літературного редагування, виділяє такі їх структурні елементи:

- 1) поняття, що визначаються;
- 2) предикат — те, що говорить про поняття, що визначається;
- 3) видова відмінність — якість, характерна тільки для даного поняття²⁵²;
- 4) родова ознака — якість, яка притаманна сукупності суміжних явищ та предметів.

Аналіз літератури, присвяченої дослідженню побудови родовидових дефініцій, дає підстави стверджувати, що логічна операція визначення через рід і видову відмінність включає в себе два послідовні етапи:

Перший етап — підведення поняття, що визначається, під більш широке за об'ємом родове поняття. Наприклад, «правовий звичай» (те, що визначається) — це «визнане державою правило поведінки» (родова ознака). Однак існують і інші правила поведінки, визнані державою. Яким же чином вирізнити з цієї су-

ка современной России: состояние, проблемы, совершенствование : сб. ст. / под ред. В. М. Баранова. — Н. Новгород, 2001. — С. 246–247; *Савицкий В. М.* Язык процессуального закона. Вопросы терминологии / В. М. Савицкий ; под ред. А. Я. Сухарева. — М. : Наука, 1987. — С. 89–91.

²⁵² Законодательная техника : науч.-практ. пособие / под ред. Ю. А. Тихомирова. — М. : Городец, 2000. — С. 89.

купності саме правовий звичай? Для цього переходимо до другого етапу.

Другий етап — вказівка на видову відмінність, тобто на ту ознаку, яка відрізняє певний предмет від інших, які відносяться до цього ж роду. Видова відмінність належить тільки одному виду й відрізняє його від інших видів, що входять до цього роду. Так, для правового звичаю видовою відмінністю виступає те, що таке правило поведінки склалося внаслідок його фактичного одностороннього застосування протягом тривалого часу.

У тих випадках, коли не вдається дати визначення через найближчий рід і видову відмінність, вдаються до перелікових або описових дефініцій. Слід зазначити, що правова наука здебільшого оперує саме родовидовими дефініціями, на основі яких і формуються наукові класифікації, теорії тощо.

2. *Визначення через перелік ознак, дій, предметів тощо (перелікові дефініції)*. Особливістю вказаних дефініцій є те, що в них перелічуються не ознаки предметів, а самі предмети, на які поширюється той чи інший термін. Це досить поширений вид дефініцій, проте загально визнано, що «в суворо логічному сенсі казуальні переліки визначеннями не є — вони просто використовуються замість визначень, так тією чи іншою мірою розкривають зміст нормативного поняття»²⁵⁵. Наприклад, «близькі родичі — батьки, діти, усиновлені, усиновителі, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки, а також дружина». Такий метод визначення застосовується тоді, коли необхідно надати визначенню особливої конкретності, усунути будь-яку можливість вільного трактування. А. Нашиц висловлює таке міркування з приводу перелікових визначень юридичних термінів: «Якщо перевага загальних і абстрактних формул по-

²⁵⁵ Губаева Т. В. Актуальные проблемы законотворчества / Т. В. Губаева, А. С. Пиголкин // Проблемы законодательной техники. — Н. Новгород, 2000. — С. 280.

лягає в тому, що вони зберігають поняття у всій повноті і мають здатність до адаптації, то конкретизація з допомогою перерахування їхніх різних складових елементів робить правило більш зрозумілим»²⁵⁴. Дійсно, із таким твердженням можна погодитися, але тільки якщо мова йде про вичерпний перелік, який не припускає можливість розширеного тлумачення. Наприклад, ст. 92 Конституції України дає вичерпний перелік питань, що регулюються виключно законами України. Такий перелік усуває всі можливі спори та непорозуміння.

Однак велику небезпеку містять норми права, що включають в себе невичерпні переліки, які передбачають можливість доповнення явищ, об'єктів, ознак, указаних у нормативно-правовому акті. Наприклад, у ст. 129 Конституції України подається перелік основних засад судочинства, але одразу після нього зазначається, що законом можуть бути визначені також інші засади судочинства в судах окремих судових інстанцій²⁵⁵. Подібний виклад статті нормативного акта породжує неясність, непевність, двозначність розуміння, відразу хочеться встановити, про які ж інші засади судочинства йдеться²⁵⁶.

Слід погодитись із Д. А. Керимовим, який зазначає, що «виразу «та інші», яким у законодавстві часто закінчується приближний перелік, взагалі слід уникати»²⁵⁷. Адже, як зазначає А. С. Піголкин, у такому випадку «правозастосувач стикається

²⁵⁴ *Нашиц А.* Правотворчество: теория и законодательная техника / А. Нашиц ; под ред. : Д. А. Керимова, А. В. Мицкевича. — М. : Прогресс, 1974. — С. 203.

²⁵⁵ Конституція України з урахуванням змін, внесених Законом України від 21.02.2014 р. № 742-VII // Відомості Верховної Ради України. — 2014. — № 11. — Стор. 730. — Ст. 143.

²⁵⁶ *Чулінда Л. І.* Українська правнича термінологія : навч. посіб. / Л. І. Чулінда. — К. : Магістр-XXI сторіччя, 2005. — С. 217.

²⁵⁷ *Керимов Д. А.* Культура и техника законотворчества / Д. А. Керимов. — М. : Юрид. лит., 1991. — С. 57.

з необхідністю доміркування, конкретизації або самостійного роз'яснення, а то й розвитку вже готового і важливого нормативного акта»²⁵⁸.

3. *Описові дефініції*. Опис також відноситься до засобів, що заміняють визначення, коли останні неможливо дати або в цьому немає потреби. Це найбільш поширений засіб мовного оформлення правових норм²⁵⁹. У таких дефініціях не можна чітко розмежувати дефінієндум і дефінієнс. Відбувається безпосереднє описання того чи іншого терміна. Приклад такої дефініції містить ст. 10 Кодексу законів про працю України²⁶⁰: «Коллективний договір укладається на основі чинного законодавства, прийнятих сторонами зобов'язань з метою регулювання виробничих, трудових і соціально-економічних відносин і узгодження інтересів трудящих, власників та уповноважених ними органів».

Отже, підбиваючи підсумок, слід ще раз підкреслити, що дефініції мають надзвичайно важливе значення для всієї правової системи, адже «до того часу, поки відсутнє наукове визначення того чи іншого поняття, немає й точного знання істотності предмета, що відображається цим поняттям, відсутній і критерій для виокремлення одних предметів від інших», а відповідно — немає й істинного уявлення про правову реальність, немає правової визначеності, не може бути і ефективного регулювання суспільних відносин²⁶¹.

²⁵⁸ Язык закона / С. А. Боголюбов, И. Ф. Казьмин, М. Д. Локшина [и др.] ; под ред. А. С. Пиголкина ; ВНИИ сов. гос. стр-ва и законодательства. — М. : Юрид. лит., 1990. — С. 24.

²⁵⁹ *Савицкий В. М.* Язык процессуального закона. Вопросы терминологии / В. М. Савицкий ; под ред. А. Я. Сухарева. — М. : Наука, 1987. — С. 89–92.

²⁶⁰ Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1971. — Додаток до № 50.

²⁶¹ *Павлова О. І.* Дефініція як спосіб тлумачення наукових понять / О. І. Павлова // Мова. — 2010. — № 15. — С. 151.

Все викладене вище дозволяє сформулювати декілька *вихідних положень, які мають стати підґрунтям подальшого дослідження:*

1. *Юридичний термін* являє собою основну одиницю юридичного тексту, представляє слово або словосполучення, яке виступає узагальненим найменуванням певного правового поняття *або поняття, яке не є правовим, але в результаті функціонування у сфері юриспруденції набуває специфічних змістовних відтінків*, вводить у обіг юридичною наукою або законодавцем, характеризується емоційною нейтральністю та відносною стійкістю.

2. *Юридична термінологія* є системою юридичних термінів, які тісно пов'язані та взаємодіють між собою.

3. Одним із напрямків дослідження юридичних термінів виступає їх *класифікація*, яка дозволяє виділити конкретні види юридичних термінів та охарактеризувати їх. В основу цього дослідження покладено поділ юридичних термінів за формальною закріпленістю на *терміни законодавства та наукові юридичні терміни*.

4. *За функціональною поширеністю* юридичні терміни поділяються на загальноповживані, спеціально-юридичні та спеціально-технічні. До загальноповживаних термінів належать слова, які потрапили до сфери права із загальнолітературної мови та в результаті їх семантизації набули чітких меж та суто правового забарвлення. Загальноповживані слова, які не змінюють свого значення у сфері права, а вживаються у тому самому значенні, що й у побуті, не відносяться до юридичних термінів.

5. *Значення правових дефініцій* полягає у тому, що вони: розкривають зміст поняття, закладеного в терміні; сприяють об'єктивному, істинному вираженню правової дійсності; забезпечують відмежування одного терміна від іншого в конкретній термінологічній системі; сприяють забезпеченню доступності та ясності мови права; забезпечують відносну визначеність у праві.

6. *Дефініції*, що формулюються у процесі практичної юридичної діяльності, слід відносити до правореалізаційних, оскільки вони є результатом діяльності саме з реалізації норм права, у першу чергу, правоінтерпретаційної та правозастосовної.

7. Якщо всі законодавчі дефініції за своєю формою є номінальними, а за змістом — максимально наближеними до реальних, то дефініції наукових термінів, зумовлені метою наукового дослідження, завданнями об'єктивного пізнання правової дійсності, мають бути реальними.

Розділ 2.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВЧОЇ ТА НАУКОВОЇ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ УКРАЇНИ

2.1. Характеристика законодавчих термінів України

Вимога правової визначеності й точність законодавчої термінології як її обов'язковий елемент. Мовна доступність нормативних актів. Ознаки, що відрізняють законодавчі поняття від наукових юридичних. Вимоги до використання законодавчих термінів. Правила вживання багатозначних термінів у законодавстві. Використання синонімів у нормативно-правових актах. Термінологія міжнародних договорів.

Як відомо, однією з ознак права є його формальна визначеність, яка передбачає, по-перше, що норми права мають визначений, у більшості випадків точний, конкретний, деталізований зміст, що з належною повнотою охоплює певні суспільні відносини. По-друге, те, що зміст правових норм закріплено у формальних актах (джерелах права)²⁶². Як зазначає Й. О. Покровський, індивід, залишений віч-на-

²⁶² Алексеев С. С. Проблемы теории права : курс лекций : в 2 т. / С. С. Алексеев. — Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1972. — Т. 1 : Основные вопросы общей теории социалистического права. — С. 23.

віч із суспільством, державою, має право вимагати, щоб йому було точно вказано, що від нього хочуть і які межі йому ставлять. Це право на визначеність правових норм є одним із найбільш невід'ємних прав людської особистості, яке тільки собі можна уявити; без нього, по суті, взагалі ні про яке «право» не може йтися²⁶⁵.

Принцип правової визначеності передбачає, що люди повинні планувати свої дії з упевненістю, що знають про їх правові наслідки. Він вимагає, зокрема, щоб правові акти заздалегідь оприлюднювалися, діяли на майбутнє, були ясними, простими, точними, чіткими і несуперечливими²⁶⁴. Застосування актів має бути передбачуваним для індивідів. Така передбачуваність збільшує автономію особи щодо держави і врешті-решт забезпечує її свободу²⁶⁵. Отже, із вимоги правової визначеності випливає вимога доступності нормативно-правових актів як певний рівень їх зрозумілості²⁶⁶. Лише поєднання зрозумілості закону з його ефективною реалізацією забезпечує правову визначеність, яка є гарантією правової безпеки особи в умовах демократичної правової держави²⁶⁷. Сьогодні ж відзначається ціла низка проблем у застосуванні законодавчої термінології України: відсутність однозначності (єдності) у використанні нормативних правових термінів; нерідко в нормативних правових актах можна спостерігати неузгоджене застосування термінів; досить поширеним є позначення одного правового явища різними термінами; у нормативних правових

²⁶⁵ Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права : учебник / И. А. Покровский. — М. : Статут, 1998. — С. 89.

²⁶⁴ Погребняк С. П. Вимоги до нормативно-правових актів, що впливають з принципу правової визначеності / С. П. Погребняк // Вісник Академії правових наук України. — Х., 2005. — № 3. — С. 43.

²⁶⁵ Там само.

²⁶⁶ Там само.

²⁶⁷ Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія / С. П. Погребняк. — Х. : Право, 2008. — С. 179.

актах також часто зустрічається змішання понять, неточність термінів; терміни, використані в тому чи іншому законі, часто визначаються у тому ж законі. Однак деякі неясні терміни так і не отримують чіткої дефініції, або наявні визначення недостатньо адекватно відображають зміст відповідного поняття; однією з термінологічних проблем нормативних правових актів є застосування лінгвістично і стилістично неправильних, немилозвучних термінів тощо.

Нормативно-правовий акт є офіційним документом, за допомогою якого воля держави доводиться до відома громадян. Від ясності, доступності законодавства залежить ефективність правового регулювання суспільних відносин, ефективність правозастосування та реалізації правових норм, забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів широких верств населення. Директор українсько-канадської програми із законопроектування Робер Бержерон зазначає, що лише якісний закон є справедливим. Можна стверджувати, що закон, який вражає загальне моральне почуття громадян, є несправедливим або, щонайменше, недоречним, і, незалежно від його конституційної чи процесуальної вартості, не буде придатним до застосування або вживатиметься без упевненості²⁶⁸.

У цьому аспекті першочергове значення має підвищення нормотворчої кваліфікації. Той, хто причетний до нормотворення, не може забувати про особливу відповідальність своєї праці, про те, що у нормопроекті, а особливо у прийнятому акті законодавства, від точного значення вжитого терміна, від поставленої коми часом може залежати доля і навіть життя багатьох людей, можуть постраждати інтереси держави й суспільства²⁶⁹. Тому нормопроектуваль-

²⁶⁸ Ковальський В. С. Правотворчість: теоретичні та логічні засади : монографія / В. С. Ковальський, І. П. Козінцев. — К. : Юрінком Інтер, 2005. — С. 3.

²⁶⁹ Там само. — С. 5.

ники мають чітко зрозуміти важливість не тільки змісту, а й форми закону. Нормативно-правові акти потрібно викладати так, щоб вони не викликали сумнівів, неоднозначності при тлумаченні. Думка законодавця має бути викладена точно, ясно та лаконічно. Варто погодитись із Г. І. Дуткою, яка зауважує, що зовсім не обов'язково бути поетом чи письменником для того, щоб написати точний закон. Але це неможливо зробити, якщо не мати глибоких знань у галузі права, всебічної освіти, загальної культури, знання предмета правотворення. Варто також досконало знати ті суспільні відносини, які мають бути перекладені мовою правових норм. Відомо, як зазначає автор, що непевно пишуть про те, що туманно собі уявляють. Плутана думка не може бути точно викладена. У зв'язку з цими моментами велике значення набуває тема, ідея, проблеми майбутнього закону. Отже, законодавцю потрібно досконало знати лексику, граматику, стилістику, зокрема законодавчу²⁷⁰.

Сутність нормотворчої стилістики кінець кінцем зводиться до вивчення техніки володіння словом для вираження правових понять і категорій, до вміння суб'єктів нормотворчості використовувати мовні засоби для втілення певного правового змісту у вигляді тексту нормативного правового акта²⁷¹. Тому не викликає сумнівів той факт, що одним з найважливіших моментів при викладенні норм права є правильний підбір та використання термінів. Адже, як зазначає Д. А. Керімов, термінологічна розвиненість законодавства свідчить про рівень культури законотворчості. Чим багатший термінологічний фонд, детальніше відпрацьована та ширше використовується законодавча термінологія,

²⁷⁰ Дутка Г. І. Вдосконалення мови закону — шлях до підвищення його якості / Г. І. Дутка // Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. пр. / Ін-т держави і права НАН України. — 2007. — Вип. 36. — С. 69.

²⁷¹ Биля-Сабадаш І. О. Мовностилістичні правила вираження змісту нормативних правових актів / І. О. Биля-Сабадаш // Форум права. — 2009. — № 1. — С. 36.

тим більшою мірою досягається стійкість, визначеність та лаконічність закону²⁷².

Отже, метою цього підрозділу є описання вимог, які мають пред'являтися до використання законодавчої термінології. Хоча хтось може сказати, що такі вимоги слід висувати і до термінології юридичної науки, а отже, виникає питання про доцільність розгляду таких вимог саме щодо законодавчих термінів. Відповідь на це питання полягає в тому, що терміни, які закріплюються в нормативних актах, мають бути взірцем, ідеалом і для науки, і для практики. Вони, як вже було сказано, є показником рівня культури законотворчості в державі. Тому такі терміни мають відповідати суворим вимогам, розробленим законодавчою технікою.

Особливості законодавчих понять, що відрізняють їх від наукових, розглядає В. Є. Жеребкін. Під терміном «поняття права» автор має на увазі саме **законодавчі терміни** (відповідно до термінології нашого дослідження). Він називає такі особливості позалогічними особливостями понять права²⁷³. Коротко розглянемо їх.

1. Головною, визначальною рисою таких понять є те, що вони зводяться до закону. Зведення їх до закону є завершальним етапом їх формування. З моменту зведення поняття до закону воно визнається сформованим, остаточно розробленим. Тепер терміни повинні вживатися саме в тому значенні, яке надав їм законодавець.

2. Зведене до закону поняття набуває силу юридичного закону. Воно стає для суб'єктів пізнання, які застосовують таке поняття, єдиним та обов'язковим. Це означає, якщо дефініція певного терміна міститься і в нормативному правовому акті,

²⁷² Керимов Д. А. Культура и техника законотворчества / Д. А. Керимов. — М. : Юрид. лит., 1991. — С. 95.

²⁷³ Жеребкин В. Е. Логический анализ понятий права : монография / В. Е. Жеребкин. — К. : Вища шк., 1976. — С. 139.

і в науці, то обов'язковим для застосування буде саме законодавча дефініція.

3. Із зведенням поняття до закону їх зміст стає більш жорстким, застиглим, нерухомим. Ця особливість юридичних понять надзвичайно важлива для права. Стабільність та однозначність права перш за все зумовлюється стабільністю та однозначністю його понять.

4. З того, що юридичні поняття характеризуються більшою консервативністю та стабільністю, не випливає висновок, що поняття права не підкорюються принципу зміни та розвитку. Їх не можна розглядати як раз і назавжди встановлені, застигли. Вони розвиваються змінюються, але це відбувається специфічно. Зокрема, вони залишаються незмінними до того часу, поки діє закон, у якому вони закріплені.

5. Особливістю правових понять також є те, що зміни до їх змісту вносить лише законодавець. Тільки йому належить право замінювати «застаріле» поняття іншим, новим поняттям, що більш чітко відображає існуючі суспільні відносини²⁷⁴.

Слід зазначити, що дослідженню вимог, яким має відповідати законодавчий термін, присвячено багато робіт як українських, так і російських вчених. Зокрема, це питання досліджували А. С. Піголкін, Д. А. Керімов, С. П. Хижняк, Н. В. Артикуца, Л. І. Чулінда, І. О. Биля-Сабадаш та інші.

Як уже було зазначено, нормативно-правовий акт перш за все повинен бути доступним для кола осіб, яким він адресований, адже в іншому випадку взагалі втрачається сенс у його виданні. Як зазначає Т. Ст. Дж. Н. Бейтс, якою б не була офіційна позиція, законодавство, яке є недоступним, як правосуддя, навряд чи вар-

²⁷⁴ Жеребкін В. Е. Логический анализ понятий права : монография / В. Е. Жеребкін. — К. : Вища шк., 1976. — С. 139–141.

то свого імені²⁷⁵. Доступність — це показник зрозумілості певного нормативного правового акта для його адресатів. Але це не єдине розуміння доступності, адже окрім мовної (внутрішньої), яка стосується змісту самого нормативно-правового акту, є ще, так би мовити, зовнішня доступність. Зазначений аспект полягає у тому, що для забезпечення доступності нормативно-правових актів держава повинна вживати заходів для оприлюднення, опублікування їх, тобто для забезпечення зацікавлених осіб правовою інформацією. Об'єктом нашого дослідження є саме мовна (внутрішня) доступність норм права під кутом зору вживаної термінології.

Мовна доступність правових актів як певний рівень їх зрозумілості перш за все забезпечується їх ясністю, простотою та стислістю²⁷⁶. Розглянемо кожен із цих критеріїв доступності та з'ясуємо, як вони між собою співвідносяться.

З'ясуємо, у чому полягає вимога ясності. Погоджуємося із Є. В. Васьковським, який вважає, що словесний смисл видається ясным тоді, коли норма, відповідно до своєї граматичної будови та установаженого слововживання, допускає тільки один безумовно точний та визначений спосіб розуміння²⁷⁷. Ясність тексту досягається за допомогою точності та однозначності.

Точність викладу норм права має надзвичайно важливе значення і безпосередньо впливає на правильність відображення волі законодавця. Юридичні терміни і є тими засобами, за допомогою

²⁷⁵ Бейтс Т. Ст. Дж. Н. Законопроекткування для користувачів законодавства : пер. з англ. / Т. Ст. Дж. Н. Бейтс // Нариси з нормопроекткування / за ред. Р. Бержерона. — Оттава, 1999. — С. 81.

²⁷⁶ Биля-Сабадаш І. О. Мовностилістичні правила вираження змісту нормативних правових актів / І. О. Биля-Сабадаш // Форум права. — 2009. — № 1. — С. 37.

²⁷⁷ Васьковский Е. В. Цивилистическая методология. Учение о толковании и применении гражданских законов / Е. В. Васьковский. — М. : ЦентрЮрИнфор, 2002. — С. 123–124.

яких повинна забезпечуватися максимальна точність викладу норм права. Красномовно з цього приводу висловився Ю. О. Тихомиров: «Нечіткість та неточність понять і термінів, закладених в концепціях проектів законів, їх недооцінка мстить за себе потім юридичними помилками, хибними уявленнями та помилковими позиціями правозастосувачів»²⁷⁸. Точність терміна полягає у повній відповідності його, з одного боку, думці законодавця, а з іншого — поняттю, на позначення якого він використовується. Точність передбачає також чіткість викладу волі законодавця. Отже, при виборі того чи іншого терміна законодавець повинен приділяти велику увагу перевірці того, наскільки значення цього терміна відповідає його думці.

Питання точності стосовно норм кримінального законодавства докладно опрацював у своїх працях М. І. Панов, який зазначає, що поняття «точність» включає в себе гносеологічний, логічний, семантичний та прагматичний аспекти (рівні)²⁷⁹. В аспекті точності мовної форми нормативних правових актів заслуговують на увагу перш за все логічний та семантичний аспекти. Логічний аспект точності мови нормативних правових актів виражає її зв'язок із загальними законами і правилами формальної логіки, з обов'язковим урахуванням яких має бути написаний проект закону. Автор зазначає, що при цьому законодавець вдається до понять точного значення, які характеризуються формальною визначеністю, чіткістю, їх об'єм та зміст суворо фіксований, а також до оцінних понять, об'єм яких достатньо широкий. Семантичний

²⁷⁸ Тихомиров Ю. А. Юридическая коллизия / Ю. А. Тихомиров. — М. : Манускрипт, 1994. — С. 81–82.

²⁷⁹ Панов Н. И. Качество закона об уголовной ответственности и проблема точности правовых норм / Н. И. Панов // Теоретичні основи забезпечення якості законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю : матеріали наук. конф., 15 трав. 2009 р. — Х., 2009. — С. 38.

аспект зводиться до того, що терміни, які використовує законодавець, оптимально відображають дійсний зміст понять.

Однак, терміни вітчизняного законодавства не завжди відповідають вимогам точності. Зокрема, М. І. Колос звертає увагу на неточність терміна «воля», який вживається на позначення видів покарання «обмеження волі» та «позбавлення волі». Вживання таких термінів є неправильним, адже вони фактично недостовірно відтворюють внутрішній зміст правових явищ, для означення яких вживаються. Це пояснюється тим, що, характеризуючи позбавлення волі як один із видів кримінального покарання, відомі вчені-юристи звертають увагу на такі його основні ознаки: ізоляцію засудженого від суспільства на певний строк або довічно у спеціалізовану установу виконання покарань; позбавлення права вільного пересування; обмеження засудженого розпоряджатися своїм часом та інше. Однак, позбавити можна свободу, а не волю, адже воля пов'язана із внутрішнім світом людини, її намірами, цілями, емоціями тощо. Тому в цьому випадку обраний термін неточно відображає наміри законодавця²⁸⁰.

Наведемо ще один приклад неточності. Так, у ч. 1 ст. 1299 Цивільного кодексу України говориться: «...якщо у складі спадщини, яку прийняв спадкоємець, є нерухоме майно, спадкоємець зобов'язаний зареєструвати право на спадщину в органах, які здійснюють державну реєстрацію нерухомого майна (ст. 182 цього Кодексу)», а «право власності на нерухоме майно виникає у спадкоємця з моменту державної реєстрації цього майна» (ч. 2 ст. 1299 ЦК). Але державна реєстрація нерухомого майна не здійснюється. Термін «реєстрація (відповідних видів майна)» вживається стосовно морських торговельних та інших суден, річкових суден,

²⁸⁰ Колос М. І. Застосування окремих термінів у кримінальному, кримінально-процесуальному та кримінально-виконавчому законодавстві України / М. І. Колос // Адвокат. — 2002. — № 4. — С. 38.

повітряних суден, транспортних засобів, деяких інших видів майна. З'являється можливість стверджувати, що ст. 1299 ЦК і взагалі не підлягає застосуванню, оскільки на цей час відсутні органи, які здійснюють державну реєстрацію нерухомого майна, і не встановлено порядку такої реєстрації. Але це був би суто формальний підхід, який не враховував того, що насправді у ст. 1299 ЦК під державною реєстрацією нерухомого майна розуміється державна реєстрація прав на нерухоме майно²⁸¹.

Однозначність термінології передбачає, що в інтерпретатора не повинно виникати сумнівів з приводу того, яке поняття мав на увазі законодавець, використовуючи той чи інший термін. Ще у XVII ст. Т. Гоббс говорив: «Світло людського розуму — це чіткі слова, проте попередньо очищені від усякої двозначності точними дефініціями»²⁸². Тому якщо один і той самий термін використовується для позначення різних понять, то необхідно роз'яснити, яке поняття він позначає в тому чи іншому випадку. Слід погодитись із М. І. Колос, який зазначає, що творче застосування багатозначності слів у літературній діяльності варто розцінювати як позитивне явище. Адже за допомогою використання прийомів полісемії можна повніше передати асоціативні смислові ознаки, опосередковані асоціації. Щодо їх вживання у законотворчій та правозастосовній діяльності, то така практика, як правило, призводить до багатозначності розуміння і тлумачення правових норм суб'єктами правовідносин. А звідси не завжди точно, а ще гірше, неправильне застосування законів та інших нормативно-

²⁸¹ Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України : в 4 т. / відп. ред. В. Г. Ротань. — К. : Юрид. кн. ; Севастополь : Ін-т юрид. дослідж., 2008. — Т. 4. : Методологія тлумачення нормативно-правових актів України. — С. 495.

²⁸² Венедиктов В. С. Юридична лінгвістика і реформування трудового законодавства України / В. С. Венедиктов // Право і лінгвістика : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 ч. — Сімф., 2004. — Ч. 2. — С. 75.

правових актів, що призводить до слідчих і судових помилок²⁸³. Однак повністю уникнути полісемії (від грецьк. polysemos — багатозначний), як і синонімії в законодавстві неможливо, про що мова йтиме далі.

Слід зазначити, що багато дослідників вказують на однозначність як невід'ємну ознаку терміна²⁸⁴. Однак вітчизняне законодавство ілюструє нам те, що терміни можуть мати і не одне, а багато значень, і внаслідок цього не перестають бути термінами. Це пояснюється тим, що терміни — це в першу чергу слова, а словам властива багатозначність. Хоча, безумовно, потрібно прагнути до зменшення полісемічних термінів, проте все-таки більш доцільно говорити про тенденцію до однозначності²⁸⁵.

Протилежною думкою в цьому аспекті є думка В. Д. Лаптева та В. А. Татарінова, які зазначають, що не можна говорити про однозначність терміна або про однозначну відповідність «один термін — одне поняття» хоча б тому, що є елементарний розвиток понять і категорій...»²⁸⁶. З таким твердженням не можна погодитися, адже якщо так мислити, то взагалі неможливо досягти ніякої

²⁸³ Колос М. І. Застосування окремих термінів у кримінальному, кримінально-процесуальному та кримінально-виконавчому законодавстві України / М. І. Колос // Адвокат. — 2002. — № 4. — С. 39.

²⁸⁴ Язык закона / С. А. Боголюбов, И. Ф. Казьмин, М. Д. Локшина [и др.] ; под ред. А. С. Пиголкина ; ВНИИ сов. гос. стр-ва и законодательства. — М. : Юрид. лит., 1990. — С. 65; Чернобель Г. Т. Правовые понятия и их применение в законах / Г. Т. Чернобель // Законодательная техника : науч.-практ. пособие / под ред. Ю. А. Тихомирова. — М., 2000. — С. 81.

²⁸⁵ Хижняк С. П. Юридическая терминология: формирование и состав : монография / С. П. Хижняк ; под ред. Л. И. Баранниковой. — Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1997. — С. 24; Квитко И. С. Термин в научном документе : учебник / И. С. Квитко. — Львов : Выща шк., 1976. — С. 17.

²⁸⁶ Лаптев В. Д. Новые пути исследования терминологии / В. Д. Лаптев, В. А. Татаринев // Терминологический вестник : сб. науч. тр. — М., 2000. — № 1. — С. 76.

визначеності та впорядкованості термінології. А це неприпустимо для закону, як і для права в цілому.

Слід зазначити, що часто один і той самий термін має різні значення в різних галузях права. Такого типу полісемію можна розглядати як внутрішньосистемну галузеву багатозначність, що обмежена відношенням терміна до того чи іншого термінологічного макрополя, тобто термін однозначний в межах однієї галузі права²⁸⁷. Пояснюється це тим, що державно-правова дійсність надзвичайно багатогранна, різні галузі вивчають її з різних сторін, тому визначення одного й того терміна бувають різні не через те, що одне правильне, а інші — хибні, а через те, що кожна галузь права досліджує державу і право ніби під своїм кутом зору. Підтвердженням цього є те, що деякі вчені вважають, що одним із правил словесного або буквального тлумачення є те, що значення терміна, яке встановлене законодавцем для однієї галузі права, не можна без достатніх підстав поширювати на інші галузі²⁸⁸. Наприклад, термін «документ» використовується і в Кримінальному процесуальному кодексі України, і в Законі України «Про інформацію»²⁸⁹. Якщо в першому випадку під документом розуміють речовий доказ (ч. 2 ст. 98 КПК України), спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження (ч. 1

²⁸⁷ Хижняк С. П. Юридическая терминология: формирование и состав : монография / С. П. Хижняк ; под ред. Л. И. Баранниковой. — Саратов : Изд-во Саратов-университета, 1997. — С. 15.

²⁸⁸ Черданцев А. Ф. Вопросы толкования советского права : учеб. пособие / А. Ф. Черданцев. — Свердловск : Свердл. юрид. ин-т, 1972. — С. 94.

²⁸⁹ Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 48. — Ст. 650.

ст. 99 КПК України), то в другому — документ — це не речовий доказ, а матеріальна форма отримання, зберігання, використання і поширення інформації, зафіксованої на папері, магнітній, кіно-, відео-, фотоплівці або на іншому носіїві (ст. 27 Закону України «Про інформацію»). Така полісемія звичайно не створює перешкод для юридичної практики, оскільки відповідні норми не перехрещуються в процесі їх застосування, вони регулюють різні сфери суспільних відносин. Тут слід погодитись із С. П. Кравченко, який стосовно полісемії зазначає, що принцип рівності слів та значень утворив би мову в нерухомий пристрій, позбавлений здатності передавати рух думки від конкретного до абстрактного, від буквального до фігурального, від частини до цілого²⁹⁰.

Як зазначає Т. В. Губаєва, однозначність в нормативному правовому акті — це не одне єдине значення слова, а його однакове сприйняття та однакове тлумачення²⁹¹. Терміни мають обов'язково бути однозначними, по-перше, в межах одного нормативного правового акта, по-друге, в межах різних нормативних правових актів, якщо вони регулюють одні й ті самі суспільні відносини. Як зазначає Т. В. Кашанина, найбільш небезпечно, коли в одному документі допускається розуміння терміна у взаємовиключних значеннях. Якщо правила однакового розуміння термінів порушується, відбувається дезорієнтація тих, кому адресовані юридичні документи. У цьому випадку всі зусилля для складання правового документа можуть бути зведені нанівець²⁹².

²⁹⁰ *Кравченко С. П.* Мова як фактор правотворення та законотворення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Кравченко Сергій Петрович. — О., 2000. — С. 140.

²⁹¹ *Губаєва Т. В.* Язык и право. Искусство владения словом в профессиональной юридической деятельности / Т. В. Губаева. — 2-е изд., пересмотр. — М. : Норма : Инфра-М, 2010. — С. 69.

²⁹² *Кашанина Т. В.* Юридическая техника : учебник / Т. В. Кашанина. — М. : Эксмо, 2007. — С. 112.

Окрім галузевої є ще загальноправова термінологія, яка є спільною для всієї юриспруденції. Такі терміни становлять мовний фундамент всього законодавства (права і свободи людини і громадянина, відповідальність тощо). Наприклад, усі терміни та їхні визначення, що використовуються в конституційному законодавстві, повинні сприйматися цивільним, сімейним, фінансовим, адміністративним, кримінальним, процесуальним законодавством. Наприклад, термін «надзвичайний стан», дефініція якого закріплена в Законі України «Про правовий режим надзвичайного стану», вживається у тому самому значенні у ст. 147 Земельного кодексу України.

Важливо забезпечити однозначність міжгалузевих термінів. Так, терміни, які використовуються в нормативних правових актах, що регулюють однорідні суспільні відносини, повинні мати однакове значення в кожному з них. Наприклад, Цивільний, Цивільний процесуальний та Господарський кодекси України повинні оперувати однозначними термінами («власність», «договір», «угода» та ін.). Те саме стосується і Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України («злочин», «осудність», «кримінальна відповідальність» та ін.). Однак ця вимога часто порушується. Так, у ст. 394 Кримінального процесуального кодексу України йдеться про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням *підозрюваного, обвинуваченого* з потерпілим. У свою чергу, ст. 46 Кримінального кодексу України має назву «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням *винного* з потерпілим»²⁹³.

Важливим є правило, згідно з яким нормативні правові акти нижчої сили не можуть змінювати смисл терміну, що вживається в нормативному правовому акті вищої юридичної сили. Маємо

²⁹³ Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України : монографія / З. А. Тростюк. — К. : Атіка, 2003. — С. 37.

погодитись із висловленою пропозицією про те, що слід ввести спеціальну норму про те, що у випадках, коли закон передбачає прийняття підзаконного акта, терміни або поняття, які використовуються в такому підзаконному акті, повинні мати таке саме значення, які вони мають в законі, якщо інше не передбачено самим законом²⁹⁴. Наприклад, ст. 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання», прийнятого 11 грудня 2003 року, містить дефініцію терміна «місце проживання особи». А Закон України «Про вибори Президента України» в редакції Закону України від 18 березня 2004 р. зазначає: «Для цілей цього Закону місце проживання особи визначається відповідно до Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання».

Наукою розроблені такі **правила до вживання багатозначних термінів**:

- 1) недопустимість використання слова, багатозначність якого не усунена в реченні. Багатозначне слово за своєю природою потребує конкретизації, уточнення, прив'язки до змісту речення. Наприклад, термін «акт» багатозначний, але за допомогою такої конкретизації його неоднозначність усувається (акт-документ, акт передачі майна тощо);
- 2) недопустимість перенасичення нормативного тексту багатозначними термінами, адже це негативно впливає на його розуміння та застосування²⁹⁵.

²⁹⁴ Биля І. О. Теоретичні основи використання нормотворчої техніки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Биля Ирина Олександрівна. — Х., 2003. — С. 115; Подорожна Т. С. Законодавчі дефініції: поняття, структура, функції : монографія / Т. С. Подорожна. — Л. : ПАІС, 2009. — С. 66.

²⁹⁵ Власенко Н. А. Языковые и графические средства законодательной техники / Н. А. Власенко // Законодательная техника : науч.-практ. пособие / под ред. Ю. А. Тихомирова. — М., 2000. — С. 151.

Крім полісемії для законодавчих термінів характерною є й синонімія, яка теж може стояти на заваді однозначності та єдності термінології. Так, синоніми передбачають наявність різних термінів на позначення одного й того самого або близьких понять. Лінгвісти розходяться в думці щодо розуміння синонімів: одні з них визнають синонімами лише слова, які повністю збігаються за своїм значенням, тобто є тотожними; інші вважають синонімами також слова, близькі за значенням. «Синоніми — слова, що позначають одне й те саме явище дійсності. Однак називаючи одне й те саме по-різному, синоніми звичайно називають одне й те саме по-різному — або виділяючи різні сторони у явища, що називається, або характеризуючи при цьому річ з різних точок зору. Саме тому синоніми, як правило, не є словами, абсолютно ідентичними одне одному як стосовно семантики, так і стосовно своїх емоційно-стилістичних властивостей. Вони майже завжди відрізняються один від одного»²⁹⁶. Саме в цьому і полягає небезпечність синонімів для нормативного тексту, адже за їх наявності у інтерпретатора може скластися враження, що мова йде про різні поняття, хоча мається на увазі одне й те саме. Синоніми в тексті виконують різні функції: це засіб тонкої диференціації, створення стилістичних розрізень, засіб вираження експресії, емоційних відтінків та оцінок. Проте мова законодавства не потребує додаткової експресії.

Отже, зважаючи на те, що синонімія — як і полісемія — це невід’ємні властивості слів і повністю подолати їх неможливо, то слід зазначити, що, по-перше, потрібно обмежувати їх кількість у мові права; по-друге, потрібно дотримуватись певних правил при їх використанні, які будуть розглянуті нижче.

²⁹⁶ Шанский Н. М. Лексикология современного русского языка : учеб. пособие / Н. М. Шанский. — М. : Просвещение, 1952. — С. 52.

Деякі автори зазначають, що синоніми, які використовуються в юридичній мові, несуть на собі сліди не стільки відтінків смислу, скільки часу прийняття актів, який відображує розповсюджену в суспільстві термінологію²⁹⁷. Ю. Зайцев висловлює припущення, що наявність у текстах нормативних правових актів синонімів є наслідком фактично перекладного характеру нормативно-правового акта, тобто вторинності країномовного тексту²⁹⁸.

Головним призначенням синонімії в тексті нормативного правового акта є уточнення думки нормотворця та полегшення сприйняття тексту нормативного-правового акта — «земельна частка» («пай»), «виділення в натурі» («на місцевості») та ін.

Використання в тексті нормативного правового акту синонімів повинно відповідати таким вимогам:

- недопустимість використання так званих квазісинонімів, тобто слів і словосполучень, які не перебувають у синонімічному ряду;
- недопустимість використання синоніма, який неточно відображає відтінок відповідного поняття. Прагнення доцільно застосовувати відтінки синонімічних слів вимагає від законодавця скрупульозного пошуку. Невдало підібраний синонім може внести дезорганізуюче начало, неточно зорієнтувати особу, яка застосовуватиме закон;
- недопустимість синонімічної надлишковості. Велика кількість синонімів, зловживання ними, безсистемне вживання знижує ефективність розуміння законодавства. Приро-

²⁹⁷ Язык закона / С. А. Боголюбов, И. Ф. Казьмин, М. Д. Локшина [и др.] ; под ред. А. С. Пиголкина ; ВНИИ сов. гос. стр-ва и законодательства. — М. : Юрид. лит., 1990. — С. 78.

²⁹⁸ Зайцев Ю. Автентичність правового тексту та проблеми його термінологічно-мовного оформлення (на матеріалі проекту Цивільного кодексу України) / Ю. Зайцев // Українське право : наук.-практ. часоп. — К., 1997. — Чис. 3. — С. 102.

да законодавчого тексту передбачає суворе «дозування» синонімів. У цьому полягає оригінальність тексту закону, яка впливає з його природи і функціональності²⁹⁹.

Отже, можна зробити висновок, що до використання в процесі нормотворчості синонімів потрібно підходити дуже обережно, щоб це не призвело до ускладнення сприйняття та розуміння юридичного тексту. Однак вітчизняний законодавець часто нехтує цим, що призводить до порушення зазначених правил. Наприклад, незрозуміло, чому ч. 2 ст. 92 Конституції України починається словами «виключно законами України *визначаються*», а частина друга цієї ж статті — словами «виключно законами України *встановлюються*». Інший приклад — ч. 2 ст. 8 Цивільного кодексу України містить таке формулювання як «використання аналогії закону до *регулювання* цивільних відносин», а ст. 9 цього ж кодексу — «застосування положень Цивільного кодексу до *врегулювання* відносин». Також невиправданим є використання в Кримінальному кодексі України таких синонімів: «спонукання» (ст. 323), «схиляння» (ст.ст. 315, 324), «втягнення» (ст.ст. 149, 303, 304), «залучення» (ст.ст. 307, 317); «близькі родичі» (ст.ст. 115, 154, 189, 345–349, 352, 355 та ін.), «близькі» (ст.ст. 126, 350, 385), «родичі» (ст.ст. 122, 147), «близькі особи» (ст.ст. 206, 280), «виручка», «дохід», «прибуток», «нажива» (ст.ст. 57, 58, 100, 150, 176, 202, 203, 207, 229, 230, 303) тощо³⁰⁰. Стосовно екологічного законодавства, то в літературі зазначається, що для характеристики діяльності

²⁹⁹ Власенко Н. А. Языковые и графические средства законодательной техники / Н. А. Власенко // Законодательная техника : науч.-практ. пособие / под ред. Ю. А. Тихомирова. — М., 2000. — С. 152–153; Проблемы теории государства и права : учебник / под ред. В. М. Сырых. — М. : Эксмо, 2008. — С. 393.

³⁰⁰ Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України : монографія / З. А. Тростюк. — К. : Атіка, 2003. — С. 76; Хавронюк, М. Термінологічні вади нового Кримінального кодексу України / М. Хавронюк // Підприємництво, госп-во і право. — 2002. — № 6. — С. 79.

суб'єктів, які наділені владними повноваженнями, паралельно використовуються терміни (словосполучення) «управління природокористуванням і охороною навколишнього середовища», «регулювання екологічного користування», «управління в галузі екології», «управління навколишнім середовищем», «екологічне управління» тощо³⁰¹.

Можна навести ще безліч прикладів невинного використання синонімів у законодавстві. Це свідчить про те, що законодавець прагне до так званої «вишуканої словесності», яка непотрібна для цілей тлумачення і застосування норм права³⁰². Як зазначає А. А. Кутиркін, сучасні українські законотворці іноді ігнорують ясність та однозначність заради краси певного положення законодавчого акта³⁰³. Це призводить до такого нагромадження слів, яке створює враження, ніби законодавець взагалі не володіє термінологічним апаратом юридичної науки. Тому не потребує доведення теза О. Ушакова про те, що «у боротьбі за смислову законодавчу точність не треба боятися повторів одних і тих самих слів, однаковості і певної сухості, що є неприпустимими для художнього чи публіцистичного стилів»³⁰⁴.

³⁰¹ Гетьман А. П. Термінологія екологічного законодавства: методологічні засади та перспективи уніфікації / А. П. Гетьман // *Правова система України : історія, стан та перспективи* : у 5 т. — Х., 2008. — Т. 4 : *Методологічні засади розвитку екологічного, земельного, аграрного та господарського права* / за ред. Ю. М. Шемшученка. — С. 269.

³⁰² Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України : в 4 т. / відп. ред. В. Г. Ротань. — К. : Юрид. кн. ; Севастополь : Ін-т юрид. дослідж., 2008. — Т. 4. : *Методологія тлумачення нормативно-правових актів України*. — С. 98.

³⁰³ Кутиркін А. А. Деякі типові недоліки базових законодавчих актів України / А. А. Кутиркін // *Вісн. господ. судочинства*. — 2008. — № 4. — С. 97.

³⁰⁴ Ушаков А. А. *Очерки советской законодательной стилистики* / А. А. Ушаков. — Пермь : Изд-во ПТУ, 1967. — С. 171.

Отже, підсумовуючи викладене стосовно полісемії та синонімії, слід зазначити, що при наявності синонімів слід вживати те слово, яке найбільш повно відображає сутність конкретного явища; якщо вживається багатозначний термін, то зі змісту тексту повинно бути зрозумілим, у якому саме значенні використовується термін³⁰⁵.

Простота термінології полягає у використанні простих термінів, що легко сприймаються та запам'ятовуються, є звичними для української мови, загальноприйнятними. Нормопроектувальник повинен при створенні акта нормотворчості користуватися здебільшого термінами, взятими з літературної мови, не зловживати спеціальними юридичними термінами. Ще в 1736 р. В. Н. Татищев писав: «Необхідно, щоб закон просто і чітко такою мовою написаний був, щоб і найпростіша людина силу закону та законодавця правильно розуміти могла», — тому в законах мають застосовуватись «висловлювання прості і гладкі, аби кожний і найпростіший усвідомлював волю законодавця»³⁰⁶. Деякі вчені висловлюють думку, що «простота законодавчої мови — це рекомендація, яка на практиці може бути реалізована в окремих випадках, коли ситуація, що потребує правового регулювання, є простою»³⁰⁷. Ми не поділяємо таку думку, адже простота закону не повинна залежати від рівня складності суспільних відносин, які регулюються. Майстерність нормотворця полягає у вмінні просто написати про

³⁰⁵ *Бія І. О.* Теоретичні основи використання нормотворчої техніки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Бія Ірина Олександрівна. — Х., 2003. — С. 133.

³⁰⁶ *Венедиктов В. С.* Юридична лінгвістика і реформування трудового законодавства України / В. С. Венедиктов // Право і лінгвістика : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 ч. — Сімф., 2004. — Ч. 2. — С. 73.

³⁰⁷ *Сильченко Н. В.* Роль и место «типология» в понятийном аппарате общей теории государства и права / Н. В. Сильченко // Право и правотворчество: вопросы теории. — М., 1982. — С. 68.

складне. Ще Г. Еллінек писав: «Законодавець повинен мислити як філософ, а писати як християнин». Однак це не означає, що в законі непотрібно використовувати спеціальні терміни, які мають специфічний смисл, навпаки, потрібно, але обов'язковою умовою при цьому є наявність в законі їх дефініцій.

Важливо зауважити, що простота нормативних правових актів не повинна досягатися за рахунок обмеження точності. Навпаки, як зазначає більшість вчених, техніко-юридичний критерій точності займає домінуючу позицію, оскільки текст закону повинен бути перш за все максимально точним і тільки після цього по можливості простим³⁰⁸. Адже, як зазначає В. Спасов, надмірне спрощення правової мови може вести до її вульгаризації, стати перешкодою для правильного словесного вислову деяких тонкощів законодавчої регламентації³⁰⁹.

Нормотворець повинен намагатися забезпечити точність, з одного боку, і простоту — з іншого. Як зазначають окремі вчені, у нормотворчій практиці потрібно знаходити золоту середину: точність і простота нормативного стилю повинні виступати як єдине ціле, доповнювати одне одного, не порушуючи головного у нормативно-правовому акті — його нормативного значення. Слід погодитись із І. О. Билею-Сабадаш, яка зауважила, що ступінь мовної доступності нормативних правових актів має визначатися залежно від того, на кого він розрахований, якої сфери відносин безпо-

³⁰⁸ *Сырых В. Е.* Техничко-юридические критерии качества закона / В. Е. Сырых // Проблемы юридической техники : сб. ст. / под ред. В. М. Баранова. — Н. Новгород, 2000. — С. 174; Язык закона / С. А. Боголюбов, И. Ф. Казьмин, М. Д. Локшина [и др.] ; под ред. А. С. Пиголкина ; ВНИИ сов. гос. стр-ва и законодательства. — М. : Юрид. лит., 1990. — С. 25; Мирошников Е. Г. Ясность и точность как требования к языку закона / Е. Г. Мирошников // Проблемы юридической техники : сб. ст. / под ред. В. М. Баранова. — Н. Новгород, 2000. — С. 217.

³⁰⁹ *Спасов В.* Закон и его толкование / В. Спасов. — М. : Юрид. лит., 1986. — С. 90.

середньо стосується. Якщо акт регулює вузьку і спеціальну сферу суспільних відносин, то в ньому можливе вживання спеціальних і технічних термінів, особливих зворотів тощо. Нормативні акти, розраховані на врегулювання відносин широкого кола суб'єктів, що стосуються природних прав людини тощо, мають по можливості викладатися простою, доступною мовою³¹⁰. Наприклад, якщо говорити про Конституцію, то, як зазначав Ю. М. Тодика, мові конституційного права, як ніякій іншій галузі, особливо повинні бути притаманні ясність, чіткість і доступність. Оскільки учасниками конституційно-правового спілкування переважно є пересічні громадяни, які не мають правової освіти, то мова конституційного права має бути не тільки професійно точною, а й доступною, сполучати в собі загальнозвичайну і необхідну професійну лексику³¹¹. (Крім того, слід пам'ятати про вплив мови права на повсякденну мову. Законотворцю слід усвідомлювати, що текст закону дуже сильно впливає на розвиток розмовної мови, особливо, коли ми говоримо про закони неспеціальні, а широкого використання: від Конституції України до різноманітних кодексів. Адже журналісти та адвокати, чиновники і державні діячі починають у своїх виступах оперувати мовою законів, чим формують частоту вживання певних словосполучень, які використані в законі. Якщо ці сполучення не відповідають за принципами побудови стилю української мови, то відбувається або їх перекручування в розмовній мові, або розмовна мова ще більше засмічується не властивими їй словами та словосполученнями³¹²).

³¹⁰ *Биля І. О.* Теоретичні основи використання нормотворчої техніки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Биля Ірина Олександрівна. — Х., 2003. — С. 115.

³¹¹ *Тодика Ю. М.* Конституція України: проблеми теорії і практики : монографія / Ю. М. Тодика. — Х. : Факт, 2000. — С. 37.

³¹² *А. Ткачук.* Законодавча техніка: навч. посіб. — К : ІКЦ «Легальний статус», 2011. — 268 с.

Але на практиці таке положення дотримується не завжди. Наприклад, свого часу, 20 квітня 2000 р., Верховна Рада прийняла Закон України «Про природні монополії». Стаття 1 Закону присвячується визначенню термінів. Природна монополія характеризується як «стан товарного ринку, при якому задоволення попиту на цьому ринку є більш ефективним за умови відсутності конкуренції внаслідок технологічних особливостей виробництва (у зв'язку з істотним зменшенням витрат виробництва на одиницю товару в міру збільшення обсягів виробництва), а товари (послуги), що виробляються суб'єктами природних монополій, не можуть бути замінені у споживанні іншими товарами (послугами), у зв'язку з чим попит на цьому товарному ринку менше залежить від зміни цін на ці товари (послуги), ніж попит на інші товари (послуги)»³¹³.

Подібне визначення є зрозумілим для вузького кола спеціалістів, але не для більшості користувачів цього закону, що є вкрай негативним явищем для ефективного регулювання суспільних відносин.

Також слід погодитись із тим, що держава повинна забезпечити доступність для громадян юридичних послуг³¹⁴. Адже на сьогодні далеко не кожний може дозволити собі звернутися до юриста-професіонала за консультацією³¹⁵.

Вимога стислості нормативно-правового акту полягає у тому, що він має бути викладений із використанням оптимальної

³¹³ Про природні монополії : Закон України від 20.04.2000 р. № 1682-III // Відом. Верхов. Ради України. — 2000. — № 30. — Ст. 238.

³¹⁴ *Мирошников Е. Г.* Ясность и точность как требования к языку закона / Е. Г. Мирошников // Проблемы юридической техники : сб. ст. / под ред. В. М. Баранова. — Н. Новгород, 2000. — С. 216–217.

³¹⁵ Див., зокрема, *Ісакова В. М.* Право на правову допомогу : поняття, особливості, гарантії : автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / В. М. Ісакова. — Харків, 2013. — 19 с.

кількості слів. Тобто він має бути викладений повно, але за допомогою невеликої кількості слів.

Є. В. Васьковський сформулював таке правило тлумачення: «Закон належить тлумачити так, щоб жодне слово не було зайвим або таким, що не має значення»³¹⁶. Це правило тлумачення передбачає обов'язок законодавця, у свою чергу, писати закони так, щоб жодне слово не було зайвим або таким, що не має значення. Наявність зайвих, непотрібних слів в нормативно-правовому акті створює можливості для неправильного його розуміння адресатами. Тому нормативно-правові приписи потрібно формулювати стисло та лаконічно, але не порушуючи при цьому його точності та зрозумілості.

Однак далеко не завжди нормотворець дотримується зазначеної вимоги. Наприклад, у законодавстві зустрічаються такі багатокomпонентні терміни: «архітектурно-технічний паспорт об'єкта архітектури», «база зберігання страхового фонду документації України», «вартість чистих активів інституту спільного інвестування»; «переміщення товарів через митний кордон України у міжнародних поштових відправленнях» тощо³¹⁷.

Для забезпечення доступності законодавства України необхідно також забезпечити дотримання таких вимог до його термінології:

1. Обмежене вживання термінів іншомовного походження.

Запозичення — це, як вже зазначалося в попередньому підрозділі, позитивне, необхідне та неминуче явище, але за умови, якщо ним не зловживати. В. С. Ковальський та І. П. Козінцев

³¹⁶ *Васьковский Е. В.* Цивилистическая методология. Учение о толковании и применении гражданских законов / Е. В. Васьковский. — М. : ЦентрЮрИнфоР, 2002. — С. 123.

³¹⁷ *Трач Н. С.* Українська правнича термінологія в ХХ ст. : дис. ... канд. юрид. наук : 10.02.01 / Трач Надія Степанівна. — Чернівці, 2009. — С. 152.

слушно зазначають, що при цьому потрібно дотримуватися таких правил:

По-перше, нормопроектувальник не повинен перевантажувати нормативно-правовий текст іншомовною лексикою. Для відбору того чи іншого терміна потрібно користуватися новітніми словниками, іншою довідковою літературою³¹⁸.

По-друге, при конкуренції з іншомовним терміном перевагу слід віддавати слову чи словосполученню українського походження, або таким, які фактично набули стійкого україномовного звучання (прокурор, автор, алібі, аукціон, фермер, фіктивне банкрутство тощо).

По-третє, при конкуренції зі словами іншомовного походження перевага надається більш відомому або більш суттєвому. Наприклад, відомим є українське слово «селянин», але в сучасних умовах більш суттєвим, змістовним іншомовне — «фермер».

По-четверте, запозичені слова повинні застосовуватися у суворо визначеному (точному) їх значенні і оптимально використовуватися в тексті того чи іншого вітчизняного нормативно-правового акта. Наприклад, вживаючи таке поняття як «корупція» (лат. *corruptio* — псування, розбещування, підкуп), слід мати на увазі, що під корупцією розуміється «діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг».

По-п'яте, вживання іншомовних термінів повинно відбуватися за принципом регулярності. Неприпустимо використання терміна один раз, а потім у цьому самому нормативно-правовому акті чи в аналогічних обходитися без нього. Лише за цієї умови можна

³¹⁸ Ковальський В. С. Правотворчість: теоретичні та логічні засади : монографія / В. С. Ковальський, І. П. Козінцев. — К. : Юрінком Інтер, 2005. — С. 50.

сподіватися, що запозичене слово приживеться в нашій нормативно-правовій лексичній. Цю тезу можливо проілюструвати таким прикладом. У Концепції боротьби з корупцією на 1998–2005 роки, затвердженій Указом Президента України від 24 квітня 1998 р. № 367/98, одним із принципів боротьби з корупцією передбачено зміцнення доброчесності у відносинах державного апарату і службовців усіх категорій з населенням. Вжиття терміну «доброчесність» у вітчизняній нормотворчості практично цим і обмежується³¹⁹.

Загальне правило щодо вживання іншомовних термінів у законодавстві можна сформулювати так: *текст нормативного акта не повинен допускати вживання іншомовних слів і термінів за наявності рівнозначних слів і термінів в українській мові за умови, що вони є природними для української сучасної термінології*.

Хоча слід констатувати, що українське законодавство перенасичене термінами іншомовного походження. Зокрема, зустрічаються такі іншомовні терміни, що легко можна замінити питомими українськими термінами: «бартер» — «товарний обмін»; «мер» — «голова міста», «витратний ліміт» — «витратна межа», «акцепт» — «прийняття», «агентська (шипчандлерська) діяльність» — «агентська (судноторговельна) діяльність» та ін. Іноді іншомовні терміни подано з поясненням у дужках: «банк-еквайр (обслуговуючий банк)», «ріелторська фірма (агентство нерухомого майна)», «турист (мандрівник)». То чи не краще було б винести національну лексику поза дужки?³²⁰

³¹⁹ У той же час, інтерес до цього терміну вже більше проявляють науковці: див., наприклад, Томкіна О. Принцип доброчесності державної влади: постановка проблеми / О. Томкіна. — Вісник Національної академії правових наук України. — 2014. — № 1 (76). — С. 65–74.

³²⁰ Трач Н. С. Термінологія сучасного законодавства України (лексичний аспект) / Н. С. Трач // Наукові записки / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». — К., 2003. — Т. 22 : Гуманітарні науки. — С. 28.

Підтримуємо позицію Т. В. Губаєвої та А. С. Піголкіна з цього приводу про те, що запозичені слова з їх незвичною формою досить зручно використовувати для маскуванню недостатньо ясних або сумнівних ідей. Звісно, таке вживання запозичень у мові закону неприпустиме — безладне впровадження нових іншомовних слів у законодавчі акти не повинне слугувати прикриттям дефектів правотворчості. Але не слід уникати іншомовних слів, якщо вони сприяють точності виразу³²¹. Наприклад, цілком виправданими та необхідними видаються такі терміни як «акція», «приватизація», «рента» та інші, використання яких обумовлено відсутністю сти-слої мовної конструкції, еквівалентної запозиченому терміну.

Ще однією проблемою в цьому аспекті є засміченість вітчизняного законодавства русизмами, влучно названими С. Й. Караванським «советизмами». С. П. Головатий зазначає з цього приводу, що першопричиною недосконалості національної правничої термінології є те, що Україна впродовж багатьох віків не мала реальної власної державності. Не секрет, що правні акти Української РСР, багато з яких чинні й сьогодні, за незначними винятками являють собою не оригінальні тексти, а переклади з російської. Це призвело до штучності багатьох термінів та термінологічних конструкцій, спричинило певну невідповідність окремих українських термінів означуваним поняттям³²². Тому недивно, що у вітчизняному законодавстві можна зустріти велику кількість русизмів, наприклад, «неустойка», «риск», «вимагательство», «держатель» тощо. Відомий український мовознавець С. Й. Караванський у книжці «Пошук українського слова, або боротьба за національне «Я» подає

³²¹ Губаева Т. В. Актуальные проблемы законотворчества / Т. В. Губаева, А. С. Пиголкин // Проблемы законодательной техники. — Н. Новгород, 2000. — С. 277.

³²² Головатий С. Про потребу укладання словників української правничої термінології / С. Головатий // Українське право : наук.-практ. часоп. — К., 1994. — Чис. 1. — С. 58.

досить великий перелік дієприкметників-русизмів, що містяться в нормативно-правових актах України і нормативних українських відповідників. Знаходимо, зокрема, такі:

1. Блокуючий — що блокує, здатний заблокувати, блокувальний, для блокування.

2. Постійно діюча комісія — постійна комісія.

3. Домінуючий — що домінує, найбільш поширений, здатний домінувати, панівний³²³.

Характерно, що законодавці західноєвропейських держав, незважаючи на інтенсивний процес економічної, політичної та правової інтеграції, дбайливо ставляться до національної мови. Так, один із напрямків англійської реформи процесуального права, що проводиться з 1998 р., — очищення правил судочинства від незрозумілої пересічним громадянам термінології³²⁴. Вважаємо, що Україна теж має йти таким шляхом, особливо зараз, коли кількість необґрунтованих запозичень у нормативних правових актах досягла вражаючих розмірів. Відбувається витіснення та знецінення рідної мови, незважаючи на те, що на конституційному рівні закріплено положення про те, що державною мовою в Україні є українська. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

2. **Стабільність юридичної термінології** — це важлива умова забезпечення ефективного регулювання суспільних відносин. Вона полягає в тому, що терміни мають бути усталеними, їх сенс не повинен змінюватися з прийняттям кожного нового закону. Однак вимога стабільності зовсім не означає відсутності змін у термі-

³²³ Караванський С. Пошук українського слова, або боротьба за національне «Я» / С. Караванський. — К. : Академія, 2001. — С. 113.

³²⁴ Справочник по нормотворческой технике / пер. с нем., коммент. Н. Г. Елисеева, общ. ред. Т. Ф. Яковлева. — 2-е изд., перераб. — М. : БЕК, 2002. — С. 29.

носистемі. Розвиток суспільних відносин викликає необхідність вживання нових слів, зміни значень існуючих нині термінів. Тому потрібно, з одного боку, забезпечити стабільність термінології законодавства, а з іншого — її динамічність, яка відповідатиме реальному життю, потребам суспільної практики. Вимога стабільності термінології впливає із вимоги стабільності закону, на чому наголошують багато науковців. Зокрема, В. Я. Тацій з цього приводу зазначає, що часті зміни закону, порушуючи хід повсякденної практичної діяльності, призводять до послаблення авторитету не лише певного закону, а й закону взагалі. Вимога сталості законодавства України означає насамперед неприпустимість змін до законів за суто суб'єктивних чинників. Такі зміни мають бути науково обґрунтованими і пов'язаними зі зміною тенденцій розвитку суспільних відносин. Тоді вони не ведуть ні до падіння авторитету закону, ні до підриву почуття правової безпеки³²⁵.

Важливою умовою оновлення юридичної термінології є те, що якщо в одному акті той чи інший термін змінюється на інший, то потрібно, щоб така заміна була здійснена і в інших актах, що регулюють ті самі суспільні відносини. Хоча на практиці це не завжди виконується, що призводить до суперечок, неправильного застосування норм права та порушує єдність та системність правового регулювання суспільних відносин. Наприклад, свого часу було внесено зміни до Закону України «Про дорожній рух» від 30.06.1993 р. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо усунення надмірного державного регулювання у сфері автомобільних перевезень» від 05.07.2011 р. У ньому, зокрема, йдеться про заміну в абзаці другому ст. 16 зазначеного закону слів «*передавати* для перевірки посвідчення,

³²⁵ Тацій В. Я. Шлях «спроб та помилок» надто дорого обходиться суспільству / В. Я. Тацій // Віче. — 2005. — № 9. — С. 59.

реєстраційні та інші документи, що підтверджують право на керування транспортним засобом (...)» на слова «*пред'являти* для перевірки посвідчення водія, реєстраційний документ на транспортний засіб»³²⁶. Отже, термін «передавати» було замінено на термін «пред'являти». Але такі зміни не було внесено до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження правил дорожнього руху» від 10 жовтня 2001р. № 1306, в якій вживається термін «передавати» документи (п. 2.4.)³²⁷. Така ситуація на практиці призвела до конфліктів між працівниками міліції та водіями транспортних засобів, адже деякі водії відмовляються передавати документи для перевірки, а тільки пред'являють, посилаючись на Закон України «Про дорожній рух», а працівники міліції, у свою чергу, вимагають цього, посилаючись на зазначену постанову.

3. Єдність термінології нормативно-правових актів полягає в тому, що близьким за змістом правовим поняттям надаються схожі терміни, по можливості однокореневі³²⁸. Наприклад, право — правовий, правосуддя, правомірний, правоздатність, правління тощо. Єдність термінології полягає також у тому, що правовому поняттю повинен відповідати той самий термін в одному нормативно-правовому акті, в нормативних актах нижчої юридичної сили, а також в нормативних актах, що регулюють однорідні суспільні відносини, а різні поняття не слід позначати одним терміном. Так, ще на початку ХХ ст. М. М. Гродзинський писав, що

³²⁶ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо усунення надмірного державного регулювання у сфері автомобільних перевезень : Закон України від 05.07.2011 р. № 3565-VI // Відом. Верхов. Ради України. — 2012. — № 5. — Ст. 34.

³²⁷ Про Правила дорожнього руху : постанова Каб. Міністрів України від 10.10. 2001 р. № 1306 // Офіц. вісник України. — 2001. — № 41. — Ст. 1852.

³²⁸ Язык закона / С. А. Боголюбов, И. Ф. Казьмин, М. Д. Локшина [и др.] ; под ред. А. С. Пиголкина ; ВНИИ сов. гос. стр-ва и законодательства. — М. : Юрид. лит., 1990. — С. 111.

якщо законодавець визнав за необхідне ввести певний термін, то він повинен бути послідовно проведений через весь текст законодавчого акта³²⁹. Порухення цієї вимоги можна виявити при порівнянні текстів Цивільного і Господарського кодексів. Наприклад, Цивільний кодекс містить термін «правочин» (ст. 25), а Господарський — «угода» (ст. 179); Цивільний застосовує категорію «статутний капітал» (ст. 113), а Господарський — «статутний фонд» (ст. 80); Цивільний кодекс передбачає «недійсність правочину» (ст. 215), Господарський — «недійсність зобов'язання» (ст. 207). Порухення єдності термінології та плутанина, до якої це призводить, можна також проілюструвати на такому прикладі. Так, відповідно до ч. 1 ст. 8 Цивільного кодексу України для створення юридичної особи її учасники (засновники) розробляють установчі документи, які викладаються письмово і підписуються всіма учасниками (засновниками), якщо законом не встановлений інший порядок їх затвердження³³⁰. Законом же України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» від 15.05.2003 р. в ч. 5 ст. 8 встановлено, що установчі документи юридичної особи, а також зміни до них викладаються письмово, прошиваються, пронумеровуються та підписуються засновниками (учасниками) або уповноваженими особами, якщо законом не встановлений інший порядок їх затвердження³³¹. Отже, ми бачимо, що Цивільний

³²⁹ Цит. за Кондрашова Т. В. К вопросу об единстве терминологии в уголовном законодательстве и праве / Т. В. Кондрашова // Вестн. Нижегород. ун-та им. Н. И. Лобачевского. Сер. : Право. — 2003. — № 2. — С. 323.

³³⁰ Цивільний кодекс України : від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відом. Верхов. Ради України. — 2003. — №№ 40–44. — Ст. 356; Господарський кодекс України 16.01.2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 18. — Ст. 144.

³³¹ Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців : Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV // Відом. Верхов. Ради України. — 2003. — № 31/32. — Ст. 263.

кодекс України вимагає підписання установчих документів всіма учасниками, а вказаний Закон говорить про підписання учасниками (засновниками). У другому випадку незрозуміло, що саме мав на увазі законодавець: установчі документи підписуються тільки присутніми учасниками (засновниками) чи маються на увазі всі учасники. З цього приводу на практиці виникла плутанина. Так, Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва у листі від 21.04.2005 р. № 3019/0/2-05 «Про підписання засновниками змін до статуту ТОВ» зазначає: «Враховуючи те, що норма Закону не містить вимог щодо підписання нової редакції статуту всіма засновниками (учасниками), Держпідприємництво вважає, що зміни та нова редакція статуту товариства з обмеженою відповідальністю, які прийняті повноважними загальними зборами цього товариства, можуть підписуватись присутніми на цих зборах учасниками. Підписи цих учасників посвідчуються нотаріально»³⁵². Однак Міністерство юстиції України, розглянувши лист Державного комітету України з питань регуляторної політики, у листі від 02.12.2005 р. № 19-34-1621 «Щодо надання роз'яснень відносно правильності оформлення змін та нової редакції статуту» зазначає, що зміни в статут товариства повинні підписуватися всіма засновниками (учасниками) товариства³⁵³. Врахувавши позицію Міністерства юстиції України, Державний комітет з питань регуляторної політики та підприєм-

³⁵² Про підписання засновниками змін до статуту ТОВ [Електронний ресурс] : лист Держ. ком. з питань регулят. політики та підприємництва від 21.04.2005 р. № 3019/0/2-05 // Законы Украины : информ.-прав. портал. — Режим доступа : <http://www.uazakon.com/document/fpart48/idx48264.htm>. — Заголовок з екрана.

³⁵³ Щодо надання роз'яснень відносно правильності оформлення змін та нової редакції статуту [Електронний ресурс] : лист М-ва юстиції України від 02.12.2005 р. № 19-34-1621 // Законодавство України : офіц. сайт Верхов. Ради України. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v1621323-05>. — Заголовок з екрана.

ництва також змінив свою позицію, і вже в листі від 10.10.2006 р. № 7354 «Щодо оформлення статуту товариства з обмеженою відповідальністю при реорганізації колективного підприємства в товариство з обмеженою відповідальністю» міститься висновок про те, що установчі документи юридичної особи підписуються всіма учасниками (засновниками)³⁵⁴. У подальших листах комітет дотримувався останньої позиції.

Отже, якби законодавець уважніше ставився до формулювання своїх думок в тексті одного закону і в тексті законів, що стосуються одних і тих самих відносин, враховував наукові рекомендації, норми права легше було б розуміти та застосовувати, не виникало б суперечностей, які навіть суду важко вирішувати, адже нормативно-правові приписи самі по собі часто передбачають можливість декількох взаємовиключних варіантів їх тлумачення. Зокрема, в наведеному прикладі в результаті того, що в одному законі було використано термін «всі засновники (учасники)», а в іншому — термін «засновники (учасники)», виникла ситуація, коли на практиці можна довести правильність підписання установчих документів юридичної особи як всіма учасниками її, так і тільки присутніми на загальних зборах. Виникає запитання, а, можливо, вітчизняний законодавець навмисно створює певну подвійність в розумінні норм права? Про це говорив ще В. Є. Недбайло, який звернув увагу на те, що невизначеність формулювань законів є дуже зручною формою для розв'язування свавілля та беззаконня³⁵⁵.

³⁵⁴ Щодо оформлення статуту товариства з обмеженою відповідальністю при реорганізації колективного підприємства в товариство з обмеженою відповідальністю [Електронний ресурс] : лист Держ. ком. з питань регулят. політики та підприємництва від 10.10.2006 р. № 7354 // *Законы Украины* : информ.-прав. портал. — Режим доступа : <http://uazakon.com/document/fpart10/idx10387.htm>. — Заголовок з екрана.

³⁵⁵ *Недбайло П. Е.* Советские социалистические правовые нормы : монография / П. Е. Недбайло. — Львов : Изд-во Львов. ун-та, 1959. — С. 150.

4. **Оптимальна кількість дефінованих термінів.** Важливим засобом забезпечення ясності текстів нормативних правових актів є законодавчі дефініції, на характеристиці яких слід зупинитися. С. С. Алексєєв цілком виправдано підкреслював, що існування дефініцій у самій матерії права пояснюється не тільки проникненням в неї даних науки, підвищенням рівня нормативних узагальнень. Головна причина, що викликала їх до життя, — внесення необхідної точності та ясності в термінологію, загальні поняття, що використовуються законодавцем³³⁶.

Дійсно, той факт, що дефініції необхідні для забезпечення дієвості нормативних актів, не потребує доведення. Значення нормативних дефініцій полягає в тому, що вони:

- а) усувають неясність нормативних правових актів;
- б) значною мірою виключають можливість різного тлумачення змісту поняття при подальшій реалізації приписів;
- в) підвищують ступінь формалізації законодавства;
- г) забезпечують смислову повноту правових нормативів, цілісність правового регулювання, економію правової форми³³⁷.

Проте потрібно дуже уважно ставитися до питання про те, які терміни потрібно дефінувати в законі, а які — ні. Адже, як зазначає В. М. Савицький, закон — це не підручник і не теоретична робота. Він написаний з іншою метою. Захоплення визначеннями може заблокувати соціальне призначення закону, перетворити його в дещо, схоже на словник юридичних термінів чи енциклопедію правових знань. Однак основні, на думку автора, — базові поняття безумовно повинні отримати аутентичне тлумачення, щоб потім стати вихідними в правозастосовній діяльності та наукових досліджен-

³³⁶ Алексєєв С. С. Социальная ценность права в советском обществе : монография / С. С. Алексєєв. — М. : Юрид. лит., 1971. — С. 104.

³³⁷ Биля І. О. Теоретичні основи використання нормотворчої техніки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Биля Ірина Олександрівна. — Х., 2003. — С. 72.

нях³³⁸. Р. Бержерон також зазначає, що нормопроектувальник повинен бути конче переконаний у необхідності визначення, перед тим як додавати його до законопроекту. Законодавче визначення не повинно бути результатом редакторської звички. Законодавець не копіює словник³³⁹. Хоча існує і протилежна точка зору, відповідно до якої в законі, що стосується всього суспільства чи значної його частини, повинні даватися визначення кожному юридичному термінові³⁴⁰. Однак, ми не погоджуємося із такою позицією, адже це, по-перше, призведе до громіздкості законів та незручностей користування ними, а по-друге, це недоцільно, адже немає ніякої потреби давати визначення, наприклад, таким термінам, що є загальнопоширеними і вживаються у своєму основному значенні і в законі («автомобіль», «будинок» тощо).

Отже, яким же термінам потрібно надавати дефініції в нормативних правових актах, а яким — ні? А. Нашиц з цього приводу зазначає, що потреба у визначенні термінів, які використовуються, проявляється найбільш явно тоді, коли ці терміни мають у різних або навіть в одній галузі права неоднакове значення (...) або ж, навпаки, коли для одного й того ж поняття законодавець використовує різні терміни³⁴¹. Т. В. Губаєва дійшла до висновку, що нормативні дефініції необхідні у випадках, якщо:

- 1) поняття утворене шляхом переосмислення загально-вживаного слова або з використанням нетрадиційної

³³⁸ Савицкий В. М. Язык процессуального закона. Вопросы терминологии / В. М. Савицкий ; под ред. А. Я. Сухарева. — М. : Наука, 1987. — С. 93.

³³⁹ Бержерон Р. Правила нормопроектвання / Р. Бержерон. — Оттава : М-во юстиции Канады, 1998. — С. 2.

³⁴⁰ Керимов Д. А. Культура и техника законотворчества / Д. А. Керимов. — М. : Юрид. лит., 1991. — С. 194; Шляпочников А. С. Толкование уголовного закона / А. С. Шляпочников. — М. : Госюриздат, 1960. — С. 157.

³⁴¹ Нашиц А. Правотворчество: теория и законодательная техника / А. Нашиц ; под ред. : Д. А. Керимова, А. В. Мицкевича. — М. : Прогресс, 1974. — С. 195.

лексики (рідкісних, спеціальних чи іншомовних термінів);

- 2) поняття оформлене за допомогою слів, які дуже часто вживаються в повсякденному мовленні та викликають множинні смислові асоціації;
- 3) з урахуванням специфіки нормативно-правового акта певне поняття специфічне;
- 4) поняття по-різному трактується юридичною наукою та практикою³⁴².

В. Є. Сирих вважає, що в тексті закону поняття слід визначати у випадках, коли:

- 1) поняття є основоположним для відповідного закону;
- 2) вводиться нове правове поняття або поняття запозичується із правової науки;
- 3) в діючих законах містяться неточні легальні дефініції;
- 4) поняття запозичується з неюридичних наук³⁴³.

Враховуючи наведені позиції, вважаємо, що **законодавчі дефініції потрібно надавати:**

- 1) спеціально-юридичним, до яких крім власне юридичних входять і загальноповживані слова, що мають відмінне від свого загальнопоширеного значення, та спеціально-технічним термінам;
- 2) термінам, які є базовими, основними для даного нормативно-правового акта;
- 3) у випадку, якщо термін вживається в кількох значеннях у нормативних актах.

³⁴² Губаева Т. В. Язык и право. Искусство владения словом в профессиональной юридической деятельности / Т. В. Губаева. — 2-е изд., пересмотр. — М. : Норма : Инфра-М, 2010. — С. 165.

³⁴³ Сырых В. Е. Техничко-юридические критерии качества закона / В. Е. Сырых // Проблемы юридической техники : сб. ст. / под ред. В. М. Баранова. — Н. Новгород, 2000. — С. 118.

Проте загальним правилом є те, що законодавець завжди повинен об'єктивно оцінювати ситуацію, і передбачати будь-який ризик неправильного розуміння того чи іншого терміна, запобігаючи цьому за допомогою введення дефініції.

Однак, для нинішнього законодавства України характерним є те, що багато законів мають занадто довгі словники, в яких часто визначаються терміни, які не потребують нормативного визначення, а ті терміни, що потребують такого визначення, навпаки, не мають його. (Яскравим прикладом став Податковий кодекс України, в ст. 14 якого наведено 268 дефініцій термінів³⁴⁴). Крім того, дефініції, які містяться в актах вищої юридичної сили, дублюються в актах нижчої юридичної сили або в паралельних актах, що регулюють ті ж самі суспільні відносини. Сучасні закони становлять величезну неприборкану масу, мають занадто довгі тексти і словники, які передують нормативній частині закону та основним поняттям. Там важко знайти норму права, її елементи — те, що забезпечує дієвість акта. Замість норм права — побажання, закликання³⁴⁵.

Наприклад, Водний кодекс України містить дефініцію терміна «болото», Лісовий кодекс — «ліс», причому їх дефініції не відрізняються від загальнопоширеного значення цих понять, тому їхня наявність у вказаних кодексах тільки робить останні більш громіздкими³⁴⁶. І навпаки, ті терміни, які потребують визначення

³⁴⁴ Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2011. — № 13, / № 13–14, № 15–16, № 17. — Стор. 556, стаття 112.

³⁴⁵ Халфина Р. Конфликт закона и правовая реформа : «круглый стол» в ИГП РАН / Р. Халфина // Государство и право. — 1997. — № 12. — С. 23.

³⁴⁶ Рындюк В. И. Дефиниции в законодательных актах Украины / В. И. Рындюк // Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы : материалы междунар. «кругл. стола» (Черновцы, 21–25 сент. 2006 г.). — Н. Новгород, 2007. — С. 533.

в законі, часто залишаються невизначеними. Наведемо приклад. Так, Закон України «Про державну підтримку малого підприємництва», визначаючи засади державної підтримки малого підприємництва незалежно від форм власності, водночас визначення провідного правового терміна «державна підтримка малого підприємництва» не містить. Автори цього Закону повинні були б навести такі «легальні визначення» як «мале підприємництво», «державна підтримка малого підприємництва», «система державної підтримки малого підприємництва» тощо. Але цього не було зроблено. У результаті в Законі відсутня чітка визначеність його змісту, порушена логічна послідовність нормативно-правового матеріалу³⁴⁷. Ще один яскравий приклад: Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2014 рік»» від 31 липня 2014 р. № 1622-VII встановлює заборону на проведення перевірок підприємств, установ та організацій, фізичних осіб — підприємців контролюючими органами (крім Державної фіскальної служби України). Однак, через відсутність дефініції терміну «контролюючі органи» в цьому Законі на практиці виникла проблема його неоднозначного застосування.

Викладений перелік вимог до термінології закону не є вичерпним. Проте наведені вимоги видаються нам найбільш важливими, основними для забезпечення доступності нормативних правових приписів, зокрема, доступності термінології закону.

Отже, ще раз підкреслимо, що тільки за умови дотримання зазначених вимог у процесі нормотворчості можна досягти розуміння громадянами нормативних правових приписів. Ю. Зайцев дуже влучно, на нашу думку, наголошує на тому, що саме чіткість і прозорість законодавства є першоосновою здорового суспільства, де

³⁴⁷ Труги І. Закон України «Про державну підтримку малого підприємництва» потребує удосконалення / І. Труги // Право України. — 2002. — № 12. — С. 95.

кожен реалізує свої права за загальновизнаними правилами (...). Необхідною передумовою прозорого законодавства, — вважає Ю. Е. Зайцев, — є нормативне врегулювання законотворчої діяльності, питань юридичної техніки, вимог і стандартів побудови текстів актів законодавства та методики їх тлумачення»³⁴⁸.

Важливість та необхідність забезпечення ясності та доступності законодавства підтверджує і практика Конституційного Суду України. Зокрема, у рішенні Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005 у справі про постійне користування земельними ділянками зазначається, що із конституційних принципів рівності та справедливості впливає вимога визначеності, ясності й недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає обмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі³⁴⁹.

Хоча слід зазначити, що серед вітчизняних науковців не всі поділяють думку про необхідність забезпечення зрозумілості приписів нормативно-правових актів його адресатам. Зокрема, А. М. Мірошниченко та Ю. Ю. Попов вважають ідею створення зрозумілих для всіх законів утопічною і взагалі непотрібною³⁵⁰.

³⁴⁸ Зайцев Ю. Юридико-технічна неунормованість законодавства як джерело порушення прав людини / Ю. Зайцев // Права людини в Україні: стан справ, проблеми, перспективи. — К., 2003. — С. 25.

³⁴⁹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) : від 22 верес. 2005 р. № 5-рп/ 2005 // Офіц. вісн. України. — 2005. — № 39. — Ст. 2490.

³⁵⁰ Мірошниченко А. М. Чи потрібний Закон України «Про нормативно-правові акти»? / А. М. Мірошниченко, Ю. Ю. Попов // Форум права. — 2009. — № 1. — С. 366.

Вони обґрунтовують таку позицію так. Зазначена ідея є ідеєю тоталітарної держави, що сповідує принцип: держава наказує — люди виконують, при цьому держава намагається наказувати в якомога доступніший спосіб, аби людям після роботи було зручніше вивчати закони. Якщо ж сповідується протилежний принцип «держава для людини», то держава повинна створити таке законодавство, яке відповідатиме уявленню громади про справедливість та розумність. За такого підходу у повсякденному житті людині досить поводитися відповідно до усталених уявлень про належну поведінку, і це автоматично виключатиме конфлікт із законодавством. Автори також наголошують на тому, що якщо сповідується принцип «держава для людини», то людина не має потреби вивчати право, а в разі необхідності слід звертатись до фахівців³⁵¹. Така позиція видається нам абсурдною, адже якщо виходити з логіки авторів, то взагалі незрозуміло навіщо потрібна вимога обов'язкового опублікування законів. У такому випадку юридичні тексти стануть парафією виключно професійних юристів, які монополізують юридичні знання, що в кінець кінцем призведе до повної ізоляції юриспруденції, як це було в Стародавньому Римі — там юриспруденція була надбанням обраних понтифіків, а звичайні громадяни були повністю відсторонені від права, його творення, застосування, тлумачення тощо, а це протирічить ідеї «держава для людини».

Для покращення якості вітчизняного законодавства необхідно, щоб процес нормотворчості здійснювався на науковій основі, тобто з урахуванням вимог, вироблених наукою для нормотворення, із залученням представників науки. Адже науковість — це один із найважливіших принципів нормотворчості. Детальніше

³⁵¹ Мірошниченко А. М. Чи потрібний Закон України «Про нормативно-правові акти»? / А. М. Мірошниченко, Ю. Ю. Попов // Форум права. — 2009. — № 1. — С. 366.

про взаємодію науки і нормотворчості буде йти мова в наступному підрозділі.

Враховуючи те, що відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України³⁵², слід також зупинитись на характеристиці термінології міжнародних договорів.

Останнім часом відбувається процес розширення кола питань, що регулюються сферою міжнародних відносин, які постійно стають більш складними та багатоаспектними, оскільки пов'язані із питаннями забезпечення безпеки, політичного та економічного співробітництва. Як відомо, взаємодія держав насамперед виявляється в укладенні міжнародних договорів³⁵³. Ефективність такої взаємодії, можливість досягнення домовленості між державами великою мірою залежить саме від мови, на якій укладаються міжнародні договори, від її зрозумілості та однозначності для сторін договору.

Уніфіковані правила укладення міжнародних договорів закріплені Віденською Конвенцією «Про право міжнародних договорів» 1969 р. (далі — Віденська Конвенція), яка є частиною національного законодавства України, оскільки Указом Президії Верховної Ради УРСР від 14 квітня 1986 р. № 2077-XI «Про приєднання Української Радянської Соціалістичної Республіки до Віденської конвенції про право міжнародних договорів» було надано згоду на її обов'язковість, а також Законом України від 22.12.1993 р. № 3767-XII «Про міжнародні договори України».

³⁵² Конституція України з урахуванням змін, внесених Законом України від 21.02.2014 р. № 742-VII // Відомості Верховної Ради України. — 2014. — № 11. — Стор. 730. — Ст. 143.

³⁵³ *Гаджиев К. С.* Политическая наука : учеб. пособие / К. С. Гаджиев. — М. : СОРОС, 1996. — С. 7.

Згідно з Віденською Конвенцією, міжнародний договір може бути укладений мовами обох його сторін. Сторони також можуть укласти договір будь-якою мовою «третьою» держави або й одразу трьома мовами. Багатосторонні договори можуть укладатися як однією мовою, так і декількома. Мови, якими укладатиметься договір, будуть автентичними, а також матимуть однакову юридичну силу³⁵⁴. Таким чином, принциповим тут є саме правильне і автентичне розуміння сторонами договору змісту кожної окремої норми, сформованої специфічними термінами, а також їх взаємодії між собою, а відтак їх адекватне застосування згідно з їх первісним змістом³⁵⁵.

За загальним правилом договір повинен тлумачитися добросовісно, відповідно до звичайного значення, яке слід надавати термінам договору в їхньому контексті, а також у світлі об'єкта і цілей договору. Відповідно до ч. 2 ст. 31 Віденської Конвенції з метою здійснення адекватного тлумачення договору його контекст повинен охоплювати, окрім самого тексту договору, й додатки до нього, зокрема, будь-які угоди, які стосуються договору і які були досягнуті всіма учасниками у зв'язку з укладенням договору, а також будь-який документ, прийнятий іншими учасниками як документ, що стосується договору³⁵⁶. Міжнародною практикою передбачена можливість вже після укладення договору укласти додаток (угоду), в якому надати певним термінам конкретного

³⁵⁴ Віденська конвенція про право міжнародних договорів [Електронний ресурс] : від 23 трав. 1969 р. // Законодавство України : офіц. веб-сайт Верхов. Ради України. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>. — Заголовок з екрана.

³⁵⁵ Слатвицька О. О. Актуальні питання мови міжнародного договору / О. О. Слатвицька // Вісн. акад. адвокатури України. — 2010. — № 2. — С. 121.

³⁵⁶ Віденська конвенція про право міжнародних договорів [Електронний ресурс] : від 23 трав. 1969 р. // Законодавство України : офіц. веб-сайт Верхов. Ради України. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>. — Заголовок з екрана.

значення. Отже, сторони договору можуть надати окремим юридичним термінам власного змісту, якщо письмово закріплять їх в договорі або в належних додатках.

Найголовнішою вимогою до термінології міжнародних договорів є точність та адекватність їх перекладу, адже від цього залежить однаковість розуміння сторонами умов договору. Точність перекладу та відповідність термінології знижує можливість виникнення спорів щодо тлумачення міжнародних договорів. І навпаки, помилки у перекладі, внаслідок яких змінюється значення, звужується чи розширюється сфера застосування положень договору, роблять його юридично невідповідним автентичному тексту, а отже, можливість застосування документа стає сумнівною і може призвести до серйозних наслідків³⁵⁷.

Переклад міжнародних документів — надзвичайно складна та відповідальна робота, яка потребує знань та навичок у різних сферах. Складність такого перекладу перш за все пояснюється тим, що кожна правова система має свої специфічні мовні особливості. Кожна мова відображає особливості відповідної правової системи. Мова є вираженням менталітету, традицій та звичаїв, системи цінностей та ідеології народу — носія певної мови. У кожній мові юридичним термінам (як і будь-яким іншим термінам) властиві деякі особливості словотворення та вживання, що пов'язано з унікальністю кожної мови, культурою та науковими традиціями різних народів³⁵⁸. Тому, враховуючи такі особливості правових систем, одне й те саме поняття або термін, який використовується в договорі, може розумітися по-різному. Крім

³⁵⁷ Коптева О. О. Мультилінгвізм у праві міжнародних договорів [Електронний ресурс] / О. О. Коптева // Право і безпека. — 2010. — № 2. — Режим доступу до журн. : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2010_2/PB-2/PB-2_4.pdf. — Заголовок з екрана.

³⁵⁸ Там само.

того, в багатьох випадках терміни однієї мови не мають аналогів в інших, що значною мірою ускладнює здійснення розуміння правостановлюючого характеру договору³⁵⁹. Р. Давід, порівнюючи між собою поняття англійського і французького права, зазначав, що на рівні понять ми також будемо частково дезорієнтовані, після того як не знайдемо в англійському праві таких понять як батьківська влада, узурфрукт, юридична особа, підробка, непереборна сила тощо. Проте ми зустрінемо такі незнайомі поняття, як довірча власність, зустрічне задоволення, естоппель, треспас та інші, які нам ні про що не говорять. Не відповідаючи жодному із знайомих нам понять, терміни англійського права не перекладаються на інші мови, як і терміни флори та фауни різних кліматів. Коли ці терміни бажають перекласти за будь-яку ціну, їхній смисл, як правило, втрачається...³⁶⁰. Проте слід наголосити на тому, що ці слова класика порівняльного права трохи застаріли, адже більшість із наведених ним термінів сучасним державам як загального, так і континентального права знайома і зрозуміла без перекладу, однак все ще досить часто трапляються випадки відсутності еквівалента того чи іншого терміна в мові, на яку здійснюється переклад. Наприклад, англійські терміни «reimbursement» та «indemnification» відображають різні види відшкодування, проте в офіційному юридичному перекладі їх українською мовою застосовується лише один термін — «відшкодування».

За відсутності повного чи приблизного еквівалента міжнародного терміна слід вживати термін, що передає аналогічне поняття

³⁵⁹ Слатвицька О. О. Актуальні питання мови міжнародного договору / О. О. Слатвицька // Вісн. акад. адвокатури України. — 2010. — № 2. — С. 122.

³⁶⁰ Кононов О. Знову про проблеми юридичного перекладу [Електронний ресурс] / О. Кононов // Юрид. журнал. — 2004. — № 12. — Режим доступу до журн. : <http://justinian.com.ua/article.php?id=1507>. — Заголовок з екрана.

в українській мові³⁶¹. Наведемо приклад з перекладом англійського терміну «privacy», використаним у ст. 12 Загальної декларації прав людини: «Ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя...»³⁶². Англійський термін «privacy» перекладається тут як «особисте життя». Слід зауважити, що термін «особисте життя» не зовсім точно передає поняття, яке виражає англ. «privacy» — стан усамітнення. В американських судах це право тлумачиться як «свобода від нагляду чи розкриття (оприлюднення) приватних справ», а також ширше — як «свобода займатись певною діяльністю» і «робити вибір без втручання керівництва»³⁶³.

С. Й. Караванський звертає увагу на невідповідність англomовному оригіналу назви документа, яка англійською звучить так: «Universal Declaration of Human Rights». В українському перекладі документ названо «Загальна декларація прав людини»³⁶⁴. Автор зазначає, що термін «universal» має найближчий за змістом відповідник «всесвітній». Трансформація значення відбулася з причин використання як взірця для перекладу українською російського перекладу з англійської як «всеобщая». У ланцюжку «universal» — «всеобщая» — «загальна» наявна втрата значення, що відбулася від перекладу до перекладу.

³⁶¹ Антонович М. М. Проблеми уніфікації юридичної термінології з прав людини / М. М. Антонович // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали III регіон. наук. конф. (лют. 1997 р.). — Л., 1997. — С. 59.

³⁶² Загальна декларація прав людини : від 10 груд. 1948 р. // Офіц. вісн. України. — 2008 — № 93. — Ст. 3103.

³⁶³ Антонович М. М. Проблеми уніфікації юридичної термінології з прав людини / М. М. Антонович // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали III регіон. наук. конф. (лют. 1997 р.). — Л., 1997. — С. 60.

³⁶⁴ Караванський С. До питання про неперекладність / С. Караванський // Укр. мова та л-ра. — 2000. — № 2. — С. 8.

Можна навести ще безліч прикладів невдалого перекладу текстів міжнародних договорів на українську мову, що є вкрай негативним явищем для забезпечення повноцінного співробітництва України з іншими державами. Виходячи з цього, слід зазначити, що необхідно більше уваги приділяти процесу автентифікації, точному юридичному формуванню текстів міжнародних договорів на стадії їх укладення або приєднання до них, а також автентичності їх офіційного перекладу³⁶⁵.

Перекладачі у сфері права — культурні посередники, головним завданням яких є комунікативна передача правового змісту з однієї правової системи в іншу. Вони стикаються зі специфічними проблемами, такими як асиметрія правових систем та відносність правових понять, а тому вимушені мати справу із суперечливими категоріями та класифікаціями в галузях права. Отже, не тільки зміст іноземного права, але і складне правове тлумачення дуже важливі в наведенні культурних мостів між різними правовими системами³⁶⁶.

В Україні офіційний переклад міжнародних договорів здійснює Міністерство закордонних справ України, проте фактичне його здійснення покладено на міністерства та відомства, діяльність яких безпосередньо пов'язана з об'єктом регулювання договору³⁶⁷. На нашу думку, офіційний переклад текстів міжнародних дого-

³⁶⁵ Чернишенко Т. В. Правові наслідки неавтентичності офіційного перекладу міжнародних договорів / Т. В. Чернишенко // Вісн. Акад. адвокатури України. — 2007. — № 3. — С. 179.

³⁶⁶ Pommer S. Cultural Competency in Legal Translation : How Comparative Law Knowledge Influence Legal Translation Stratagies / S. Pommer // VII Международная конференция по правоведению «Федоровские чтения». — Санкт-Петербург, 20–22 октяб. 2005 г. — СПб., 2005. — С. 63.

³⁶⁷ Про затвердження Положення про Міністерство закордонних справ України : постанова Каб. Міністрів України від 12.07.2006 р. № 960 // Офіц. вісн. України. — 2006. — № 28. — Ст. 2022.

ворів буде більш ефективним, якщо його здійснюватиме спеціальний орган, на зразок Термінологічної комісії, що існувала в Україні до 2000 року. Адже точний переклад можливий тільки тоді, коли до його здійснення залучаються як юристи з відповідної галузі права, так і лінгвісти, які володіють тонкощами слововживання в різних мовах. Крім того, покращенню ефективності перекладу сприятиме уніфікація правил його здійснення.

Аналізуючи юридичну термінологію України, необхідно зауважити, що їй притаманні певні особливості, обумовлені загальним становищем держави. Мова йде в першу чергу про євроінтеграційні процеси в Україні. Так, у вітчизняній літературі, присвяченій вивченню питань становлення та розвитку відносин між Україною та Європейським Союзом, зазначається, що на 90-ті роки ХХ століття припадає той період розвитку нашої країни, коли «викристалізувалася зовнішньополітична орієнтація України в напрямі інтеграції до європейської спільноти»³⁶⁸. Це пов'язано із тим, що 10 листопада 1994 року Верховна Рада України ратифікувала Угоду про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їхніми державами-членами, яка набула чинності 1 березня 1998 року, а 10 грудня 1999 року Європейська Рада ухвалила Спільну стратегію Європейської ради щодо України. Крім того, у 1998 році Президент України видав Указ «Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу», в якому було чітко встановлено мету ухвалення указу — забезпечення всебічного входження України у європейський політичний, економічний і правовий простір та створення передумов для набуття Україною членства в Європейському Союзі³⁶⁹.

³⁶⁸ Головатий С. Верховенство права : монографія : у 3 кн. / С. Головатий. — К. : Фенікс, 2006. — Кн. 2 : Від доктрини — до принципу. — С. 1261.

³⁶⁹ Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу : Указ Президента України від 11.06.1998 р. № 615/98 // Офіц. вісн. України. — 1998. — № 24. — С. 3.

Визначною подією стала ратифікація Україною 17 липня 1997 р. Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р., оскільки фактично був започаткований новий етап у діяльності вітчизняних правотворчих і правозастосовних органів³⁷⁰.

Європейська інтеграція і членство в Європейському Союзі є стратегічною метою України тому, що це є найкращим способом реалізації національних інтересів, побудови економічно розвинутої і демократичної держави, зміцнення позицій у світовій системі міжнародних відносин. Для України Європейська інтеграція — це шлях модернізації економіки, подолання технологічної відсталості, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій, створення нових робочих місць, підвищення конкурентної спроможності національного товаровиробника, вихід на світові ринки³⁷¹.

Важливим напрямком діяльності у сфері євроінтеграції України є адаптація вітчизняного законодавства до законодавства Європейського Союзу. Так, 21 листопада 2002 року було прийнято Закон України, яким схвалено Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу³⁷². Згідно із Концепцією до головних завдань цієї програми віднесено розвиток законодавства України у напрямі його наближення до законодавства ЄС та забезпечення високого рівня

³⁷⁰ Шевчук С. Судовий захист прав людини. Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції / С. Шевчук. — Вид. 3-є. — К. : Реферат, 2010. — С. 1.

³⁷¹ Несходим А. О. Україна у євроінтеграційних процесах / А. О. Несходим // Вісн. Нац. Черкас. ун-ту ім. Б. Хмельницького. — 2008. — Вип. 6. — С. 126.

³⁷² Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 21.11.2002 р. № 228-IV // Уряд. кур'єр. — 2002. — 18 груд. (№ 228) // Відом. Верхов. Ради України. — 2003. — № 3. — Ст. 12.

підготовки проектів законів та інших нормативно-правових актів, а також наукове та практичне забезпечення адаптації українського законодавства, проведення комплексних системних досліджень з питань адаптації законодавства. Погоджуємося з думкою Ю. С. Шемшученка про те, що вихідним пунктом гармонізації законодавства України з європейським правом є уніфікація термінології, що використовується цими двома правовими системами. Без цього важко досягти взаєморозуміння у правовій сфері³⁷³.

Слід зазначити, що окремі автори вказують на паралельне застосування декількох термінів: уніфікація, упорядкування, стандартизація і гармонізація — й підкреслюють необхідність їх розмежування щодо нормативної юридичної термінології. Так, зокрема, зазначається, що термін «упорядкування термінології» варто вважати родовим стосовно трьох інших зазначених термінів. При цьому під упорядкуванням термінології розуміється приведення термінології до відомого фахівцям порядку³⁷⁴. Як різновиди роботи з упорядкування термінології доцільно розглядати уніфікацію, гармонізацію і стандартизацію. При цьому гармонізація термінології являє собою її міжмовне впорядкування, тобто забезпечення порівнянності термінології національного та міжнародного рівнів³⁷⁵. З наведеного вище визначення гармонізації термінології випливає, що гармонізація нормативної правової

³⁷³ Шемшученко Ю. С. Теоретические проблемы гармонизации законодательства Украины с Европейским правом / Ю. С. Шемшученко // Проблемы гармонизации законодательства Украины и стран Европы / под ред. Е. Б. Кубко, В. В. Цветкова. — К., 2003. — С. 37.

³⁷⁴ Даниленко В. П. Лингвистические проблемы упорядочения научно-технической терминологии / В. П. Даниленко, Л. И. Скворцов // Вопросы языкознания. — 1981. — № 1.

³⁷⁵ Карпинская Е. В. Унификация, стандартизация, кодификация терминов. Понятие о гармонизации терминов и терминосистем / [под ред. Л. К. Граудиной и Е. Н. Ширяева] // Культура русской речи: учебник для вузов. — М., 2003. — §27 — Гл. IV.

термінології передбачає забезпечення її узгодженості з юридичною термінологією міжнародного рівня. Метою стандартизації термінології є створення певного документа, що фіксує терміни, вимоги до термінів та їх визначення. При цьому вигляд і юридична сила такого документа повинні бути визначені в нормативних правових актах. Уніфікація термінології в науковій літературі розглядається як складна і багатоаспектна робота з приведення галузевої термінології по можливості в систему на всіх необхідних рівнях (змістовому, логічному і лінгвістичному)³⁷⁶. Таким чином, уніфікація нормативної правової термінології може бути визначена як різновид термінологічної роботи, діяльність компетентних суб'єктів, спрямована на приведення термінів нормативних правових актів до єдиної системи, однаковості, забезпечення їх відповідності всім вимогам, що пред'являються до термінів на трьох рівнях: логічному, змістовому та лінгвістичному.

Чіткий понятійно-категоріальний апарат дуже важливий, якщо законодавець ставить за мету уніфікацію, гармонізацію або зближення законодавства, його відповідність європейським стандартам та традиціям. Вироблення сталої системи юридичних понять і термінів є не просто результатом наукового дослідження, а необхідною умовою, одним з пріоритетних напрямів правового реформування. Тільки така система може забезпечити зближення законодавства, його одноманітне тлумачення, а також правильне застосування правових норм³⁷⁷.

³⁷⁶ Даниленко В. П. Лингвистические проблемы упорядочения научно-технической терминологии / В. П. Даниленко, Л. И. Скворцов // Вопросы языкознания. — 1981. — № 1.

³⁷⁷ Систематизація законодавства України: проблеми та перспективи вдосконалення : монографія / кол. авт. ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Київ. ун-т права. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. — С. 213.

Для того щоб стати повноправним членом Європейського Союзу, Україні потрібно повністю переорієнтувати правову систему, наблизитися до європейських ідеалів і цінностей, що потребує багато зусиль та часу. Саме такі процеси і відбуваються в Україні протягом останніх двадцяти років. Як зазначає Р. О. Стефанчук, маючи європейські амбіції, Україна водночас має багатовікову прив'язку до правової системи радянського періоду. І тому маємо формувати правову політику з урахуванням нашого пострадянського минулого та проєвропейського майбутнього³⁷⁸.

Дійсно, ми бачимо, що, з одного боку, відбуваються значні позитивні зміни в цьому напрямку. Як зазначає О. В. Петришин, сьогодні процеси переосмислення правової дійсності активно стимулюються ухваленням цілої низки нових галузевих кодексів, зокрема цивільного, кримінального, сімейного, адміністративного судочинства, значна частина новацій яких вже не можуть вписатися в досить жорсткі, традиційні канони вітчизняної теорії права, оскільки значною мірою адаптували до свого змісту сучасне бачення ролі та місця права в регулюванні різних сфер суспільних відносин, що наближає нормативну основу правової системи України до задекларованих гуманітарних цінностей³⁷⁹. Але, з іншого боку, потрібно констатувати те, що все ще залишається велика кількість факторів, які гальмують процес наближення вітчизняної правової системи до європейських стандартів. Наприклад, стосовно сфери прав людини, то слід погодитися із С. В. Шевчуком, який вказує на те, що попри проголошення кур-

³⁷⁸ Стефанчук Р. Шляхи реформування цивільного законодавства: погляд на Захід та Схід / Р. Стефанчук // Право України. — 2009. — № 8. — С. 54.

³⁷⁹ Петришин О. В. Соціально-юридична природа права / О. В. Петришин // Правова система України : історія, стан та перспективи : у 5 т. / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. — Х., 2008. — Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. — С. 87.

су на інтеграцію України до Європейського Союзу на найвищому політичному рівні, а також ратифікацію та застосування Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод, що обов'язково передбачатиме сприйняття європейських підходів щодо розуміння та захисту цих прав та свобод, українські підходи у цій сфері нагадують загалом східну (азійську) модель, що унеможливує поступовий рух України до об'єднаної Європи. Головними чинниками, що визначають такий стан, є важкі наслідки радянського режиму з тотальним запереченням самостійного юридичного значення цих прав та географічне розташування України між Заходом та Сходом, що впливає на вибір інших культурних та цивілізаційних моделей³⁸⁰. Однак не можна заперечувати, що хоч і повільно, але все-таки відбувається поступовий процес подолання застарілих уявлень про правову дійсність, про місце людини в ній, звільнення від заідеологізованості та однобічності, які були характерними для радянського періоду. Здійснюється реформування, переосмислення правових цінностей та ідеалів. Такий перехідний період, в якому перебуває наша держава, не може не позначитись і на юридичній термінології, адже вона еволюціонує разом із розвитком держави. Протягом останнього десятиліття правова система України активно реформується під впливом правничої науки розвинутих правових держав, право поширюється на сфери суспільних відносин, які раніше не регулювалися законодавством нашої країни³⁸¹. Тому з'являються нові юридичні терміни, що використовуються на позначення тих понять, яких раніше взагалі не було, видаляються

³⁸⁰ Шевчук С. Судовий захист прав людини. Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції / С. Шевчук. — Вид. 3-є. — К. : Реферат, 2010. — С. 5.

³⁸¹ Сергєєва Г. А. Англомовні запозичення в українській правничій термінології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Г. А. Сергєєва. — Х., 2002. — С. 4.

з обігу застарілі терміни, які не відповідають потребам сучасного суспільства, терміни змінюються з метою приведення їх у відповідність із термінами Європейського права. Наприклад, введено термін «верховенство права» замість існуючого за радянських часів терміна «верховенство закону», що є свідченням орієнтації України на розбудову правової держави, в якій людина, її права і свободи визнаються найвищою соціальною цінністю. Такі терміни як «приватна власність» «підприємницька діяльність», «добросовісність», «розумність», «справедливість», «конституційне судочинство» та безліч інших термінів з різних галузей права підтверджують те, що відбувається реформування термінології права у напрямку до термінології Європейського Союзу.

Хоча все ще залишається багато термінів, які не відповідають європейським. Наприклад, майже всі міжнародні європейські організації після Стокгольмської конференції ООН з навколишнього середовища 1972 р. перейшли в регулюванні екологічних відносин на концепцію навколишнього середовища (environment). Це ж саме зробили і багато європейських держав, але не Україна³⁸². У нашому законодавстві в значенні навколишнього середовища використовуються терміни «природа», «природне навколишнє середовище» та деякі інші. Іншим прикладом є те, що в Директивах Європейського Союзу вживається термін «транзит електроенергії», а в наших нормативно-правових актах замість цього терміна вживається «транзит товарів», хоча це зовсім не одне і те саме³⁸³.

У зв'язку з євроінтеграційними процесами, що відбуваються в Україні, можна виділити ще одну особливість вітчизняної юри-

³⁸² Шемшученко Ю. С. Теоретические проблемы гармонизации законодательства Украины с Европейским правом / Ю. С. Шемшученко // Проблемы гармонизации законодательства Украины и стран Европы / под ред. Е. Б. Кубко, В. В. Цветкова. — К., 2003. — С. 37.

³⁸³ Там само.

дичної термінології — її рух в напрямку до загальновизнаної європейської термінології, що зорієнтована на пріоритетність прав людини, утвердження принципу верховенства права. Це також пов'язано із загальним напрямком розвитку всієї правової системи України. Так, Конституція України містить положення про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави³⁸⁴.

Після ратифікації Україною Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. (далі — Конвенція) громадяни України отримали ще одну можливість захисту своїх прав на міжнародному рівні — право на звернення зі скаргою до Європейського Суду з прав людини. Крім того, Україна приєдналася до сукупності договірних актів ООН з прав людини — Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, Конвенції про права дитини, Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації стосовно жінок, Конвенції про ліквідацію усіх форм расової дискримінації.

Все це свідчить про те, що забезпечення та захист прав і свобод людини — основне соціальне призначення України як і інших європейських держав. Як зазначає С. П. Погребняк, цілком зрозуміло, що позитивне право має існувати для блага людини, а не навпаки — людина для права. Тому сучасне право не випадково називають гуманістичним і персонорічним: у своїх най-

³⁸⁴ Конституція України з урахуванням змін, внесених Законом України від 21.02.2014 р. № 742-VII // Відомості Верховної Ради України. — 2014. — № 11. — Стор. 730. — Ст. 143.

кращих європейських зразках воно ніби концентрується навколо людини, її цінностей і інтересів, забезпечує їх юридичну захищеність, створює умови для реалізації потенціалу людини, хоча і не гарантує цю реалізацію без її власних зусиль. Саме в цьому напрямку має розвиватися українська правова система, виходячи з наших євроінтеграційних сподівань³⁸⁵.

Отже, **юридична термінологія, яка слугує мовним вираженням права, його основним інформаційним пластом, має виражати пріоритетність прав і свобод людини.** Як зазначає П. М. Рабінович, законодавство стосовно прав людини звичайно осмислюється (інтерпретується, тлумачиться) — причому як при його створенні, встановленні, так і при застосуванні, реалізації — у такий спосіб, аби воно могло служити реальним засобом, інструментом для досягнення змістовних цілей тих суб'єктів суспільного життя (соціальних спільнот, їхніх індивідуальних чи колективних представників — як державних, так і недержавних), котрі є учасниками відносин, що регулюються цим законодавством³⁸⁶. Тобто відбувається так звана «інструменталізація» закону з огляду на досить конкретні соціально змістовні цілі. Важливе значення для України в цьому аспекті має практика тлумачення Конвенції Європейським Судом з прав людини, адже норми Конвенції діють у тому вигляді, як вони тлумачаться Європейським Судом, тому правові позиції Суду, а також створена ним система автономних понять, як результат тлумачення Конвенції, мають принципове значен-

³⁸⁵ Погребняк С. П. Гуманізм як одна з вихідних засад права / С. П. Погребняк // Матеріали наукових семінарів та «круглих столів», проведених НЮАУ ім. Я. Мудрого спільно з АПрНУ в рамках фестивалю науки 15–16 травня 2007 р. / упоряд. : А. П. Гетьман, О. В. Петришин. — Х., 2007. — С. 123.

³⁸⁶ Рабінович П. М. Зміст і обсяг прав людини: глобальна уніфікація чи внутрішньодержавна диверсифікація? / П. М. Рабінович // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. — О., 2002. — Вип. 13/14. — С. 41.

ня для правильного їх розуміння³⁸⁷. Суд діє згідно з виробленим у його практиці принципом ефективного захисту прав людини, суть котрого полягає у тому, що норму потрібно тлумачити й застосовувати у такий спосіб, який може забезпечити максимально ефективний, дієвий, реальний захист прав людини саме у конкретному випадку.

2.2. Терміни юридичної науки

Термінологічний апарат юридичної науки. Правові категорії. Проблема мотивованості терміна та її відображення в юридичній науковій термінології. Наукові й доктринальні терміни: співвідношення понять. Терміни науки і терміни закону: порівняльний аналіз. Основні характеристики термінів юридичної науки.

Підвищення ролі права в суспільстві та нові задачі, що стоять перед ним обумовили нові напрямки і в юридичній науці, істотне розширення її проблематики, дослідження різних аспектів правового регулювання. Виникають нові суспільні відносини, що потребують правового регулювання, змінюються та розвиваються вже існуючі, відбувається оновлення всієї правової системи, що неможливе без твердого наукового підґрунтя. Адже завданням науки є пізнання об'єктивної дійсності, тому без перебільшення можна констатувати, що від рівня розвитку юридичної науки залежить рівень організації всього суспільства, ефективність діяль-

³⁸⁷ Капліна О. В. Проблеми удосконалення кримінально-процесуального законодавства з урахуванням правотлумачної практики Європейського Суду з прав людини / О. В. Капліна // Матеріали наукових семінарів та «круглих столів», проведених НЮАУ ім. Я. Мудрого спільно з АПРНУ в рамках фестивалю науки 15–16 травня 2007 р. / упоряд. : А. П. Гетьман, О. В. Петришин. — Х., 2007. — С. 46.

ності органів державної влади, ефективність правового регулювання суспільних відносин.

Безумовно, на сучасному етапі розвитку юридичної науки можна стверджувати, що з моменту проголошення незалежності України в ній відбулися позитивні зміни. Зокрема, за словами П. М. Рабіновича, вже можна констатувати, що загальнотеоретичній юриспруденції вдалося подолати світоглядно-філософський монізм, притаманний адміністративно-командній «системі» радянського періоду, відійти від низки положень єдино дозволеної у той час історико-матеріалістичної парадигми, які не виправдали себе повністю, навіть у тодішній практиці, і, спираючись на радянський і зарубіжний досвід, запровадити у дослідницькі пошуки такі філософсько-правові підходи, котрі раніше розглядалися у нас лише як об'єкт нищівної критики з огляду на їх суб'єктивно-об'єктивно-ідеалістичне підґрунтя. Завдяки цьому відбулась плюралізація філософсько-правових підходів і концепцій³⁸⁸.

Проте, незважаючи на досягненні успіхи, сьогодні існує велика кількість проблем, які потребують свого розв'язання. Продовжує відбуватися зміна світоглядних орієнтирів, осмислення сучасних наукових підходів, які б відповідали викликам сьогодення. С. В. Ківалов вказує на необхідність переосмислення сучасного стану розвитку права як на загальнотеоретичному, так і галузевому рівнях. Сьогодні майже відсутні сумніви у необхідності пошуку нових орієнтирів розвитку державності і права, які, на загальному фоні втоми населення від явних промахів політичної еліти в процесі регулювання економічних, соціально-політичних сфер суспільного буття, що супроводжується девальвацією правових цінностей, втратою правом найціннішої риси, якісно регулювати суспільні

³⁸⁸ Рабінович П. М. Проблеми трансформації методології вітчизняного правознавства: досягнення, втрати, перспективи / П. М. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. — Х., 2002. — № 4. — Вип. 31. — С. 5.

відносини і формувати високий рівень правової свідомості, здатність сформуванню нове ставлення до права не тільки у професійному середовищі, але й на загальносоціальному рівні³⁸⁹.

Наука — це соціально-значуща сфера людської діяльності, що спрямована на виробництво та систематизацію знань про закономірності існуючого засобами теоретичного обґрунтування та емпіричного випробування і перевірки пізнавальних результатів для розкриття їх об'єктивного змісту (істинності, достовірності, інтерсуб'єктивності)³⁹⁰. За допомогою науки забезпечується можливість пізнання людиною навколишнього світу на рівні певних систематизованих знань, науково обґрунтованих теорій.

Юридична наука є різновидом соціальних наук і спрямована на здобування, узагальнення, систематизацію і використання знань про державно-правову дійсність³⁹¹. Вона, як і будь-яка інша наука, має свої об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження виступає держава і право в цілому, а предмет, тобто те, на що безпосередньо спрямоване наукове дослідження, — це закономірності виникнення, розвитку та функціонування всієї правової дійсності. Головне призначення юридичної науки — бути науковим орієнтиром для практики державно-правового будівництва на основі пізнання й усвідомлення відповідних суспільних процесів і явищ³⁹².

³⁸⁹ Ківалов С. В. Сучасні тенденції розвитку права України / С. В. Ківалов // Визначальні тенденції генезису державності і права : зб. наук. пр. міжнар. наук.-практ. конф. «Третє Прибузькі юридичні читання». — Миколаїв, 2007. — С. 5.

³⁹⁰ Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. І. Шинкарука. — К. : Абрис, 2002. — С. 410–411.

³⁹¹ Загальна теорія держави і права : підручник / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. — Х. : Право, 2009. — С. 13.

³⁹² Сучасна правова енциклопедія / Ін-т законодавства Верхов. Ради України ; за заг. ред. О. В. Зайчука. — К. : Юрінком Інтер, 2010. — С. 355.

У правовій літературі зазначається, що сучасна європейська юридична наука зародилася ще за часів Стародавнього Риму³⁹³. Її виникнення пов'язують з іменем Тіберія Корункарія, який першим почав викладати право в першому тисячолітті до нашої ери³⁹⁴. Відтоді юридична наука почала значною мірою визначати зміст та функціонування правової системи. Саме тому римське приватне право називають правом римських юристів, а правові системи романо-германських держав — «правом університетів», де воно зароджувалось, або «професорським правом»³⁹⁵. Юридична наука виникла в результаті необхідності в забезпеченні об'єктивних потреб юридичної практики, таких як усунення суперечностей, прогалин в позитивному праві, логічне впорядкування, систематизація та передача інформації, отриманої в процесі діяльності судових органів, її оцінка та подальше збагачення, без чого не може бути ефективного регулювання суспільних відносин, правового порядку в суспільстві. На думку Н. Л. Дювернуа, створена зусиллями римських юристів юриспруденція стала фундаментом всього подальшого розвитку юридичної науки. Це зумовлено високою культурою римської юриспруденції та історичною долею римського права, на основі якого і сформувалась римська юриспруденція³⁹⁶.

Наука формулює певні теорії, концепції, положення в результаті здійснення наукового пізнання. Наукове мислення функціо-

³⁹³ *Савайда О. І.* Енциклопедія права в європейській правознавчій культурі / О. І. Савайда // *Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ.* — 2010. — № 1. — С. 31.

³⁹⁴ *Пухан І.* Римское право : пер. с макед. : баз. учеб. / И. Пухан, М. Поленак-Акимовская ; под ред. В. А. Томсинова. — М. : Зерцало, 1999. — С. 23.

³⁹⁵ *Давид Р.* Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози ; пер. с фр. В. А. Туманова. — М. : Междунар. отношения, 2009. — С. 119.

³⁹⁶ *Дювернуа Н. Л.* Чтения по гражданскому праву / Н. Л. Дювернуа. — Изд. 3-е. — СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1896. — Т. 1, вып. 1. — С. 107.

нує та розвивається в понятійній формі³⁹⁷. Наукове поняття, з одного боку, — це засіб, за допомогою якого здійснюється пізнання, а з іншого — це результат пізнання. Ні професійне, ні наукове мислення не змогло б функціонувати в правовій сфері суспільного життя без своїх специфічних понять та категорій³⁹⁸. У філософії термін «поняття» вживається у двох значеннях:

1. Як спосіб розуміння та абстрактного уявлення результатів пізнання певної предметної галузі через усвідомлення істотних характеристик її об'єктів;

2. Як форма мислення, що характеризується відображенням закономірних відношень та властивостей об'єктів у вигляді думки про їхні загальні та спеціальні ознаки³⁹⁹.

А. М. Васильєв дуже вдало, на нашу думку, характеризує правові наукові поняття як змістовні, предметні образи, що відтворюють у мисленні (ідеально) об'єктивну суть реальних процесів і виражають специфічно правову якісну визначеність цих процесів та явищ⁴⁰⁰. Тобто по суті, правові поняття відображають правову дійсність у свідомості людини, відтворюють зовнішній світ у мисленні. Логічний аналіз кожного поняття потрібно починати із з'ясування його змісту та обсягу. Під змістом поняття мається на увазі сукупність відмінних або істотних властивостей, а його обсяг складає клас або множина тих предметів, які мають спільні для них особливі, а також істотні ознаки⁴⁰¹.

³⁹⁷ *Васильєв А. М.* Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права / А. М. Васильев. — М. : Юрид. лит., 1976. — С. 57.

³⁹⁸ Там само. — С. 61.

³⁹⁹ Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. І. Шинкарука. — К. : Абрис, 2002. — С. 497.

⁴⁰⁰ *Васильєв А. М.* Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права / А. М. Васильев. — М. : Юрид. лит., 1976. — С. 57.

⁴⁰¹ *Капліна О. В.* Оцінні поняття в кримінальному судочинстві / О. В. Капліна // Вісник Академії правових наук України. — Х., 2004. — № 2. — С. 161.

Як уже неодноразово зазначалося, кожне поняття об'єктивується в терміні, який виступає його найменуванням, словесним вираженням та дефініцією. Основоположник сучасної семіотики, видатний філософ і логік Ч. С. Пірс вважав, що жодне дослідження не може бути науковим, якщо воно не забезпечене зручною, спеціальною термінологією. У межах цієї термінології кожен термін повинен мати єдине значення, яке визнане всіма, хто професійно досліджує певний предмет⁴⁰². Дослідник сформулював спеціальні **термінологічні канони**, а саме:

- 1) вони повинні відповідати моральному принципу, і перш за все притаманному звичайній людині почуттю власної гідності. Зокрема, наукове співтовариство має зобов'язати кожного автора, що вводить нове поняття, пропонувати «прийнятні терміни для його вираження, а після виконання ним цього обов'язку зобов'язанням інших дослідників було б прийняти ці терміни та протистояти зміні їх початкових значень;
- 2) якщо визнано, що нове поняття виражене прийнятними для наукового співтовариства словами, то не повинні прийматися ніякі інші спеціальні терміни, що денотують ті самі об'єкти і знаходяться в тих самих відносинах між собою;
- 3) Ч. Пірс пропонував створити комісію з філософів з метою прийняти після відповідного обговорення зручні канони, що встановлюють для застосування цього терміна певні межі⁴⁰³;
- 4) якщо ж взяти за еталон термінологічну традицію, що склалася в біології, в якій не застосовуються терміни, що були

⁴⁰² Веренкіотова О. Категорія «поняття» у теорії та філософії права / О. Веренкіотова // Підприємництво, госп-во і право. — 2008. — № 10. — С. 77.

⁴⁰³ Пірс Ч. С. Начала прагматизма / Ч. С. Пірс ; пер. с англ., предисл. В. В. Кирющенко, М. В. Колопотина. — СПб. : Лаб. метафиз. исслед. филос. фак-та СПбГУ : Алетейя, 2000. — С. 157, 159.

в обігу до Ліннея, філософам також не слід вдаватися до схоластичної термінології⁴⁰⁴.

Видається, що викладені рекомендації можна застосувати й у наш час відносно юридичної науки.

*Сукупність термінів становлять собою **термінологічний, або понятійний апарат науки**, який є невід’ємною і основною його частиною.* До речі, в юридичній літературі використовують різні назви для позначення системи правових понять, які виражаються в правових термінах, а саме: понятійний апарат; термінологічний апарат; понятійно-категоріальний апарат; категоріальний апарат⁴⁰⁵.

Правові категорії — це найбільш загальні за обсягом фундаментальні правові поняття, які фіксують найсуттєвіші закономірні зв’язки і відношення у сфері правознавства та юридичної практики⁴⁰⁶. Наприклад, терміни «право», «власність», «права і свободи людини», «правовий режим» відносяться до категорій. Тому назва «категоріальний апарат» видається занадто вузькою, адже до категорій відносяться тільки основні, фундаментальні поняття, а інші

⁴⁰⁴ Пирс Ч. С. Начала прагматизма / Ч. С. Пирс ; пер. с англ., предисл. В. В. Кирющенко, М. В. Колопотина. — СПб. : Лаб. метафиз. исслед. филос. фак-та СПбГУ : Алетейя, 2000. — С. 160.

⁴⁰⁵ Зайцев Ю. Автентичність правового тексту та проблеми його термінологічно-мовного оформлення (на матеріалі проекту Цивільного кодексу України) / Ю. Зайцев // Українське право : наук.-практ. часоп. — К., 1997. — Чис. 3. — С. 102; Познякова Т. С. Понятійно-категоріальний апарат бюджетного права [Електронний ресурс] / Т. С. Познякова // Науковий вісник Чернівецького університета. Правознавство. — Режим доступу : <http://www.lawreview.chnu.edu.ua/article.php?lang=ua&visnuk=18&article=406>. — Заголовок з екрана; Губаева Т. В. Словесність в юриспруденції : учебник / Т. В. Губаева ; под ред. В. П. Малкова. — Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1995. — С. 33; Головина С. Ю. Понятійний апарат трудового права : монографія / С. Ю. Головина. — Екатеринбург : Изд-во УрГЮА, 1997. — С. 173.

⁴⁰⁶ Словарь терминов по теории государства и права : учеб. пособие / под ред. и с предисл. Н. И. Панова. — Изд 2-е, доп. и испр. — Харьков : Основа, 1997. — С. 114–115.

(їх більшість) не є категоріями. Назва «категоріально-понятійний апарат» також видається невдалою, адже містить тавтологію.

Стосовно назв «*понятійний апарат*» та «*термінологічний апарат*», то необхідно знову звернутися до співвідношення терміна з поняттям. Поняття стає відомим та може використовуватись тільки з моменту його об'єктивації в мові за допомогою терміна. Адже поняття — це категорія мислення, а думки, як зазначає Г. Т. Чернобель, стають доступними для сприйняття лише тоді, коли вони вдягаються у словесний одяг, тобто виражаються за допомогою мови, що матеріалізується зовні в конкретних знаках, семантично пов'язаних один з одним та таких, що утворюють певну систему кодів⁴⁰⁷. Цікавим видається погляд Г. І. Челпанова, який зазначав, що у творах з логіки англійських філософів викладення звичайно починається з розгляду термінів, імен або назв. Вони виходять з того, що в логіці ми повинні трактувати не просто поняття, які представляють розумові конструкції, але ми повинні трактувати їх настільки, наскільки вони отримують вираження в мові та мовленні; а так як поняття ми виражаємо за допомогою слів, назв і тому подібного, то, на їхню думку, більш доцільно в логіці говорити не про поняття, а про назви, імена або терміни. Таким чином, резюмує автор, ми можемо розглядати або поняття в тому вигляді, в якому вони нами мисляться, або їх вираження за допомогою слів. «Але насправді між цими двома об'єктами розгляду немає істотної різниці. На підтвердження цього положення автор наводить такі аргументи. Коли ми в логіці, розмірковує Г. І. Челпанов, оперуємо поняттям, то ми завжди маємо на увазі поняття, яке пов'язане з відомим словом. Слово є «заступником» поняття.

⁴⁰⁷ Чернобель Г. Т. Теоретические основы упорядочения юридической терминологии / Г. Т. Чернобель // Проблемы совершенствования советского законодательства : труды / Всесоюз. науч.-исслед. ин-т совет. законодательства. — М., 1983. — Вып. 27. — С. 53.

Ми можемо оперувати тільки тими поняттями, які отримали своє вираження в мовленні. Таким чином, все одно: будемо ми говорити про назви і терміни, як це робиться в англійській логіці, або ми будемо говорити про поняття просто. У своїй книзі автор вживає вираз «поняття» і «термін» як повні синоніми⁴⁰⁸.

Вважаємо, що в аспекті нашого дослідження, враховуючи наведену позицію, а також те, що термін і поняття — це різні характеристики одного й того самого явища, принципової різниці між терміном і поняттям, а також між словосполученнями «понятійний апарат» та «термінологічний апарат» не слід проводити. Але це стосується саме цілей нашого дослідження і не веде до повного ототожнення терміна з поняттям, адже вони співвідносяться як форма і зміст. Понятійний апарат не може функціонувати відособлено від термінологічного апарату, який позначає перший за допомогою термінів.

Стосовно терміна «апарат», то це сукупність органів, елементів, які виконують єдину функцію, мають єдину назву⁴⁰⁹. Саме у такому значенні він вживається у словосполученнях «термінологічний апарат» та «понятійний апарат», підкреслюючи те, що терміни певної сфери знань виконують єдину функцію, взаємодіють між собою.

Отже, **в процесі наукового пізнання спочатку формується поняття, а потім воно об'єктивується в мові за допомогою терміна**. Формування правових понять відбувається за допомогою формалізації знань у галузі правових явищ. Вона полягає, по-пер-

⁴⁰⁸ Цит. за Баранов В. М. Логические основания законодательной дефиниции / В. М. Баранов, В. Б. Першин, И. В. Першина // Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы : материалы междунар. «кругл. стола» (Черновцы, 21–23 сент. 2006 г.). — Н. Новгород, 2007. — С. 252–253.

⁴⁰⁹ Сліпушко О. М. Тлумачний словник чужомовних слів в українській мові. Правопис. Граматика / О. М. Сліпушко. — К. : Криниця, 1999. — С. 49.

ше, в абстрагуванні, тобто відволіканні від несуттєвих, нетипових (не головних) рис і властивостей певних явищ; по-друге, у виявленні і фіксуванні закономірностей розвитку і незмінної їх повторюваності (алгоритму), у встановленні найбільш істотних і загальних (типових) ознак, властивих всьому класу (виду, типу) цих явищ і за якими ці явища відрізняються від інших⁴¹⁰.

Д. А. Керімов так характеризує процес пізнання правових явищ. У правовому дослідженні, зауважує він, перш за все визначається конкретний об'єкт пізнання і за допомогою конкретно-юридичних, юридико-психологічних та інших методів виявляються його зовнішні ознаки. По мірі накопичення емпіричних даних про об'єкт відбувається їх об'єднання та систематизація. У результаті породжується первинне, зовнішнє знання про правове явище або процес, що досліджується. Наступна задача, продовжує автор, полягає в тому, щоб проникнути всередину правових явищ і процесів, визначити їх сутність, зміст, внутрішню структуру, форми вираження і на цій основі обґрунтувати їх закономірну необхідність, передбачити перспективи їх розвитку. Саме в цьому пункті проходить та тонка межа між знанням та пізнанням, між усвідомленням правової реальності та її науковим дослідженням⁴¹¹.

Т. В. Кашаніна наголошує на тому, що правові поняття є результатом узагальнення найбільш важливих ознак, явищ та процесів у праві, тобто результатом пізнання шляхом проникнення всередину явища, в його сутність, оскільки шляхом аналізу і син-

⁴¹⁰ *Панов М. І.* Методологічні проблеми формування понятійного апарату правової науки / М. І. Панов // *Правова система України : історія, стан та перспективи* : у 5 т. / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. — Х. : Право, 2008. — Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. — С. 111.

⁴¹¹ *Керімов Д. А.* Методологические функции философии права / Д. А. Керімов // *Государство и право*. — 1995. — № 9. — С. 15.

тезу відбирається юридично значуща інформація про об'єкти, що пізнаються⁴¹². Д. А. Керімов зазначає, що правова абстракція — це узагальнене, концентроване, інтегроване вираження правових конкретностей, своєрідний вузловий пункт, в якому об'єднуються в суворій логічній системі як їх загальні, так і специфічні ознаки. На відміну від конкретності, продовжує автор, даної при безпосередньому відчутті та представленні, вона стає більш багатогою та різносторонньою за змістом, відтворює найбільш істотне, основне, головне, що властиве внутрішній природі явищ і процесів. Саме тому, на відміну від простого, чуттєвого споглядання або безпосереднього зовнішнього представлення, правові абстракції повніше, глибше, істинніше відтворюють правову дійсність⁴¹³. Наукові абстракції (категорії і поняття), будучи результатом пізнавальної діяльності, відбивають в узагальненому вигляді сутнісні сторони і закономірні зв'язки правової реальності⁴¹⁴. О. Ф. Черданцев зазначає, що в процесі наукового пізнання відбувається «подвоєння світу». Воно відбувається при будь-якій репрезентативній теорії і у вузькому, і в широкому сенсі цього слова, оскільки світ існує один раз об'єктивно, поза і незалежно від свідомості, і другий раз — в образах самої свідомості. Саме собою розуміється, продовжує автор, що про «подвоєння» тут говориться умовно, оскільки об'єктивне існування світу є його єдиним власним існуванням; інше являє собою тільки ідеальне психічне відображення⁴¹⁵.

⁴¹² Кашанина Т. В. Правовые понятия как средство выражения содержания права / Т. В. Кашанина // Совет. государство и право. — 1981. — № 1. — С. 38.

⁴¹³ Керимов Д. А. Методологические функции философии права / Д. А. Керимов // Государство и право. — 1995. — № 9. — С. 16.

⁴¹⁴ Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления / С. И. Максимов. — Х. : Право, 2002. — С. 143.

⁴¹⁵ Черданцев А. Ф. Логико-языковые феномены в праве, юридической науке и практике / А. Ф. Черданцев ; под ред. С. С. Гаврилова. — Екатеринбург : Наука, 1993. — С. 4.

В. С. Біблер, говорячи про наукове поняття, зауважує, що в теоретичному понятті предмет відтворюється у своїй сутності, відтворюється ідеально. Тому поняття про предмет і тотожне (предмет відтворюється), і не тотожне (предмет «відображається», відтворюється ідеально) самому предмету. Поза таким співвідношенням, протиставлення предмета і його ідеального образу, поняття і дійсності, тобто поза відносинами пізнання (суб'єкт-об'єкт, предмет та його ідеальна модель) поняття взагалі втрачає смисл, немає ніякого раціонального змісту»⁴¹⁶. Важливою умовою наукової значущості понять є об'єктивне та достовірне вираження ними правової дійсності. Але в самій правовій дійсності постійно відбуваються зміни, що і зумовлює мінливість наукових понять. Ось що говорить про це Б. М. Кедров: «Люди намагаються все більш точно і повно відобразити в поняттях об'єкт, що пізнається, але кожного разу вони роблять це лише в міру знань, досягнутих про нього, в які нерідко проникають неточності»⁴¹⁷. Відповідно до цього наука має розглядати поняття в розвитку, в русі від уже досягнутого рівня знань до більш глибокого його рівня. На думку Д. А. Керімова, кожне нове та більш складне юридичне поняття синтезує в собі попередні визначення, зв'язки та відношення певного явища і тим самим виступає як та «ланка», яка все ближче підводить дослідника до «духовно конкретного» виразу дійсності⁴¹⁸.

⁴¹⁶ Библер В. С. Понятие как элементарная форма движения науки (логическая постановка проблемы) / В. С. Библер // Арсеньев А. С. Анализ развивающегося понятия / А. С. Арсеньев, В. С. Библер, Б. М. Кедров. — М., 1968. — С. 35.

⁴¹⁷ Кедров Б. М. Характер изменения объема и содержания развивающихся понятий / Б. М. Кедров // Арсеньев А. С. Анализ развивающегося понятия / А. С. Арсеньев, В. С. Библер, Б. М. Кедров. — М., 1968. — С. 359.

⁴¹⁸ Керимов Д. А. Диалектический путь познания права / Д. А. Керимов // Методологические проблемы советской юридической науки. — М., 1980. — С. 20.

Це пояснюється тим, що наукове пізнання, спрямоване на пошук та опис невідомого знання, розвивається на основі постійного повернення до минулого: крупинка нового знання виникає завдяки поступовому «зростанню» із старого, яке раніше також пройшло цей повільний процес відбору цінних зерен з широкого поля попередніх знань⁴¹⁹. Тобто пізнання права — це шлях, що йде по спіралі, що все глибше проникає в правову дійсність, шлях, на якому слід виділити два основних етапи: по-перше, шлях від явищ, даних безпосереднім досвідом, до їх сутності; по-друге, шлях від сутності явищ до того конкретного багатоманіття цих явищ, з яких був початий науковий аналіз⁴²⁰. Важливо пам'ятати про те, що пізнання ніколи не буває вичерпним, абсолютно істинним⁴²¹.

Отже, формування поняття та його закріплення в терміні передбачає наявність тріади: «дійсність — мислення — мова», а отже, і так званого «семантичного трикутника»: «явище—поняття—слово»⁴²². Явища, предмети та процеси соціальної дійсності сприймаються спочатку на чуттєвому рівні, потім стають об'єктами мисленнєвої діяльності і відображаються у поняттях. Поняття ж, у свою чергу, об'єктивуються, стають доступними для сприйняття й оцінки, для формулювання тверджень, висновків через мову⁴²³.

Так, коли сформоване поняття, йому потрібно дати ім'я, тобто закріпити за ним певний термін. Як зазначає М. І. Панов, у підсум-

⁴¹⁹ Данилевская Н. В. Научный текст в аспекте теории дискурса / Н. В. Данилевская // Язык, текст, дискурс : науч. альм. — 2009. — Вып. 7. — С. 38.

⁴²⁰ Алексеев С. С. Общая теория права : учебник / С. С. Алексеев. — 2-е изд. — М. : Проспект, 2009. — С. 16.

⁴²¹ Явич Л. С. Необходимость и случайность, возможность и действительность в праве / Л. С. Явич // Методологические проблемы советской юридической науки / отв. ред. В. Н. Кудрявцев. — М., 1980. — С. 69.

⁴²² Дудаш Т. Правономінаційні закономірності як чинник праворозуміння (слов'яномовний аспект) / Т. Дудаш // Юрид. Україна. — 2004. — № 7. — С. 8.

⁴²³ Там само. — С. 9.

ку формалізації одна й та сама думка про найбільш істотні властивості об'єкта або явища державно-правового характеру завжди має бути виражена за допомогою тих самих компонентів, тобто системи взаємопов'язаних рядів слів (термінів), розташованих у тому самому порядку стосовно об'єкта пізнання, і відображати його сутність⁴²⁴.

Коли вчений відкриває нове явище, він намагається віднайти цьому явищу нове ім'я і в процесі такого пошуку змушений звертатися до загальноживаної мови, де він знаходить таке слово, яке за значенням близьке до нового поняття. У такій ситуації старе слово отримує нове смислове навантаження. І в цьому значенні воно стає деякою метафорою, яка здатна індивідуалізувати новий об'єкт⁴²⁵. Це відображає таку ознаку терміна як його мотивованість. Мотивованість терміна — це обумовленість його значення значенням іншого слова, від якого воно утворене⁴²⁶.

Слово, від якого утворюється новий термін, називається мотивуючим, а новий термін — мотивованим. Наприклад, юридичний термін «поручитель», тобто особа, яка поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку, виник шляхом метафоризації слова «рука». Спочатку при укладенні договору в разі досягнення згоди сторін, які укладають договір, потискали один одному руки. Початок виникнення правовідносин супро-

⁴²⁴ *Панов М. І.* Методологічні проблеми формування понятійного апарату правової науки / М. І. Панов // *Правова система України : історія, стан та перспективи* : у 5 т. / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. — Х. : Право, 2008. — Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. — С. 112.

⁴²⁵ *Толкачова Н. Є.* Семантична структура давньоруської юридичної звичаєвої термінології / Н. Є. Толкачова // *Бюл. М-ва юстиції України*. — 2008. — № 2. — С. 10.

⁴²⁶ *Голев Н. Д.* Функции мотивизации и народная этимология [Электронный ресурс] / Н. Д. Голев // *Практикуемся в языках*. — Режим доступа : <http://lingvo.asu.ru/golev/articles/z59.html>. — Загл. с экрана.

воджувався «рукобиттям». З розвитком різноманітних правових форм забезпечення належного виконання договору постало питання про те, яким терміном позначати осіб, що виступали гарантантами виконання зобов'язань, укладених третіми особами. І тут шляхом метафоризації, переносу значення суті договору у вигляді «рукобиття», тобто добровільного накладення прав і обов'язків, що впливали зі смислу договору, ці зобов'язання покладались на третю особу, що виступала «поручителем» у такому договорі. Так був утворений термін «поручитель»⁴²⁷.

Отже, можна стверджувати, що більшості юридичних термінів притаманна метафоричність як результат переносного вживання слова. Х. Ортега-і-Гассет звертає увагу на те, що коли вчений відкриває нове явище, інакше кажучи, створює нове поняття, він змушений звернутися до повсякденного словесного обігу, де за кожним словом вже закріплене значення. Це пов'язано з тим, пояснює автор, що нове слово оточуючим, не підготовленим до цього нічого не скаже. Тому заради ясності він врешті-решт обирає слово, за значенням так чи інакше близьке до створеного поняття. Тим самим термін отримує нове смислове забарвлення, спираючись на колишні та не відкидаючи їх⁴²⁸. Необхідність мотивованості терміна, що досягається шляхом метафоризації, потрібна для того, щоб новий термін був зрозумілим та доступним для людей, сприйнятим ними. Це стосується не тільки нових термінів, але й будь-яких новацій взагалі. Ю. С. Степанов з цього приводу наводить такий приклад: перші автомобілі зберегли оформлення карет, незважаючи на те, що нові технічні характеристики автомо-

⁴²⁷ Толкачова Н. Є. Семантична структура давньоруської юридичної звичаєвої термінології / Н. Є. Толкачова // Бюл. М-ва юстиції України. — 2008. — № 2. — С. 10.

⁴²⁸ Ортега-и-Гассет Х. Две главные метафоры / Х. Ортега-и-Гассет // Эстетика. Философия культуры / сост. В. Е. Багно. — М., 1991. — С. 204.

біля вимагали якомога швидше позбутися старих форм. Очевидно, пояснює автор, що причина тут не технічна, а якась інша: автомобіль зайняв місце карети⁴²⁹. І, замінивши собою в суспільному побуті карету, автомобіль повинен був — неминуче та всупереч усім технічним вимогам — принаймні на перший час прийняти і її вигляд... Легко можна собі уявити, продовжує автор, що новий витвір, який і без того лякає, — екіпаж, що рухається сам, причому здатний на «шалену швидкість» (біля 20 км/год), відлякував би ще більше, якби в нього була яка-небудь незвична, наприклад, обтікаюча форма. Подібно до цього, тобто відповідно до вимоги «не лякати!», перші електричні лампи мали форму керосинових або газових⁴³⁰. Польський дослідник В. Вжозек зазначив, що метафора — це оформлення семантичної розбіжності між попереднім, буквальним, дослівним значенням виразу та проєктованим, новим, метафоричним⁴³¹.

Проблему мотивованості терміна ґрунтовно досліджував Д. С. Лотте, який залежно від рівня мотивованості терміна поділяє їх на правильно орієнтуючі, хибно орієнтуючі та нейтральні. Чим більшою мірою буквальне значення терміна відповідає змісту поняття, з яким він співвідноситься, тим правильніше орієнтованим він є⁴³². Наприклад, термін «бездіяльність» є правильно орієнтованим, оскільки він точно відповідає і характеризує поняття, яке позначає. Неправильно орієнтованим можна назвати термін «усиновлювач», адже йдеться про особу, яка може не тільки уси-

⁴²⁹ Степанов Ю. С. Язык и метод. К современной философии языка / Ю. С. Степанов. — М. : Языки рус. культуры, 1998. — С. 85.

⁴³⁰ Там само.

⁴³¹ Честнов И. Л. Правопонимание в эпоху постмодерна : монография / И. Л. Честнов. — СПб. : ИВЭСЭП : Знание, 2002. — С. 220.

⁴³² Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики / Д. С. Лотте. — М. : Изд-во АН СССР, 1961. — С. 67.

новити, а й удочерити. До нейтральних відносяться такі терміни як «злочинність», «халатність», адже його значення взагалі не розпізнається в самому терміні.

Багато дослідників визнають мотивованість терміна з деякими обмеженнями. Так, В. А. Іцкович зауважує, що слово — знак поняття, як правило, знак немотивований. Термін в ідеалі — мотивований знак. Але потрібно враховувати силу традиції. Чим глибший ступінь їх поділу, тим легше виникають мотивовані терміни; чим більш загальні поняття називаються ними, чим ці поняття старіші, тим менш мотивовані вони з точки зору сучасної науки⁴³³. Дійсно, потрібно враховувати те, що внаслідок прогресу науки терміни, які спочатку були правильно орієнтованими, згодом можуть стати неправильно орієнтованими і нейтральними.

Сам процес називання поняття певним терміном є номінацією. Хоча номінацією називається не тільки сам процес, але і результат такого найменування. Номінація за допомогою лексичних одиниць здійснює репрезентацію (представлення) певного поняття і безпосередньо пов'язана із знакоутворенням, а також виконує функцію ідентифікації⁴³⁴. Під час номінації визначальним є прагматичний фактор. Зокрема, вибір ознаки поняття про явище, покладеної в основу номінації, та ставлення до такої ознаки суб'єктів, котрі позначають, до означуваного є проявами впливу практично-прагматичного (людського) фактора на процес номінації, що є визначальним для результату номінації⁴³⁵.

О. М. Головка та В. Є. Кириченко цілком слушно зазначають, що поява наукового терміна завжди складний, тривалий у часі,

⁴³³ *Ицкович В. А.* Языковая норма / В. А. Ицкович. — М. : Просвещение, 1968. — С. 12.

⁴³⁴ *Дудаш Т.* Правонімінаційні закономірності як чинник праворозуміння (слов'яномовний аспект) / Т. Дудаш // Юрид. Україна. — 2004. — № 7. — С. 9.

⁴³⁵ Там само. — С. 10.

діалектичний процес, оскільки йдеться про пошук найбільш влучного слова, яке найточніше зможе відобразити дійсність⁴³⁶. Розрізняють номінації первинну та вторинну⁴³⁷. Суть першої — прямої — полягає у тому, що вона є проявом первісного словотворення, тобто йдеться про ситуацію, коли відповідне слово раніше ніколи не використовувалося для позначення будь-якого об'єкта реального світу, і при цьому використання такого слова має викликати однакові уявлення в межах угруповання, котре користується спільною знаковою системою⁴³⁸. Наприклад, термін «криміналістика» запропонував Г. Гросс, «кримінологія» — Р. Гарофало, «шантаж» — Ф. Відок. Запропоновані позначення з часом випробовуються на мовленнєвому рівні, і якщо вони відповідали точним вимогам, виявилися точними і вдалим, зручними у користуванні, увійшли в терміносистему і створили необхідні внутрішньосистемні зв'язки, поширилися у професійному обігу, то тоді можуть надовго залишитися в термінологічному словнику (поки здатні забезпечувати номінативні та комунікативні потреби)⁴³⁹. Слід зазначити, що до такої номінації вдаються нечасто, адже якби юридична термінологія у своїй більшості складалася із штучно створених термінів, вона була б недоступною для людей, які не мають юридичної освіти. Частіше для називання того чи іншого поняття вдаються до запозичення або до вторинної

⁴³⁶ Головка О. М. Закон у системі права Російської імперії (термін, поняття, категорія) / О. М. Головка, В. Є. Кириченко // Вісн. Харків. нац. ун-ту внутр. справ. — 2009. — № 3. — С. 34.

⁴³⁷ Рабінович П. М. Правоназви як закономірний прояв праворозуміння (за матеріалами дослідження індоєвропейської мовної сім'ї) / П. М. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. — X., 2004. — Вип. 4. — С. 15.

⁴³⁸ Там само. — С. 13.

⁴³⁹ Артикуца Н. В. Законодавчі терміни та їх визначення / Н. В. Артикуца // Наукові записки / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». — К., 2009. — Т. 90 : Юридичні науки. — С. 42.

номінації. Вторинна номінація — це утворення терміна шляхом використання вже існуючої мовної одиниці як імені для нового (іншого) поняття за допомогою зміни денотативної (предметної) віднесеності слова⁴⁴⁰. Наприклад, слово «захисник» в побутовій мові і утворений юридичний термін «захисник» є результатом саме вторинної номінації, що є більш продуктивною. До первинної номінації потрібно вдаватися тоді, коли в загальноживаній мові немає слова, яке можна було б використовувати на позначення певного поняття.

Слід зазначити, що необхідність пізнання тих чи інших правових явищ повинна пояснюватися не просто бажанням вчених дослідити певне явище чи процес, вона повинна обумовлюватися потребами практики. Будь-яка пізнавальна діяльність, у тому числі й наукова, виростає з практики, базується на ній, зорієнтована на неї, рухається нею⁴⁴¹. Якщо поняття, а згодом і терміни, вироблені на основі наукового пізнання, не мають ніякої практичної цінності, непотрібні для впровадження їх у реальне життя, — таке пізнання взагалі зайве та непотрібне. Ще на початку ХХ ст. Г. Ф. Шершеневич наголошував на тому, що неналежна та юридична практика, яка не підкріплена теоретично, як і мертва теорія, що не впливає з практики. Законодавець і суддя діють наосліп, пробиваються навпомацки в складному суспільному житті⁴⁴². Але самі ж вчені зазначають, що науковці не знають практики — її сучасного стану, проблем. Переважна більшість теоретиків ніколи не працювали в практичних органах, або ж це мало місце багато років тому і вкрай

⁴⁴⁰ Телия В. Н. Номинация / В. Н. Телия // Лингвистический энциклопедический словарь. — М., 1990. — С. 336.

⁴⁴¹ Данильян О. Г. Основи філософії : навч. посіб. / О. Г. Данильян, В. М. Тараненко. — Х. : Право, 2003. — С. 226.

⁴⁴² Цит. за Хропанюк В. Н. Теория государства и права : хрестоматия / В. Н. Хропанюк. — М. : Интерстиль, 1998. — С. 88.

недовгий час. Сучасний стан науки характеризується дрібною тем'ям, концентрацією на кон'юнктурних темах, намаганням обійти дійсно актуальні, але такі, на яких можна «попектися», проблеми. У багатьох статтях та й монографіях, підручниках не ставляться і не пропонуються шляхи вирішення теоретичних і практично-прикладних проблем, а мусуються давно заявлені тези⁴⁴³.

Удосконалення знання про державу і право (а відповідно й удосконалення понятійного апарату науки) відбувається двома шляхами:

- 1) з розвитком нових знань про предмет, їх поглибленням і розширенням повинна незворотно відбуватися зміна і змісту, і обсягу того поняття, в якому ці знання резюмуються;
- 2) утворенням нових категорій як відображення нового змісту правових явищ⁴⁴⁴.

Але, як вдало зазначає І. М. Зайцев, пропозиція щодо вироблення понять повинна бути якнайкраще обґрунтованою; неприпустимо внесення непродуманих рекомендацій про включення у науку нових понять чи зміну загальноприйнятого змісту традиційних понять. Удосконалення понятійного апарату може проводитися тільки на науковій основі⁴⁴⁵.

Як уже було зазначено, юридичні терміни поділяються на законодавчі та наукові. Деякі вчені говорять не про наукові, а про

⁴⁴³ *Навроцький В. О.* Законодавець ігнорує кримінально-правову науку, практика до неї не дослухається. Чому? / В. О. Навроцький // Кримінальний кодекс України 2001 року: проблеми застосування і перспективи удосконалення : матеріали. міжнар. наук. конф., 13–15 квіт. 2007 р. — Л., 2007. — С. 96–97.

⁴⁴⁴ *Грошевой Ю. М.* О категориальном аппарате советской уголовно-процессуальной науки / Ю. М. Грошевой, В. С. Зеленецкий // Вопросы осуществления правосудия по уголовным делам. — Калининград, 1983. — Вып. 2. — С. 14.

⁴⁴⁵ *Зайцев И. М.* О природе правовых понятий / И. М. Зайцев // Некоторые философские проблемы государства и права : сб. ст. — Саратов, 1974. — Вып. 2. — С. 83.

доктринальні терміни. Для того щоб пояснити, чому ми вживаємо саме термін «наукові», а не «доктринальні», потрібно розглянути, що являє собою правова доктрина і як вона співвідноситься із правовою наукою. Правова наука тісно пов'язана із правовою доктриною, але не тотожна їй. Так, Т. Я. Хабрієва визначає доктрину як авторитетний погляд учених, що виражений у формі принципів, теорій, концепцій⁴⁴⁶. С. В. Вишновецька під доктриною в праві розуміє сукупність основних науково-правових концепцій, висновків науки, вироблених на основі глибокого теоретичного аналізу права, які виправдали себе на практиці і ґрунтуються на особливостях її узагальнення⁴⁴⁷. На думку С. В. Батуриної, правова доктрина є системою концептуальних і основоположних ідей, поглядів і положень, що розробляються юридичною наукою, опосередковані практикою, засновані на загальноновизнаних принципах й цінностях, а відтак мають загальнозначущий характер для правової системи, відображають закономірності й тенденції державно-правового розвитку, підтримуються авторитетною думкою учених-юристів і таким чином формують певний тип праворозуміння, що визначає функціонування й розвиток правової системи⁴⁴⁸. Н. М. Пархоменко зазначає, що правова доктрина характеризує юридичне мислення та праворозуміння, є віддзеркаленням правових поглядів представників юридичної науки. Вона пропонує таке уявлення механізму зародження і дії правової доктрини

⁴⁴⁶ Хабрієва Т. Я. Доктринальное значение российской Конституции / Т. Я. Хабрієва // Журн. рос. права. — 2009. — № 2. — С. 34.

⁴⁴⁷ Вишновецька С. В. Доктрина трудового права / С. В. Вишновецька // Ерліхівський збірник / Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, юрид. ф-т. — Чернівці, 2002. — Вип. 3 : Наукові доповіді та повідомлення [всеукраїнської наукової конференції «Сутність, цілі та засоби права»]. — С. 38.

⁴⁴⁸ Батурина С. В. Традиции российской правовой доктрины : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Батурина Светлана Владимировна. — Краснодар, 2008. — С. 44–45.

як джерела права: виникнення потреби правового регулювання окремих суспільних відносин, науковий пошук, поява ідеї та її обґрунтування, підтримка ідеї на державному (офіційному) рівні і схвалення громадськістю, перетворення ідеї на концепцію проведення правової реформи у будь-якій сфері суспільного життя⁴⁴⁹.

Як бачимо, термін «наука» ширше аніж термін «доктрина», доктрина є частиною науки. Пояснюючи такий висновок, слід зазначити, по-перше, що саме наука формує доктрину. Як відзначає І. В. Спасибо-Фатеева, в сучасному стані української юридичної науки та судової практики формування доктрини має витоки в науці, яка повинна опрацьовувати проблемні аспекти застосування законодавства (у тому числі внаслідок узагальнення практики) та надавати відповідні рекомендації, а практичні юристи (судді), втрачуючи авторитет наукових пропозицій та шкіл, будуть їх не відкидати, а використовувати⁴⁵⁰. По-друге, правові доктрини звичайно представлені цілими науковими школами, а не працями окремих вчених, а процес формування доктрини є довгим та багатоетапним⁴⁵¹. А до юридичної науки відносяться будь-які роботи, присвячені питанням правової дійсності: монографії, дисертації, підручники, наукові статті, посібники юридичні енциклопедії тощо.

Отже, можна стверджувати, що правова доктрина є певним рівнем розвитку правової науки (такого рівня досягають не всі наукові положення), для якого характерні авторитетність, достовірність, аргументованість певних наукових положень, визнання їх

⁴⁴⁹ Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології : монографія / Н. М. Пархоменко. — К. : Юрид. думка, 2008. — С. 141.

⁴⁵⁰ Спасибо-Фатеева І. В. Доктринальне тлумачення / І. В. Спасибо-Фатеева // Вісник Академії правових наук України. — Х., 2005. — № 1. — С. 16.

⁴⁵¹ Семеніхін І. В. Роль правової доктрини в українській законотворчій практиці / І. В. Семеніхін // Пробл. законності : акад. зб. наук. праць / відп. ред. В. Я. Тацій. — Х., 2010. — Вип. 110. — С. 208.

науковою спільнотою⁴⁵². На підтвердження цього наведемо слова А. О. Селіванова: «Слід звернути увагу на те, що доктрина (ґрунтовне авторитетне наукове дослідження, до якого законодавець ставиться як до суспільної цінності та надає їй у разі визнання законодавчу форму) має вищий авторитет, ніж наука»⁴⁵³.

Констатуємо: **наукові та доктринальні терміни — нетотожні поняття. Всі доктринальні терміни є науковими, але не всі наукові терміни є доктринальними.** Враховуючи мету нашого дослідження, а саме, те, що ми розглядаємо в цьому підрозділі загальний процес утворення наукових юридичних термінів, а не тільки доктринальних, використовуємо саме термін «наукові терміни», який охоплює і терміни науки в цілому, і також доктринальні терміни.

Для того щоб зрозуміти сутність та особливості наукових термінів, порівнюємо їх із законодавчими. Перш за все слід зазначити, що вони пов'язані між собою, що пояснюється тісною взаємодією науки і законодавства. Зокрема, законодавчі терміни, як правило, формулюються, розвиваються та змінюються саме завдяки науці. Тому наука оперує і термінами законодавства. Тривалий час російські правознавці були схильні ототожнювати нормотворчість із науковою діяльністю, вважаючи, що правотворче пізнання не має будь-яких принципів відмінностей від наукового пізнання взагалі⁴⁵⁴. Однак поступово почали з'являтися сумніви в справедливості такого розуміння ґносеологічної природи законотворчості. Спочатку невпевнено було висунуто припущення

⁴⁵² Семеніхін І. В. Правова доктрина: поняття та особливості / І. В. Семеніхін // Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. праць / ред. кол. : Ю. П. Битяк, Л. М. Герасіна [та ін.]. — Х., 2009. — Вип. 18. — С. 133.

⁴⁵³ Селіванов А. О. Судове право: нова галузь права чи теоретична думка? / А. О. Селіванов // Вісн. Верхов. Суду України. — 2008. — № 6. — С. 7.

⁴⁵⁴ Сырых В. М. Законотворчество как вид социального проектирования / В. М. Сырых // Законодательная дефиниция. — Н. Новгород : Юрид. техника, 2007. — С. 45–46.

про те, що навряд правомірно ототожнювати наукове осмислення дійсності із правотворчим пізнанням. А в кінці 80-х років ХХ ст. законотворчість остаточно визнано видом так званого позанаукового пізнання. «Правові норми являють собою вид позанаукового пізнання, — приходить до висновку В. М. Баранов. Правотворчі органи цілеспрямовано пізнають реальність, але задача пізнання не стоїть перед ними як самостійна. У результаті знання, що «вводиться» ними до норми права, хоча і базується на правовій науці, але виникає як її «побічний продукт», і цим відрізняється від «чисто» наукового»⁴⁵⁵.

Законотворчість і юридичне наукове пізнання, безсумнівно, являють собою дві органічно пов'язані, але якісно різні за цілями, методами та результатами стадіями засвоєння правової дійсності, яким виступає процес пізнання об'єктивних закономірностей та підготовка проекту закону, що закріплює відповідний вид поведінки громадян як загальнообов'язковий⁴⁵⁶.

Слід погодитись із В. М. Сирих, який прийшов до висновку, що в цілому рівень теоретичності закону не може бути вищим за наявні теоретичні знання⁴⁵⁷. Саме юридична наука, зазначають В. С. Ковальський та І. П. Козінцев, як концентрований вираз замовлення юридичної практики визначає загальні тенденції розвитку національного законодавства та особливості його дії в окремих галузях. За прогностичними дослідженнями, пропозиціями юридичної науки та участі науковців у правотворчій діяльності сформувалися

⁴⁵⁵ Баранов В. М. Истинность норм советского права. Проблемы теории и практики / В. М. Баранов ; под ред. М. И. Байтина. — Саратов : Изд-во Саратов-ун-та, 1989. — С. 194.

⁴⁵⁶ Сырых В. М. Методологические основы законотворчества / В. М. Сырых // Законодательная техника : науч.-практ. пособие / под ред. Ю. А. Тихомирова. — М., 2000. — С. 33.

⁴⁵⁷ Там само. — С. 34.

деякі нові галузі права (наприклад, екологічне, комунальне, кооперативне та ін.)⁴⁵⁸.

На важливу роль доктрини в правовому житті суспільства, зокрема, в контексті удосконалення законодавства, створення правових понять, якими користується законодавець, звертають увагу і Р. Давід та К. ЖофFRE-Спінозі. Правова доктрина, на думку авторів, у наш час, як і в минулому, складає дуже важливе і вельми життєве джерело права. Ця її роль проявляється в тому, що саме доктрина створює словник і правові поняття, якими керується законодавець. Важлива роль доктрини в запровадженні тих методів, за допомогою яких пізнають право і тлумачать закони. Додамо до цього вплив доктрини на самого законодавця; останній лише виражає ті тенденції, які панують у доктрині, і сприймає підготовлені нею пропозиції⁴⁵⁹. М. М. Марченко з цього приводу зазначає: «Не визнана формальним джерелом романо-германського права, доктрина в той самий час здійснює величезний вплив не тільки на правозастосовувача й інтерпретатора чинного права, але і на законодавця. До доктрини звертаються члени вищих та місцевих законодавчих органів при підготовці й обговоренні проектів законів та інших нормативних актів»⁴⁶⁰.

Отже, з наведених положень випливає висновок про те, що *юридична наука є фундаментом, основою, регулятором розвитку всієї державно-правової дійсності*. Погоджуємось із М. І. Пановим, який зазначає, що чим глибше і досконаліше розроблені правові понят-

⁴⁵⁸ Ковальський В. С. Правотворчість: теоретичні та логічні засади : монографія / В. С. Ковальський, І. П. Козінцев. — К. : Юрінком Інтер, 2005. — С. 80.

⁴⁵⁹ Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози ; пер. с фр. В. А. Туманова. — М. : Междунар. отношения, 2009. — С. 121.

⁴⁶⁰ Марченко М. Н. Источники права : учеб. пособие / М. Н. Марченко. — М. : ТК Велби : Проспект, 2009. — С. 516.

тя і категорії правової науки, тим досконаліше саме позитивне право як таке, тим точніше і якісніше воно здатне регулювати відповідні суспільні відносини⁴⁶¹.

Т. В. Кашанина зазначає, що найчастіше трапляється така форма взаємодії між поняттями науки і законодавчими: спочатку те чи інше поняття розробляється правовою наукою, досліджуються його окремі ознаки, підбирається відповідний термін, погоджуються думки різних учених, а потім його закріплюють в нормі права⁴⁶². Хоча, як уже зазначалось, термінологічний апарат науки ширший, ніж термінологічний апарат закону. Тому не всі надбання науки включаються до закону, зокрема, наука розробляє й виключно теоретичні терміни («правова культура», «механізм правового регулювання» та ін.), які не закріплюються в нормативних правових актах. Як правило, наука оперує всіма термінами, які є у законодавстві. Однак можлива й ситуація, коли у законі з'являються нові терміни, а у науковий обіг протягом певного часу вони не включаються, аж доки наука їх не опанує і відповідно не розширить свій понятійний апарат. Зокрема, З. А. Тростюк звертає увагу на те, що теорія кримінального права не використовувала терміни «прекурсори», «психотропні речовини», «комерційна таємниця», доки вони не були закріплені в Особливій частині Кримінального кодексу України⁴⁶³. Але такий стан речей є тимчасовим, в результаті всі терміни досліджуються наукою.

⁴⁶¹ *Панов М. І.* Методологічні проблеми формування понятійного апарату правової науки / М. І. Панов // *Правова система України : історія, стан та перспективи* : у 5 т. / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. — Х. : Право, 2008. — Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. — С. 110.

⁴⁶² *Кашанина Т. В.* Правовые понятия как средство выражения содержания права / Т. В. Кашанина // *Совет. государство и право*. — 1981. — № 1. — С. 38.

⁴⁶³ *Тростюк З. А.* Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України : монографія / З. А. Тростюк. — К. : Атіка, 2003. — С. 28.

Отже, враховуючи викладене, проведемо **порівняльний аналіз термінів науки та термінів закону:**

- 1) за обсягом: термінологія науки ширша і включає в себе термінологію закону;
- 2) за формою об'єктивації — терміни закону мають своєрідну форму об'єктивації: вони закріплені в нормах права, а терміни науки спочатку розробляються нею і закріплюються на рівні різного роду наукових видань, а тільки потім частина з них переходить до норм права;
- 3) за юридичною силою — терміни, закріплені в законодавстві, потрібно розуміти тільки в тому значенні, яке надає їм законодавець, незважаючи на наявність в науці чи практиці інших визначень. А в юридичній науці дослідник може і не враховувати ті терміни та їх дефініції, що вже розроблені іншими науковцями. Він може самостійно їх конструювати або обирати з термінів та їх дефініцій, які вже є в науці, ті, що найбільш узгоджуються з його теоретичним світоглядом. Тобто сфера науки дозволяє певну свободу вибору тієї чи іншої позиції, а положення законодавства є обов'язковими та єдино правильними для всіх адресатів. О. В. Капліна зазначає, що якщо визначення понять права (позитивного) і науки права не збігаються за змістом і кількістю ознак, для правозастосовника при тлумаченні норм права юридично обов'язковим є поняття, сформульоване в нормі права. Такий підхід пояснюється наявністю специфічних властивостей права — формальною визначеністю і загальнообов'язковістю. Будь-яке поняття, вплетене в нормативну тканину, містить у собі не просто інформацію, а ту інформацію, яка передає державну волю⁴⁶⁴;

⁴⁶⁴ Капліна О. В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права : монографія / О. В. Капліна. — Х. : Право, 2008. — С. 160.

- 4) за ступенем стабільності — терміни, закріплені в законодавстві, є більш стабільними порівняно з науковими термінами, оскільки вони можуть бути змінені тільки законодавцем;
- 5) за характером та цілями: терміни науки — результат об'єктивного пізнання державно-правової дійсності, головна їх функція — пізнавальна. Терміни законодавства — результат волевиявлення держави, мають регулятивний характер;
- 6) за характером дефініцій термінів — дефініції юридичної науки повинні мати більш розгорнутий, всеохоплюючий характер, адже головна функція науки, як уже зазначалось, — пізнавальна. На противагу науковим, законодавчі дефініції повинні бути стислими та лаконічними, але в той же час і об'єктивно відбивати реалії зовнішнього світу. Адже їх головна функція — регулятивна. А. М. Рабець зауважує, що наукових понять одного й того самого терміна може бути декілька; закон же бере на озброєння найбільш усталені дефініції, що витримали перевірку часом та апробовані практикою⁴⁶⁵.

Однією із необхідних умов досягнення істинності наукових знань є дискусійність тих чи інших положень, наявність великої кількості дефініцій тих чи інших термінів, існування різних поглядів стосовно конкретних питань. У процесі нормотворчості відбувається зведення таких різних, протилежних поглядів у єдине ціле — нормативно-правовий акт. Таким чином, зведені до нормативно-правового акту погляди, дефініції набувають силу закону і є загальнообов'язковими. Однак це не означає, що з цього моменту в науці припиняються дискусії щодо наявних проблем у тій чи

⁴⁶⁵ Рабець А. М. Проблемы законодательного закрепления юридических дефиниций / А. М. Рабець // Законотворческая техника современной России: состояние, проблемы, совершенствование : сб. ст. : в 2 т. / под ред. В. М. Баранова. — Н. Новгород, 2001. — Т. 1. — С. 235.

іншій галузі. Це призвело б до гальмування, а згодом — до повного зупинення процесу розвитку знань про державу і право, та як наслідок — до повного відмежування науки, змісту норм права від практики, від реального життя. Навпаки, завдання науки і полягає в тому, щоб весь час поглиблювати знання, які, як уже зазначалось, на кожному етапі розвитку людства змінюються, мають не абсолютний, а відносний характер.

Надзвичайно важливу роль у розробленні термінологічного апарату юриспруденції відіграє загальна теорія держави і права, яка досліджує сутність та найбільш загальні закономірності виникнення, розвитку, функціонування правових і державних явищ і процесів, а також головні, вихідні для всієї науки поняття⁴⁶⁶. Як відомо, закономірності виражають необхідні, істотні, стійкі, повторювані зв'язки і відношення речей, явищ, процесів, вказують на певний порядок, послідовність та тенденцію розвитку, буття, функціонування⁴⁶⁷. Загальна теорія держави і права є фундаментальною та методологічною наукою. Фундаментальною, оскільки містить положення, які утворюють теоретичну і методологічну базу (фундамент) юриспруденції, об'єднує юридичні науки в єдину, цілісну, внутрішньо узгоджену систему. Методологічна роль її полягає в тому, що загальні закономірності, вироблені теорією держави і права, використовуються іншими методологічними науками як орієнтири при дослідженні останніми власного предмета. По-друге, в тому, що вона розробляє єдиний для всієї юриспруденції понятійний апарат⁴⁶⁸.

⁴⁶⁶ Жеребкін В. Є. Логіка : підручник / В. Є. Жеребкін. — 9-е вид., стер. — К. : Знання, 2006. — С. 19.

⁴⁶⁷ Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. — Х. : Право, 2014. — С. 18.

⁴⁶⁸ Жеребкін В. Є. Логіка : підручник / В. Є. Жеребкін. — 9-е вид., стер. — К. : Знання, 2006. — С. 18.

В. С. Нерсесянц зазначає, що предметна єдність юридичної науки (і разом з тим — системна цілісність всіх юридичних дисциплін як складових єдиної юридичної науки) можлива лише за умови смислової єдності і, відповідно, несуперечливості всіх юридичних понять, а це можливо досягнути тільки за наявності вихідного загального юридичного поняття і відповідності йому всіх більш конкретних юридичних понять. Сукупність юридичних понять, продовжує автор, тільки тоді утворює цілісну та несуперечливу систему, коли вони виражають одне й те саме юридико-смісловне начало, представлене в абстрактному вигляді у вихідному всезагальному юридичному понятті та конкретизоване в системі юридичних понять всієї юридичної науки в цілому⁴⁶⁹. Саме загальна теорія держави і права виробляє такі загальні поняття (терміни), що беруться за основу та конкретизуються в окремих галузях права та законодавства. Наприклад, дефініція загального терміна «відповідальність» міститься саме в теорії держави і права, а його конкретизація щодо різних галузей права здійснюється відповідними галузями, тобто кримінальне право розглядає термін «кримінальна відповідальність», цивільне право — «цивільна відповідальність», адміністративне право — «адміністративна відповідальність» та ін.

Загальна теорія держави і права розробляє ті загальні положення, якими повинен володіти кожний юрист, саме тому ця дисципліна викладається на першому курсі навчання студентів юридичних вузів. Неможливо, наприклад, написати закон, не володіючи загальними знаннями про поняття та види нормативно-правових актів, про норми права, особливості правового регулювання суспільних відносин, і взагалі — про право. Загальнотеоретичні знання повинні лежати в основі будь-якої юридичної діяльності.

⁴⁶⁹ *Нерсесянц В. С.* Общая теория права и государства : учебник / В. С. Нерсесянц. — М. : Норма : Инфра-М, 2010. — С. 5–6.

Саме завдяки загальній теорії держави і права у Конституції України та іншому законодавстві отримали життя й міцно вписалися такі фундаментальні категорії як «правова держава», «верховенство права», «права людини і громадянина», «місцеве самоврядування» тощо. Крім того, загальна теорія держави і права оперує великою кількістю суто теоретичних термінів, які потрібні для здійснення наукового пізнання у сфері права, для формулювання наукових класифікацій, концепцій, теорій тощо. До таких термінів, наприклад, відносяться «форма держави», «механізм правового регулювання», «правова система», «правова культура» тощо.

Отже, враховуючи все викладене, сформулюємо **основні характеристики термінів науки права**.

По-перше, вони, як і законодавчі терміни, повинні бути ясними, простими та стислими, адже кожна наука оперує властивим тільки їй термінологічним апаратом, який містить у собі основну інформацію щодо її предмета та особливостей. Тому у випадку, якщо такий термінологічний апарат не буде ясним та несуперечливим, наука не зможе відображати та правильно передавати результати пізнання нею правових явищ та процесів, а як наслідок — взагалі не зможе називатися наукою. Крім того, саме наука повинна розробляти терміни, які згодом будуть закріплені в законі, удосконалювати законодавчі терміни тощо. Проте слід зробити уточнення з приводу того, що наукові терміни повинні бути ясними (точними та однозначними), простими та стислими настільки, наскільки це можливо на певному етапі дослідження того чи іншого поняття, адже законодавчі терміни є ніби закріпленням кінцевого результату такого дослідження, а терміни науки мають більш рухливий та нестабільний характер. Тому ясність, простота та стислість законодавчих термінів дещо відрізняється від ясності, простоти та стислості наукових термінів.

По-друге, наукові терміни повинні відповідати таким вимогам:

- вони позначають поняття, які є результатом безпосереднього пізнання державно-правової дійсності. Їх дефініції повинні бути розгорнутими, детально описувати ті чи інші поняття. Тобто їх основна функція — пізнавальна;
- наукові терміни повинні відображати поняття, які відповідають суспільним реаліям. Як уже відзначалося, наука повинна перебувати в постійному пошуку нових закономірностей, не відставати, а відповідати реальному стану речей. Для цього представники науки повинні поглиблювати, удосконалювати знання про той чи інший об'єкт, мають висуватися нові пропозиції, піддаватися критиці вже існуючі та усталені положення тощо. Повинні проводитися різні семінари, круглі столи, конференції, на яких науковці можуть дискутувати між собою, доводити істинність чи хибність тієї чи іншої позиції. Але, з іншого боку, це не повинно призводити до того, що термінологічний апарат науки перетвориться на певне «безхребетне» утворення, яке постійно змінюється. Зміни в науці повинні бути обґрунтованими та необхідними, а не довільними;
- їх поява, зміна або видалення з обігу повинні бути продиктовані реальними потребами практики, адже всі науки виникли саме із потреб суспільної практики. Ф. Енгельс з цього приводу зазначав, що загальні потреби практики, виробництва рухають вперед наукове пізнання набагато швидше, ніж десятки університетів⁴⁷⁰;

⁴⁷⁰ Цит. за Данильян О. Г. Основи філософії : навч. посіб. / О. Г. Данильян, В. М. Тараненко. — Х. : Право, 2003. — С. 212–213.

- у законодавстві повинні закріплюватися ті наукові терміни, які мають конвенціональний характер, їх можна назвати доктринальними термінами.

Підбиваючи підсумок, зазначимо, що рівень розвитку юридичної науки в суспільстві, глибина та об'єктивність її положень, висновків, впорядкованість та повнота її термінології є тим важелем, який визначає розвиток всього суспільства. Водночас юридична наука в державі є показником її розвиненості, відображенням існуючої правової дійсності в наукових поняттях. С. С. Алексєєв справедливо зазначає, що національна правова система в цілому виглядає так, як вона представлена в наукових доробках і судженнях юристів. Наприклад, юриспруденція Стародавнього Риму постала не «в суто реалістичному образі неосяжного конгломерату незліченних прецедентів, преторських едиктів, розрізаних законодавчих актів, а в тому впорядкованому, логічно чіткому вигляді, який був наданий їй численними й змістовними трудами римських юристів⁴⁷¹.

2.3. Напрями впливу вітчизняної науки на якість термінології законодавства України

Основні напрями впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність: формування термінологічного апарату законодавства та сприяння його подальшому розвитку, удосконаленню; уніфікація юридичних термінів та правил, яким вони мають відповідати; запровадження термінологічно-мовної експертизи нор-

⁴⁷¹ Алексєєв С. С. Право на порозі нового тисячелетя. Некотозые тенденции мирового правового развития — надежда и драма современной эпохи / С. С. Алексєєв. — М. : Статут, 2000. — С. 166.

мативних правових актів; введення до навчальних програм юридичних спеціальностей у вищих закладах освіти спеціалізованих мовних дисциплін.

У попередньому підрозділі ми встановили, що наукова діяльність і діяльність щодо написання нормативно-правових актів — це самостійні напрями діяльності, які, однак, тісно пов'язані між собою і взаємодіють один з одним. Адже не може викликати сумнів положення про те, що для забезпечення удосконалення вітчизняного законодавства потрібно забезпечити перш за все високий рівень його науковості. Проте вітчизняний законодавець не хоче звертати увагу на наукові рекомендації та пропозиції. Як зазначають автори одного з науково-практичних коментарів до цивільного законодавства України, відсутнє взагалі будь-яке прагнення поставити законодавчий процес як за змістом, так і за процедурою на наукове підґрунтя. Юридична наука і правотворчість ідуть паралельними шляхами і не перехрещуються⁴⁷².

Розглянемо **основні напрямки впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність**, зокрема, у сфері покращення якості термінології нормативних правових актів.

Перш за все, як уже було зазначено, саме юридична наука створює словник термінів для нормативних правових актів. Суб'єкти нормотворчої діяльності самостійно не створюють юридичні терміни. Навіть якщо термін було запозичено із законодавства іншої держави, він також був утворений до цього саме юридичною наукою цієї держави. Крім цього, наука, вивчаючи позитивне право і практику його застосування, критично оцінює і його, і термінологію нормативних правових актів. У результаті вона виявляє не-

⁴⁷² Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України : в 4 т. / відп. ред. В. Г. Ротань. — К. : Юрид. кн. ; Севастополь : Ін-т юрид. дослідж., 2008. — Т. 4. : Методологія тлумачення нормативно-правових актів України. — С. 22.

точність, суперечливість, застарілість, дефіцит або надлишковість юридичної термінології закону. Отже, юридична наука не тільки формує термінологічний апарат законодавства, але й сприяє його подальшому розвитку, удосконаленню.

Наступним напрямком є здійснення уніфікації юридичних термінів, тобто сукупність прийомів та засобів, спрямованих на досягнення єдності юридичної термінології, її однозначності, на усунення зайвої синонімії, протиріч та різночитань у значенні та написанні термінів⁴⁷³. О. Ф. Скакун та Д. О. Бондаренко зазначають, що уніфікація юридичної термінології національного законодавства обумовлена необхідністю:

- 1) інформувати суб'єкта права в доступній формі про правильне розуміння змісту, вкладеного законодавцем у нормативні приписи;
- 2) виробити єдине розуміння і вживання термінів у підзаконних актах, створюваних на підставі прийнятих парламентом законів, щоб уникати термінологічних розходжень і протиріч;
- 3) забезпечити практику однаковістю тлумачення термінів з метою точного застосування актів нормативно-правового регулювання відповідно до Конституції і законів України;
- 4) створити необхідні умови для упорядкування законодавчих актів, загальної і спеціальної систематизації законодавства;
- 5) забезпечити верховенство закону в системі нормативно-правових актів та оптимальний розподіл функцій нормативно-правового регулювання між органами державної влади⁴⁷⁴.

⁴⁷³ Язык закона / С. А. Боголюбов, И. Ф. Казьмин, М. Д. Локшина [и др.] ; под ред. А. С. Пиголкина ; ВНИИ сов. гос. стр-ва и законодательства. — М. : Юрид. лит., 1990. — С. 133.

⁴⁷⁴ Терміни і поняття в законодавстві України : наук.-практ. слов.-довід. / уклад. : О. Ф. Скакун, Д. О. Бондаренко. — Х. : Еспада, 2003. — С. 4–5.

Значним внеском у процес покращення національної юридичної термінології є підготовка і видання словників юридичних термінів. При цьому, якщо термін має декілька дефініцій у різних нормативних правових актах, доцільним видається представлення їх при тлумаченні терміна у словнику із вказівкою на нормативні акти, в яких саме містяться такі дефініції. Такі словники є дуже зручними для розуміння та застосування нормативних актів. Крім того, як зазначає М. Б. Вербенец, такі словники допомагають зробити юридичну термінологію стрункою, стимулюють до уточнення традиційних термінів, відмови від невдалих та розробки нових⁴⁷⁵. Видання таких словників повинно бути періодичним, що пов'язано із частими змінами в законодавстві: прийнятті нових нормативно-правових актів, зміні існуючих та припиненні дії тих, що не відповідають сучасним потребам суспільства.

Крім уніфікації самої термінології потрібно провести також уніфікацію правил та вимог, яким мають відповідати законодавчі терміни. Нині в Україні існує сукупність документів, які більшою чи меншою мірою регулюють використання юридичних термінів та їх дефініцій. По-перше, до них відносяться загальні стандарти, зокрема ДСТУ 3966-2000 «Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять», який стосується не тільки юридичної термінології, а будь-якої системи термінів та їх дефініцій. Крім того, чинний ДСТУ 1.5:2003 «Національна стандартизація. Правила побудови, викладення, оформлення та вимоги до змісту нормативних документів». По-друге, деякі питання використання юридичних термінів містяться в таких документах:

1. Методичні рекомендації з підготовки та оформлення проєктів законів України, нормативно-правових актів Президента

⁴⁷⁵ Вербенец М. Б. Юридична термінологія української мови: історія становлення і функціонування : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Вербенец Мая Богуміла. — К., 2004. — С. 79.

України, Кабінету Міністрів України, МНС та дотримання правил нормопроектної техніки, розроблені Центром політико-правових реформ.

2. Методичні рекомендації щодо розроблення проектів законів та дотримання вимог нормопроектної техніки, схвалені постановою колегії Міністерства юстиції України від 21 листопада 2000 р. № 41.

3. Рекомендації з питань підготовки, державної реєстрації та обліку відомчих нормативно-правових актів, затверджені Постановою колегії Міністерства юстиції України від 27 березня 1998 року № 3.

4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження правил підготовки проектів актів Кабінету Міністрів України від 6 вересня 2005 р. № 870.

5. Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження вимог до нормопроектувальної техніки при розробці наказів у Міністерстві охорони здоров'я України» від 2 лютого 2010 року.

Розглянувши зміст вказаних документів, легко помітити певну неузгодженість між ними, яка проявляється в тому, що кожен акт містить різні вимоги до мови законодавства, в тому числі і до його термінології. Погоджуємось із В. М. Косовичем, який зазначає, що такі розбіжності спричиняють різне текстуальне оформлення правових приписів, які, будучи закріплені у різних актах, регулюють одні і ті самі суспільні відносини⁴⁷⁶. Саме тому потрібно здійснити уніфікацію таких вимог у вигляді видання єдиного документа, в якому будуть міститися основні правила до вживання в тексті нормативних актів термінів та їх дефініцій.

Крім того, важливо запровадити обов'язкову мовно-термінологічну експертизу нормативно-правових актів в Україні.

⁴⁷⁶ Косович В. Логічні засоби забезпечення досконалості нормативно-правових актів України / В. Косович. — Вісник Львівського університету. Серія юридична. — 2014. — Випуск 59. — С. 17–27.

Ми вважаємо, що для проведення такої експертизи, для здійснення уніфікації термінології, стандартизації, забезпечення її несуперечливості, однозначності, доцільності та відповідності іншим вимогам потрібно створити єдиний орган, до складу якого увійшли б провідні науковці — юристи та філологи, а також представники юридичної практики. До того ж в Україні така практика не є новелою, адже з 1995 р. до 2000 р. таку діяльність здійснювала Українська комісія з питань юридичної термінології.

Так, Комісія була створена на підставі Указу Президента України Л. Кравчука від 19 червня 1995 р. № 458/95 «Про заходи щодо здійснення правової реформи в Україні»⁴⁷⁷. Основні завдання комісії були такими: вивчення законодавчого матеріалу з метою визначення та уніфікації юридичної термінології, складання реєстрів українських правових термінів, укладання юридичних словників; підготовка рекомендацій щодо однакового вживання термінів у різних галузях права; здійснення термінологічно-мовної експертизи проектів актів законодавства. Комісія мала право: затверджувати термінологічні нормативи; давати рекомендації та затверджувати нормативи щодо відтворення засобами української мови іншомовних власних назв та засобами іноземних мов — українських власних назв, що вживаються у правничих текстах та офіційних документах; визначати порядок і строки запровадження термінологічних нормативів⁴⁷⁸. До її складу увійшли провідні правознавці й мовознавці країни, а також представники окремих органів виконавчої влади. Головою комісії був назначе-

⁴⁷⁷ Усенко І. Невід'ємний елемент правової реформи / І. Усенко, Ю. Зайцев // Вісн. Нац. акад. наук України. — 1996. — № 5/6. — С. 42.

⁴⁷⁸ Усенко І. Б. Українська комісія з питань правничої термінології [Електронний ресурс] / І. Б. Усенко // Zakony.com.ua. Свежие новости каждую минуту. — Режим доступу : <http://www.zakony.com.ua/juridical.html?catid=45824>. — Заголовок з екрана.

ний С. П. Головатий. Організаційне та інше забезпечення її діяльності здійснювала Українська юридична фундація. За час своєї діяльності Комісія здійснила термінологічно-мовну експертизу проектів Цивільного та Кримінального кодексів України та низки інших кодифікаційних актів, брала участь у завершальній мовно-термінологічній експертизі (остаточному редагуванні) Конституції України 1996, а також у підготовці перекладів цієї Конституції російською, англійською та іншими мовами. Було затверджено низку рекомендованих реєстрів термінів, унормовано питання про відтворення українських власних назв засобами інших мов⁴⁷⁹. Нормативи вживання термінів та власних назв, затверджені комісією, були обов'язковими для застосування в актах законодавства. Комісія припинила діяльність згідно з указом Президента України «Про ліквідацію деяких консультативних, дорадчих та інших органів» від 14.07.2000 р.

З огляду на викладене, вважаємо за необхідне створити Українську мовно-термінологічну комісію, яка і займалася б виконанням перелічених завдань. Вибір такої назви пов'язаний із тим, що цей орган повинен досліджувати не тільки питання термінологічного характеру, але й взагалі питання мови законодавства, проводити термінологічно-мовну експертизу нормативних актів тощо. Організаційне та інше забезпечення діяльності цього державного органу можна покласти на Інститут законодавства Верховної Ради України. Функціонування Комісії повинно здійснюватися на основі тісної співпраці із провідними науковими установами, такими як Національна академія наук України, Національна академія правових наук України та іншими наукови-

⁴⁷⁹ Усенко І. Б. Українська комісія з питань правничої термінології [Електронний ресурс] / І. Б. Усенко // Zakony.com.ua. Свежие новости каждую минуту. — Режим доступу : <http://www.zakony.com.ua/juridical.html?catid=45824>. — Заголовок з екрана.

ми, а також навчальними закладами. На нашу думку, утворення такої Комісії сприяло б загальному підвищенню рівня узгодженості термінології нормативних правових актів, її відповідності нормам української мови, підвищенню рівня перекладацької діяльності, забезпечення твердого наукового підґрунтя нормативних актів.

Слід зазначити, що досвід діяльності спеціальних органів, уповноважених вирішувати питання термінології, не новий і для інших країн. Зокрема, у Франції ще у 1972 р. прем'єр-міністр видав декрет № 72-19 «Про збагачення французької мови», який передбачає можливість створення міністрами, коли вимагає ситуація, комісій з термінології, завданнями яких є: по-перше, виявлення прогалин у французькому словниковому запасі, по-друге, творення нових термінів і висловів для позначення нової реальності та для заміни небажаних запозичень. Утворені терміни і вислови затверджуються міністром з візою міністра освіти і поділяються на дві категорії: обов'язкові і рекомендовані для апробації. Усі державні і пов'язані з державою органи і установи повинні використовувати затверджені терміни у декретах, тобто під час підготовки нормативних актів⁴⁸⁰.

Важливо забезпечити введення до навчальних програм юридичних спеціальностей у вищих закладах освіти спеціалізованих мовних дисциплін. Хоча тут потрібно сказати, що такий напрямок впливу науки на законодавство є опосередкованим, оскільки введення нової навчальної дисципліни — це повноваження не науковців, а органів державної влади. Але саме представники юридичної науки повинні розробити достатню кількість навчальної та наукової літератури із названої дисципліни, без чого немож-

⁴⁸⁰ Толста С. А. Правнична термінологія в законодавчих актах України : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Толста Світлана Анатоліївна. — К., 2006. — С. 82–83.

ливо обійтися. Як зазначає Н. В. Артикуца, вкрай важливо, щоб розуміння мовної специфіки права, а на основі цього формування поваги до слова та навичок обережного і найпильнішого ставлення до мовного вираження правових норм, прищеплювалися зі студентських років⁴⁸¹. Показовим у цьому аспекті є практика Національного університету «Києво-Могилянська академія», в якому з 1998 р. впроваджено цілісний системний комплекс фахово орієнтованих мовних дисциплін для юристів: «Юридична термінологія: методика і практика вивчення» (на рівні бакалаврату), «Мова права» (для спеціалістів права), «Правнича лінгвістика» (магістерський курс)⁴⁸². Матеріали з названих дисциплін було видано під назвою «Мова права і юридична термінологія» у серії «Правнича лінгвістика». У них представлено розгорнуті програми курсів, методичні вказівки і рекомендації, матеріали для практичних і семінарських занять, включено різноманітні комплекси завдань: питання для дискусії і самоконтролю, творчі й ситуативні завдання, рольові ігри, усні й письмові завдання, варіанти контрольних робіт із зразками виконання, схеми комплексного мовностилістичного аналізу правових текстів⁴⁸³.

Вказане видання рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів (Гриф за № 14/18.2 2202 від 28.11.2002 р.). Автором цього видання є Н. В. Артикуца — кандидат філологічних наук, доцент кафедри загально-

⁴⁸¹ Артикуца Н. В. Мова права і юридична термінологія : навч. посіб. / Н. В. Артикуца. — 2-е вид., змін. і допов. — К. : Стилос, 2004. — С. 5.

⁴⁸² Артикуца Н. В. Мова права та її вивчення студентами юридичних спеціальностей у вищих навчальних закладах України / Н. В. Артикуца // Культура народів Причорномор'я. — 2004. — Т. 2. — № 49. — С. 156.

⁴⁸³ Артикуца Н. В. Мова права і юридична термінологія : навч. посіб. / Н. В. Артикуца. — 2-е вид., змін. і допов. — К. : Стилос, 2004. — С. 5.

правових наук Національного університету «Кієво-Могилянська академія» і керівник науково-дослідницького проекту «Правнича лінгвістика».

Взагалі термін «юридична лінгвістика» був уведений в обіг Ю. Ф. Прадідом на позначення науки, що виникла на стику лінгвістики та юриспруденції⁴⁸⁴. У багатьох своїх роботах автор обґрунтовує необхідність вивчення питань, пов'язаних із мовою права, а також доводить існування такої окремої прикладної науки, як лінгвістика права. Серед російських вчених в аспекті дослідження цієї науки слід виділити Н. Д. Голєва, велика кількість робіт якого присвячена вивченню мови права. Автор виділяє юрислінгвістику та лінгвоюристику, об'єктом яких виступають взаємовідносини мови і закону. Юрислінгвістика вивчає відношення мови до закону, а лінгвоюристика — закону до мови. Тобто юридичний аспект мови — предмет юрислінгвістики, а мовні аспекти права — лінгвоюристики⁴⁸⁵.

Нещодавно в Академії управління Міністерства внутрішніх справ вийшов навчальний посібник із нової міждисциплінарної галузі знань «Правнича лінгвістика»⁴⁸⁶. Книга підготовлена науково-педагогічними працівниками Академії, передусім кафедри мовної підготовки та юридичної лінгвістики. Як зазначають В. Д. Гвоздецький та К. С. Серажим, такий посібник є першою спробою не тільки в Україні, а й на теренах СНД узагальнити знання з нової навчальної дисципліни та міжгалузевої науки — прав-

⁴⁸⁴ Прадід Ю. Ф. Юридична лінгвістика як окрема галузь знань / Ю. Ф. Прадід // Вісн. Луган. ін-ту внутр. справ. — 2001. — № 3. — С. 248.

⁴⁸⁵ Голєв Н. Д. Юридический аспект языка в лингвистическом освещении / Н. Д. Голєв // Юрислингвистика-1. Проблемы и перспективы : межвуз. сб. науч. тр. — Барнаул, 1999. — С. 11.

⁴⁸⁶ Прадід Ю. Ф. Юридична лінгвістика як окрема галузь знань / Ю. Ф. Прадід // Вісн. Луган. ін-ту внутр. справ. — 2001. — № 3. — С. 246.

ничої лінгвістики⁴⁸⁷. У виданні висвітлено такі основні питання: соціальна природа мови, її суспільні функції, механізм впливу соціальних чинників на мову і роль мови в житті суспільства; юридична мова, її специфічні риси та функції, система функціональних стилів, жанрів, закономірності функціонування мовних одиниць; сукупність термінів і термінологічних зворотів, що є знаковим відображенням правових понять, правила відображення понять у термінах, класифікація термінів, вимоги до них, термінотворення; різноманітні словники в галузі права, механізми їх створення й упорядкування тощо.

Дослідження у сфері мови права проводяться і за кордоном. Про це свідчать матеріали діяльності спеціальних міжнародних комісій, урядових і громадських організацій, наукових колективів, зокрема з проблем удосконалення законодавчої мови, впорядкування міжнародного термінологічно-правового фонду, перекладу міжнародно-правових документів, а також численних мовних заходів з питань лінгвістики права, правотворчості та юридичної техніки, мовної підготовки правознавців та нормопроектувальників⁴⁸⁸. Назвемо деякі з них: Робоча група Всесвітнього соціологічного конгресу в Упсалі «Мова у правозастосовній діяльності» (1978); Комісія з питань зрозумілої мови (Великобританія, 1979); Перший конгрес Європейської асоціації сприяння законодавству (Бельгія, 1993); Відділ лінгвістичної експертизи законопроектів

⁴⁸⁷ *Гвоздецький В. Д.* Вагома праця науково-педагогічного персоналу Академії управління МВС — навчальний посібник із нової міждисциплінарної галузі знань «Правнича лінгвістика» / В. Д. Гвоздецький, К. С. Серажим // Вісник Академії управління МВС. — К., 2010. — № 2. — С. 204.

⁴⁸⁸ *Артикуца Н. В.* Інноваційна модель фахово-мовної підготовки правників України / Н. В. Артикуца // Ученые записки. Серия «Филология. Социальные коммуникации» / Таврич. нац. ун-т им. В. И. Вернадского. — Симферополь, 2009. — Т. 22. — № 1. — С. 548.

(Росія, 1994); 12-ий Європейський симпозіум «Мова для професійних потреб» (Бельгія, 1999); Конференція «Мова і право» (Німеччина, 2001); лабораторії та кафедри юрислінгвістики в університетах світу та ін.⁴⁸⁹.

Отже, враховуючи викладене вище, вважаємо за необхідне в кожному вищому навчальному закладі України, що готує професійних юристів, ввести навчальну дисципліну під назвою «Мова права», вивчення якої охоплюватиме проблеми мови права, зокрема, мови нормативних актів, основи нормотворчої техніки, мови правозастосування, особливості мови юридичної науки, питання юридичної термінології тощо. Адже вміння правильно, чітко викладати свої думки, правильно розуміти приписи нормативно-правових актів та самостійно їх формулювати — це одна з найважливіших характеристик високопрофесійного юриста, незалежно від того, в якій саме юридичній сфері він працює. Потрібно направити зусилля науковців на вивчення цієї науки, її предмету, особливостей тощо, адже вона ще малодосліджена і потребує проведення подальших детальних досліджень.

Крім того, навчання особливостям мови права потрібно здійснювати не лише для майбутніх юристів, а й для тих юристів, що вже отримали освіту і працюють за фахом. Зокрема, якщо ми прагнемо до підвищення мовної якості нашого законодавства, то потрібно здійснювати певні заходи для підвищення вміння нормопроектувальників правильно писати нормативно-правові акти. Як зазначають О. Л. Копиленко та Г. О. Мурашина, серед неодмінних вимог щодо належного наукового рівня законотворчого процесу має бути високий професійний рівень його учасни-

⁴⁸⁹ *Артикуца Н. В.* Інноваційна модель фахово-мовної підготовки правників України / Н. В. Артикуца // Ученые записки. Серия «Филология. Социальные коммуникации» / Таврич. нац. ун-т им. В. И. Вернадского. — Симферополь, 2009. — Т. 22. — № 1. — С. 548–549.

ків. У перше чергу це стосується суб'єктів законодавчої ініціативи — народних депутатів України, які працюють на професійній основі⁴⁹⁰. Важливим завданням науковців і досвідчених практиків у галузі нормотворчості є навчання депутатів законодавчому процесу шляхом використання таких форм як школи законотворчості, семінари, консультації, курси підвищення кваліфікації тощо.

Цікавим видається зарубіжний досвід, зокрема, Атабаскський університет, наприклад (Канадський Відкритий університет), розробив програму підготовки спеціалістів із видачею дипломів з нормотворчості⁴⁹¹. Програма передбачає глибоке вивчення принципів нормотворчості. Програма ставить за мету підготувати слухачів до самостійної роботи з написання нормативних текстів, озброїти їх глибоким розумінням процесу і більшої впевненості у своїх силах. Програма розрахована як на тих, хто починає свою кар'єру нормотворця або хто тільки збирається це зробити, так і на посадових осіб усіх рівнів в органах державного управління, неурядових закладах, що займаються нормотворчістю. Значний досвід розвитку законотворчої діяльності як спеціалізованої академічної дисципліни, побудованої на величезному практичному матеріалі, має Велика Британія, де ще в 1964 р. започатковано відповідний курс, який перетворився у велику освітню програму в сфері законотворчості для законотворців країн Співдружності, Східної і Центральної Європи, Латинської Америки та Австралії⁴⁹².

⁴⁹⁰ *Копиленко О. Л.* Наукове забезпечення законотворчого процесу і значення в ньому лінгвістичного аспекту / О. Л. Копиленко, Г. О. Мурашин // *Право і лінгвістика : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 ч.* — Сімф., 2004. — Ч. 2. — С. 60.

⁴⁹¹ *Кабышев С. В.* Обучение юридической технике в Канаде / С. В. Кабышев // *Юрид. техника.* — 2009. — № 3. — С. 176.

⁴⁹² *Богачова О. В.* Законотворчий процес в Україні: проблеми вдосконалення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Богачова Олена Вікторівна. — К., 2006. — С. 140.

З 1998 р. програма, яка готує законотворців та їх «тренерів», здійснюється Центром законодавчих досліджень сера Уїльяма Дейла при Інституті провідних правових досліджень Лондонського університету. Випускники отримують сертифікат фахівця законопроекування від Інституту провідних правових досліджень Лондонського університету. Кращі з них можуть продовжити навчання в аспірантурі Інституту для здобуття ступеня магістра і доктора в сфері законотворчості. В Італії з 1988 року діє Школа правових наук і юридичної техніки⁴⁹³. А в університеті Перуджі створено кафедру з нормотворчої техніки. Крім того, за декретом, виданим Міністерством університетів, науки і техніки, у перелік ступенів і дипломів включено «диплом спеціалізації з методології, нормотворчої техніки і втілення законів»⁴⁹⁴. У Польщі у 1975 р. було створено Аспірантську школу з законодавчих питань і законодавчого стажування при Варшавському університеті, метою якої є поліпшення й оновлення професійної кваліфікації службовців, які працюють на адміністрацію центральних і територіальних урядів в галузі законодавчих питань⁴⁹⁵.

В Україні також поступово здійснюються певні заходи в зазначеній сфері. Зокрема, позитивним моментом в цьому аспекті є те, що для підвищення якості законопроектів, забезпечення реалізації принципу наукового підходу до законотворення у Верховній Раді України було створено спеціальний підрозділ — Інститут законодавства, при якому діє Українська школа законотворчості, а при

⁴⁹³ Пагано Р. Навчання законопроекувальників. Італійський досвід / Р. Пагано // Нариси з нормопроекування / під ред. Р. Бержерона. — Оттава, 1999. — С. 319.

⁴⁹⁴ Ковальський В. С. Правотворчість: теоретичні та логічні засади : монографія / В. С. Ковальський, І. П. Козінцев. — К. : Юрінком Інтер, 2005. — С. 172.

⁴⁹⁵ Іздебський Г. Польський досвід навчання законопроекувальників / Г. Іздебський // Нариси з нормопроекування / під ред. Р. Бержерона. — Оттава, 1999. — С. 331.

Міністерстві юстиції України діє Центр правової реформи і законопроектних робіт, який створив школу нормопроектувальників.

Так, 29 жовтня 2004 р. вперше в Україні у Києві на базі Інституту законодавства Верховної Ради України та за підтримки Українсько-європейського консультативного центру з питань законодавства (UEPLAC) розпочала свою роботу Українська школа законотворчості⁴⁹⁶. Взагалі, за словами директора Школи О. В. Богачової, завдання цього закладу полягають не тільки у наданні освітніх послуг народним депутатам України (щоправда, на першому семінарському занятті курсу «Європейське право і законотворчість в Україні» були помічені переважно помічники нардепів, але й це — певний прогрес, позаяк загальна частка професійних юристів у ВР є надто малою) та співробітникам апарату ВР (груп та фракцій) у сфері законотворчості. Значної ваги набуває і надання допомоги в удосконаленні нормотворчої роботи депутатів місцевих рад та фахівців органів місцевого самоврядування, її науково-методичному забезпеченні та розвитку науково-практичного рівня сфери законотворчості. Але найбільш цінна інформація, яку можна було синтезувати з виступів промовців на відкритті циклу центрального семінару 2004–2005 навчального року, полягала в тому, що головною метою діяльності новоствореної Української школи законотворчості є посилення верховенства права та ролі закону в державі шляхом забезпечення умов підвищення професійного рівня власне законотворчої роботи для ефективної реалізації ВР своєї основної функції — прийняття законів⁴⁹⁷. До речі, у травні 2007 р. за

⁴⁹⁶ Козлов С. Професійна законотворчість — європейський шлях до демократії [Електронний ресурс] / С. Козлов // Юридична газета. — 2004. — № 20. — Режим доступу до газ. : <http://www.yur-gazeta.com/ru/oarticle/1122/>. — Заголовок з екрана.

⁴⁹⁷ Там само.

результатами проведення спільної міжнародної науково-практичної конференції «Модельне законодавство та можливості його застосування національними парламентами» постійним комісіям Міжпарламентській Асамблеї СНД рекомендовано активно використовувати можливості Української школи законотворчості Інституту законодавства Верховної Ради України, як єдиної на теренах пострадянських країн навчально-методичної структури у сфері законотворчості, для підготовки кадрів парламентарів держав-учасниць МПА СНД⁴⁹⁸.

Також при Міністерстві юстиції України протягом тривалого часу діяв Центр правової реформи і законопроектних робіт, який згідно з Положенням, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 16 листопада 1994 року, зокрема, розробляв і подавав Міністерству юстиції пропозиції про усунення неузгодженостей, суперечностей між актами законодавства та заповнення у ньому правових прогалів, вивчав досвід організації та проведення законопроектних робіт зарубіжних країн для використання ефективних його форм у практиці підготовки проектів актів законодавства; проводив за дорученням Міністерства юстиції експертизу певних нормативних актів; розробляв пропозиції щодо систематизації та кодифікації законодавства України, застосування у цій роботі комп'ютерних систем⁴⁹⁹.

Враховуючи потребу постійного системного навчання спеціалістів центрального апарату Міністерства юстиції, за ініціативою Центру був виданий наказ Міністерства юстиції України від 7 квітня 2004 р. № 394/7 «Про навчання спеціалістів центрально-

⁴⁹⁸ Офіційний сайт Інституту законодавства Верховної Ради України. — Режим доступу : http://instzak.rada.gov.ua/instzak/control/uk/publish/article?art_id=45951&cat_id=45950. — Заголовок з екрана.

⁴⁹⁹ *Биля І. О.* Теоретичні основи використання нормотворчої техніки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Биля Ирина Олександрівна. — Х., 2003. — С. 171.

го апарату Міністерства юстиції у сфері нормопроєктування»⁵⁰⁰. Щорічно Центр проводив чотири етапи навчання спеціалістів. В основу програми навчання було покладено доробки нормопроєктувальників Канади, Німеччини, Великої Британії. Тематика лекцій включає питання юридично-технічних та мовностилістичних вимог до гендерної експертизи проєктів нормативно-правових актів, виявлення корупційних ризиків в законодавстві та запобігання таким ризикам при складанні проєктів нормативно-правових актів, інші теми з теорії та практики нормопроєктування. До викладання залучалися провідні науковці та практичні працівники у сфері нормопроєктування⁵⁰¹. З 2006 року спільно з Управлінням координації правової роботи та правової освіти Міністерства юстиції та Центром перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників юстиції започатковано навчання працівників юридичних служб міністерств, інших центральних органів виконавчої влади.

На жаль, постановою Кабінету Міністрів України від 6 червня 2012 р. № 504 «Про утворення Координаційного центру з надання правової допомоги та ліквідацію Центру правової реформи і законопроектних робіт при Міністерстві юстиції» Центр було ліквідовано без перекладення його завдань на іншу структуру⁵⁰². Як видається, доточно: незважаючи на наявні досягнення у сфері підви-

⁵⁰⁰ Про навчання спеціалістів центрального апарату Міністерства юстиції у сфері нормопроєктування : наказ М-ва юстиції України від 07.04.2004 р. № 394/7.

⁵⁰¹ Центр правової реформи і законопроектних робіт при Міністерстві юстиції України : Офіц. сайт. — Режим доступу : <http://legalreform.gov.ua/main.php>. — Заголовок з екрана.

⁵⁰² Постанова Кабінету Міністрів України від 6 червня 2012 р. № 504 «Про утворення Координаційного центру з надання правової допомоги та ліквідацію Центру правової реформи і законопроектних робіт при Міністерстві юстиції» // Офіційний вісник України. — 2012. — № 43. — Стр. 29. — Ст. 1668.

щення рівня вітчизняних нормопроектувальників, існує потреба в удосконаленні таких заходів. Адже зовсім невтішним є той факт, що самі ж депутати вважають названі заклади такими, що практично не впливають на зміст законопроектів⁵⁰³

Ще одним важливим напрямком впливу юридичної науки на законодавство є те, що до самого процесу написання проекту будь-якого нормативно-правового акту мають залучатися представники юридичної науки, галузеві спеціалісти, лінгвісти. Так, при розробці законів чи інших значних за своїм політичним і соціальним значенням актів зазвичай створюється робоча група. Практика створення і діяльності робочих груп свідчить про те, що найбільш продуктивними є ті, які включають спеціалістів, що володіють знаннями і досвідом у тій конкретній сфері діяльності, яка є предметом правового регулювання (медики, економісти, фінансисти тощо) та спеціалістів-юристів, які володіють знаннями та досвідом у сфері правового регулювання, а також спеціалістів з нормотворчої техніки⁵⁰⁴. Позитивним у цьому сенсі є те, що інститути Академії правових наук України, наприклад, за результатами досліджень, проведених у 2008 р., розробили 169 проектів законодавчих актів, змін та доповнень до них, для центральних органів державної влади було підготовлено понад 130 наукових висновків, рекомендацій та експертиз⁵⁰⁵.

Проте сьогодні далеко не завжди при написанні нормативного акта враховується думка науковців. В. Я. Тацій звертає увагу на

⁵⁰³ *Ткачук А.* Законотворчий процес та якість закону: як досягти гармонії? / А. Ткачук, С. Науменко. — К. : Ін-т громадян. сусп-ва : Леста 2005. — С. 9.

⁵⁰⁴ *Биля І. О.* Теоретичні основи використання нормотворчої техніки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Биля Ірина Олександрівна. — Х., 2003. — С. 175.

⁵⁰⁵ *Тацій В. Я.* Здолати правовий нігілізм — завдання науки й суспільства / В. Я. Тацій // Віче. — 2009. — № 21. — С. 6.

те, що алогічним є положення, коли самі депутати, які не завжди мають фахову юридичну підготовку, пишуть закони без залучення відповідних спеціалістів, і лише потім (це у кращому випадку) до надання висновків стосовно законопроекту залучаються фахівці. На нашу думку, продовжує автор, все повинно бути навпаки. Депутати мають працювати вже з готовим проектом закону, який розроблений на відповідне замовлення фахівцями у певній галузі знань⁵⁰⁶. Потрібно створити надійний механізм взаємодії науки з практикою законотворчої роботи, який включав би формування замовлень законодавчих органів, організацію законопроектних розробок, розміщення замовлень на них у наукових закладах, проведення науково-дослідних робіт на конкурсній основі і, що найважливіше, втілення їх результатів у забезпечення нормотворчого процесу⁵⁰⁷.

Нам видається цілком слушною така пропозиція з огляду на те, що таким чином дійсно можна забезпечити високий рівнем наукової опрацьованості законодавства, адже якщо кожний буде займатися своєю справою, то ефект від цього буде набагато більшим. Крім того, тільки за умов тісної співпраці мовознавців, які повинні дати мовну оцінку термінам, визначити їх нормативність чи ненормативність, узгодженість чи відхилення від нормативів української мови, та юристів, які розуміють логіку утворення термінів, тонкощі вживання їх у повсякденній практичній діяльності, можливе унормування термінології законодавства.

⁵⁰⁶ Тацій В. Я. Проблеми наукового забезпечення законотворчості в умовах становлення національної правової системи України // Вибрані статті, виступи, інтерв'ю / В. Я. Тацій ; упоряд. О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш, В. І. Борисов. — Х., 2010. — С. 556.

⁵⁰⁷ Там само. — С. 558.

Необхідно спрямувати діяльність вітчизняних наукових установ на співпрацю із суб'єктами законодавчої ініціативи. Як зазначив Б. Патон у виступі на спільній сесії Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України, Академії правових наук України та Інституту законодавства Верховної Ради України з питань розвитку правової системи та наукового забезпечення законотворчого процесу, яка відбулася 25 червня 2004 р., спільними зусиллями Національної Академії наук України, Академії правових наук України, Інституту законодавства Верховної Ради України нам конче необхідно вибудувати взаємопов'язану тріаду: загальнотеоретичні політико-правові дослідження мають втілюватися у більш конкретному юридичному опрацюванні нових ідей і реалізовуватись у подальшому в практиці законопроектної роботи⁵⁰⁸.

Отже, можна стверджувати, що Україна вже досягла певних успіхів у забезпеченні співпраці між наукою та нормотворчістю, але водночас існує безліч проблем, для вирішення яких потрібно, щоб, по-перше, нормотворці поважали та враховували у своїй діяльності думку представників науки, а по-друге, щоб науковці займалися проблемами, які дійсно важливі та корисні для практики. Важливо подолати таку ситуацію, коли наука і практика ідуть паралельними шляхами, не звертаючи уваги один на одного. Слушно висловився з цього приводу А. Н. Бойко: «Вчені сперечаються і творять, пишуть і говорять, а парламент — приймає закони, не дуже озираючись на доктринальні пропозиції та критику на свою адресу»⁵⁰⁹.

⁵⁰⁸ Копиленко О. Л. Наукове забезпечення законотворчого процесу і значення в ньому лінгвістичного аспекту / О. Л. Копиленко, Г. О. Мурашин // Право і лінгвістика : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 ч. — Сімф., 2004. — Ч. 2. — С. 60.

⁵⁰⁹ Бойко А. Н. Язык уголовного закона и его понимание : монография / А. Н. Бойко. — М. : Юрлитинформ, 2010. — С. 56.

Підсумовуючи викладене у другому розділі, можемо відзначити:

1. Однією з ознак права є його *формальна визначеність*. З неї випливає *вимога мовної доступності* нормативних правових актів, без якої неможливо здійснювати ефективне регулювання суспільних відносин.

2. Мовна доступність правових актів, як певний ступінь їх зрозумілості, перш за все забезпечується їх *ясністю, простотою та стислістю*. Ясність досягається за допомогою точності та однозначності термінів права. Крім того, для забезпечення доступності законодавства необхідно також забезпечити дотримання таких вимог до їх термінології: обмежене вживання термінів іншомовного походження; стабільність юридичної термінології; єдність термінології нормативно-правових актів; оптимальна кількість дефінованих термінів.

3. Особливістю термінології правової науки та законодавства України на сучасному етапі її розвитку є *перехідний характер*, пов'язаний із необхідністю приведення її у відповідність до реалій ринкових економічних відносин, судово-правової та муніципальної реформ, європейських стандартів.

4. *Термінологічний апарат* є невід'ємним та основним компонентом будь-якої науки, зокрема і юридичної. У науці спочатку відбувається пізнання правової дійсності, на основі якого формуються певні поняття про неї в свідомості вченого, а потім ці поняття об'єктивуються в мові за допомогою терміна. Процес називання поняття певним терміном іменується номінацією.

5. Наукові терміни не можна повністю ототожнювати із доктринальними, що пояснюється різницею між *наукою і доктриною*. Термінами правової науки можуть бути як доктринальні терміни, так і ті, що, не належать до них, оскільки не мають конвенціонального характеру.

6. Поділ термінів на *наукові* та *законодавчі* має умовний характер. Адже наука оперує всіма термінами законодавства, тобто наука — це більш широке поняття, яке включає в себе і терміни законодавства, і виключно наукові терміни. Крім того, наукові терміни тісно взаємодіють між собою.

7. Наукові терміни мають такі *особливості* (які є водночас і вимогами), які відрізняють їх від законодавчих термінів: вони позначають поняття, які є результатом безпосереднього пізнання правової дійсності. Їх дефініції повинні бути розгорнутими, детально описувати ті чи інші поняття, адже їх основна функція — пізнавальна; повинні відображати поняття, які відповідають існуючим реаліям; їх поява, зміна або видалення з обігу мають бути продиктовані реальними потребами практики, адже будь-яка наука виникає тоді, коли в цьому є потреба практики; у законодавстві мають закріплюватися ті наукові терміни, які мають конвенціональний характер, їх можна назвати доктринальними термінами.

8. *Наука і законодавство* тісно пов'язані між собою, головним завданням юридичної науки сьогодні має бути підвищення якості законодавства України, в тому числі і його термінології. До *основних напрямків* у цій сфері можна віднести такі: формування термінологічного апарату законодавства та сприяння його подальшому розвитку, удосконаленню; уніфікація юридичних термінів та правил, яким вони мають відповідати; запровадження термінологічно-мовної експертизи нормативних правових актів; введення до навчальних програм юридичних спеціальностей у вищих закладах освіти спеціалізованих мовних дисциплін («мова права», «юридична лінгвістика» тощо); навчання нормопроектувальників, підвищення їх кваліфікації; залучення представників органів державної влади до проведення конференцій, круглих столів тощо, на яких обговорюються важливі проблеми стану нормативних правових актів в Україні, пропозиції до його поліпшення та ін.

Висновки

Наукова робота над розкриттям поняття юридичної термінології, її особливостей та ролі у правовій системі України дозволила сформулювати низку висновків:

1. Юридична термінологія — це система юридичних термінів, кожен з яких слугує основною одиницею юридичного тексту, є словом або словосполученням, яке виступає узагальненим найменуванням певного правового поняття або поняття, яке не є правовим, але в результаті функціонування у сфері юриспруденції набуває специфічних змістовних відтінків, вводиться в обіг юридичною наукою або законодавцем, характеризується емоційною нейтральністю та відносною стійкістю.

2. За функціональною поширеністю юридичні терміни поділяються на загальнонавживані, спеціально-юридичні та спеціально-технічні. До загальнонавживаних термінів належать слова, які увійшли до сфери права із літературної мови та в результаті семантизації набули чітких меж та суто правового забарвлення. Загальнонавживані слова, які не змінюють свого значення у сфері права, а вживаються у тому самому значенні, що й у побуті, не належать до юридичних термінів.

3. Обґрунтовано новий підхід до розуміння правової природи дефініцій, що формулюються у процесі практичної юридичної діяльності. Такі дефініції слід відносити до правореалізаційних, оскільки вони є результатом діяльності саме з реалізації норм права, у першу чергу, правоінтерпретаційної та правозастосовної.

4. Якщо всі законодавчі дефініції за своєю формою є номінальними, а за змістом — максимально наближеними до реальних, то дефініції наукових термінів, зумовлені метою наукового дослідження, завданнями об'єктивного пізнання правової дійсності, мають бути реальними.

5. Одним з елементів принципу доступності норм права є впорядкованість та чіткість термінології нормативно-правових актів, її точність та однозначність, простота, стислість, обмежене вживання термінів іншомовного походження, стабільність, єдність термінології нормативно-правових актів, оптимальна кількість дефінованих термінів.

6. Особливістю термінології правової науки та законодавства України на сучасному етапі її розвитку є перехідний характер, пов'язаний із необхідністю приведення її у відповідність до реалій ринкових економічних відносин, судово-правової та муніципальної реформ, європейських стандартів.

7. Термінологія юридичної науки і термінологія законодавства тісно пов'язані та взаємодіють між собою. Більш того, наука оперує всіма термінами нормативних актів, тобто термінологія науки включає в себе як законодавчі терміни, так і інші терміни, що не закріплені в нормативно-правових актах.

8. Порівняльний аналіз законодавчої та наукової термінології дозволив виокремити такі критерії їх розмежування:

- 1) обсяг;
- 2) форма об'єктивації;
- 3) ступінь обов'язковості;
- 4) рівень стабільності;
- 5) характер та цілі;
- 6) характер дефініцій термінів.

9. Наукові терміни не можна повністю ототожнювати із доктринальними, що пояснюється різницею між наукою і доктри-

ною. Термінами правової науки можуть бути як доктринальні терміни, так і ті, що, не належать до них, оскільки не мають конвенціонального характеру.

10. До основних напрямів підвищення рівня якості термінології вітчизняного законодавства можна віднести такі: формування термінологічного апарату законодавства та сприяння його подальшому розвитку й удосконаленню; уніфікацію юридичних термінів та правил, яким вони мають відповідати; запровадження термінологічно-мовної експертизи нормативних правових актів; введення до навчальних програм юридичних спеціальностей у вищих закладах освіти спеціалізованих мовних дисциплін («мова права», «юридична лінгвістика» тощо); навчання нормопроектувальників, підвищення їх кваліфікації; залучення представників органів державної влади до проведення конференцій, «круглих столів» тощо, на яких обговорюються важливі проблеми стану нормативних правових актів в Україні, висловлюються пропозиції щодо удосконалення їх якості та ін.

Список використаних джерел

1. *Dubs, H. H.* Definition and its problems / H. H. Dubs // The Philosophical Review. — 1943. — № 3. — P. 570–582.
2. *Hobbes, T.* Leviathan / Thomas Hobbes. — Oxford: Oxford University Press, 1998. — 118 p.
3. *Hutton, Ch.* Language, Meaning and the Law / Christopher Hutton. — Edinburgh University Press, 2009. — 244 p.
4. *Klenner, B.* Zur Juristensprache / B. Klenner // Sitzungsberichte der Akademie der DDR. — 1973. — № 18. — S. 41–48.
5. *Locke, J.* An Essay Concerning Human Understanding / John Locke. — Ontario: Batoche Books, 2001. — 776 p.
6. *Mellinkoff, D.* The Language of the Law / D. Mellinkopf. — Non Basic Stock Line, 2004. — 526 p.
7. *Pommer, S.* Cultural Competency in Legal Translation : How Comparative Law Knowledge Influence Legal Translation Strategies / S. Pommer // VII Международная конференция по правоведению «Федоровские чтения». — Санкт-Петербург, 20–22 октяб. 2005 г. — СПб., 2005. — С. 63.
8. *Ryan, J.* Verbal and real definitions / J. Ryan // Proceedings of the American Catholic Philosophical Association. — 1941. — P. 15–23.
9. *Sandrini, P.* Legal Terminology. Some Aspects for a New Methodology / P. Sandrini. — Journal of Linguistics. — 1999. — No. 22. — P. 101–111.
10. *White, J. B.* Thinking about our language / James Boyd White. — Yale Law Journal. — 1997. — P. 1960–1983.

11. *Wroblewski, I.* Zagadnienia terminologii nauk prawnych / I. Wroblewski // Nauka polska. — 1984. — Nr. 3. — S. 73–79.

12. *Алексеев, С. С.* Общая теория права : учебник / С. С. Алексеев. — 2-е изд. — М. : Проспект, 2009. — 528 с.

13. *Алексеев, С. С.* Право на пороге нового тысячелетия. Некоторые тенденции мирового правового развития — надежда и драма современной эпохи / С. С. Алексеев. — М. : Статут, 2000. — 256 с.

14. *Алексеев, С. С.* Право: азбука-теория-философия: опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. — М. : Статут, 1999. — 712 с.

15. *Алексеев, С. С.* Проблемы теории права : курс лекций : в 2 т. / С. С. Алексеев. — Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1972. — Т. 1 : Основные вопросы общей теории социалистического права. — 395 с.

16. *Алексеев, С. С.* Проблемы теории права: курс лекций : в 2 т. / С. С. Алексеев. — М. : Юрид. лит., 1982. — Т. 2 : Нормативные юридические акты применения права. Юридическая наука (правоведение). — 360 с.

17. *Алексеев, С. С.* Социальная ценность права в советском обществе : монография / С. С. Алексеев. — М. : Юрид. лит., 1971. — 198 с.

18. *Алимов, В. В.* Юридический перевод: Практический курс. Английский язык / В. В. Алимов. — 3-е изд., стереотип. — М., 2005. — 160 с.

19. *Аннерс, Э.* История европейского права (пер. со швед.) / Ин-т Европы / Э. Аннерс. — М. : Наука, 1994. — 397 с.

20. *Антонович, М. М.* Проблеми уніфікації юридичної термінології з прав людини / М. М. Антонович // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали III регіон. наук. конф. (лют. 1997 р.). — Л., 1997. — С. 58–61.

21. Артикуца, Н. В. Законодавчі терміни та їх визначення / Н. В. Артикуца // Наукові записки / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». — К., 2009. — Т. 90 : Юридичні науки. — С. 39–44.

22. Артикуца, Н. В. Інноваційна модель фахово-мовної підготовки правників України / Н. В. Артикуца // Ученые записки. Серия «Филология. Социальные коммуникации» / Таврич. нац. ун-т им. В. И. Вернадского. — Симферополь, 2009. — Т. 22. — № 1. — С. 546–550.

23. Артикуца, Н. В. Мова права і юридична термінологія : навч. посіб. / Н. В. Артикуца. — 2-е вид., змін. і допов. — К. : Стило, 2004. — 277 с.

24. Артикуца, Н. В. Мова права та її вивчення студентами юридичних спеціальностей у вищих навчальних закладах України / Н. В. Артикуца // Культура народів Причорномор'я. — 2004. — Т. 2. — № 49. — С. 155–157.

25. Балтаджи, П. М. Юридична мова правозастосовних актів: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / П. М. Балтаджи ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2008. — 20 с.

26. Балтаджи, П. М. Перекладацька діяльність як фактор формування сучасної системи юридичних термінів / П. М. Балтаджи // Сучасний вимір держави та права : зб. наук. пр. / під ред. В. І. Терентьева, О. В. Козаченка. — Миколаїв, 2008. — С. 33–35.

27. Балыхина, Т. М. Терминологические словосочетания в языке юридической литературы. Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Т. М. Балыхина. — М., 1982. — 235 с.

28. Баранов, В. М. Истинность норм советского права. Проблемы теории и практики / В. М. Баранов ; под ред. М. И. Байтина. — Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1989. — 400 с.

29. Баранов, В. М. Логические основания законодательной дефиниции / В. М. Баранов, В. Б. Першин, И. В. Першина // Законо-

дательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы : материалы междунар. «кругл. стола» (Черновцы, 21–23 сент. 2006 г.). — Н. Новгород, 2007. — С. 240–260.

30. Батурина, С. В. Традиции российской правовой доктрины : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Батурина Светлана Владимировна. — Краснодар, 2008. — 185 с.

31. Бейтс, Т. Ст. Дж. Н. Законопроектующия для користувачів законодавства : пер. з англ. / Т. Ст. Дж. Н. Бейтс // Нариси з нормопроектующия / за ред. Р. Бержерона. — Оттава, 1999. — С. 81–113.

32. Белоконь, Н. В. Юридическая терминология как средство развития правосознания и воспитания правовой культуры в процессе подготовки правоведов / Н. В. Белоконь // Юрид. техника. — 2009. — № 3. — С. 115–117.

33. Бельский, К. С. Финансовое право: наука, история, библиография : учеб. пособие / К. С. Бельский. — М. : Юрист, 1995. — 298 с.

34. Бельчиков, Ю. А. Интернациональная терминология в русском языке / Ю. А. Бельчиков. — М. : Учпедгиз, 1959. — 276 с.

35. Бенвенист, Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. — М. : Прогресс, 1974. — 446 с.

36. Бержель, Ж.-Л. Общая теория права / Ж.-Л. Бержель ; пер. с фр. Г. В. Чуршукова ; под. ред. В. И. Даниленко. — М. : Nota bene, 2000. — 576 с.

37. Бержель, Ж.-Л. Про деякі засоби нормативного вираження / Ж.-Л. Бержель // Нариси з законопроектующия : пер. з фр. / під ред. Р. К. Бержерона. — Оттава, 1999. — С. 263–278.

38. Бержерон, Р. Правила нормопроектующия / Р. Бержерон. — Оттава : М-во юстиции Канады, 1998. — 59 с.

39. Библер, В. С. Понятие как элементарная форма движения науки (логическая постановка проблемы) / В. С. Библер //

Арсеньев А. С. Анализ развивающегося понятия / А. С. Арсеньев, В. С. Библер, Б. М. Кедров. — М., 1968. — С. 18–98.

40. *Биля, І. О.* Теоретичні основи використання нормотворчої техніки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Биля Ирина Олександрівна. — Х., 2003. — 219 с.

41. *Биля-Сабадаш, І. О.* Мовностилістичні правила вираження змісту нормативних правових актів / І. О. Биля-Сабадаш // Форум права. — 2009. — № 1. — С. 35–42.

42. *Богачова, О. В.* Законотворчий процес в Україні: проблеми вдосконалення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Богачова Оле-на Вікторівна. — К., 2006. — 238 с.

43. *Бойко, А. Н.* Язык уголовного закона и его понимание : монография / А. Н. Бойко. — М. : Юрлитинформ, 2010. — 308 с.

44. Большой юридический словарь / под ред. А. Я. Сухарева, В. Д. Зорькина, В. Е. Крутских. — М. : ИНФРА-М, 2009. — 790 с.

45. *Бошно, С. В.* Доктрина как форма и источник права / С. В. Бошно // Журнал российского права. — 2003. — № 12. — С. 70–79.

46. *Бульба, М. С.* Влияние исторического фактора на формирование юридических терминосистем во французском и русском языках / М. С. Бульба // Вестн. Моск. гос. лингвист. ун-та. — 2002. — Вып. 466 : Иностранный язык для специальных целей: лингвистические и методические аспекты. — С. 149–161.

47. *Бэкон, Ф.* Новый Органон / Ф. Бэкон. — М. : Соцэкгиз, 1935. — 382 с.

48. *Василенко, В. А.* Языковой статус юридического термина: специфика перевода / В. А. Василенко. — Вестник Самарского юридического института. — 2013. — № 3 (11). — С. 93–97.

49. *Васильев, А. М.* Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права / А. М. Васильев. — М. : Юрид. лит., 1976. — 264 с.

50. *Васьковский, Е. В.* Руководство к толкованию и применению законов : практ. пособие / Е. В. Васьковский. — М. : Конкорд, 1997. — 107 с.

51. *Васьковский, Е. В.* Цивилистическая методология. Учение о толковании и применении гражданских законов / Е. В. Васьковский. — М. : ЦентрЮрИнфоР, 2002. — 508 с.

52. Великий тлумачний словник української мови (з дод. і доповн.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К. : Ірпінь : Перун, 2005. — 1728 с.

53. *Венегров, А. Б.* Теория государства и права : учеб. для юрид. вузов / А. Б. Венегров. — М. : Новый Юрист, 1998. — 530 с.

54. *Венедиктов, В. С.* Юридична лінгвістика і реформування трудового законодавства України / В. С. Венедиктов // Право і лінгвістика : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 ч. — Сімф., 2004. — Ч. 2. — С. 70–77.

55. *Вербенец, М. Б.* Юридична термінологія української мови: історія становлення і функціонування: автореф. дис... канд. філол. наук: / М. Б. Вербенец; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т філології. — К., 2004. — 20 с.

56. *Вербенец, М.* Типологія системних відношень української та польської юридичних субмов / М. Вербенец // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. — К., 2004. — Вип. 10. — С. 103–115.

57. *Веренкіотова, О.* Категорія «поняття» у теорії та філософії права / О. Веренкіотова // Підприємництво, госп-во і право. — 2008. — № 10. — С. 75–78.

58. *Виноградов, В. В.* Русский язык. Грамматическое учение о слове : учеб. пособие / В. В. Виноградов. — М. : Высш. шк., 1972. — 613 с.

59. *Винокур, Г. О.* О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г. О. Винокур // Труды / Моск.

ин-т истории, философии и лит. — М., 1939. — Т. 5: сб. ст. по языкознанию. — С. 3–54.

60. *Вишновецька, С. В.* Доктрина трудового права / С. В. Вишновецька // Ерліхівський збірник / Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, юрид. ф-т. — Чернівці, 2002. — Вип. 3 : Наукові доповіді та повідомлення [всеукраїнської наукової конференції «Сутність, цілі та засоби права»]. — С. 37–45.

61. Віденська конвенція про право міжнародних договорів [Електронний ресурс] : від 23 трав. 1969 р. // Законодавство України : офіц. веб-сайт Верхов. Ради України. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>. — Заголовок з екрана.

62. *Власенко, Н. А.* Язык права / Н. А. Власенко. — Иркутск : Вост.-Сиб. кн. изд-во ; АО «Норма-плюс», 1997. — 176 с.

63. *Власенко, Н. А.* Проблемы точности выражения формы права (лингво-логический анализ) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Власенко Николай Александрович. — Екатеринбург, 1997. — 180 с.

64. *Власенко, Н. А.* Судебные правовые дефиниции: природа, функции, основания деления и виды / Н. А. Власенко // Журн. рос. права. — 2009. — № 12. — С. 58–68.

65. *Власенко, Н. А.* Языковые и графические средства законодательной техники / Н. А. Власенко // Законодательная техника : науч.-практ. пособие / под ред. Ю. А. Тихомирова. — М., 2000. — С. 147–162.

66. *Воробьева, М. Е.* Юридическая терминология: системноцентрический и антропоцентрический подходы / М. Е. Воробьева. — Вестник Кемеровского государственного университета. — 2013. — № 2–1 (54). — С. 183–186.

67. *Гаджиев, К. С.* Политическая наука : учеб. пособие / К. С. Гаджиев. — М. : СОРОС, 1996. — 426 с.

68. *Гвоздецький, В. Д.* Вагома праця науково-педагогічного персоналу Академії управління МВС — навчальний посібник із

нової міждисциплінарної галузі знань «Правнича лінгвістика» / В. Д. Гвоздецький, К. С. Серажим // Вісник Академії управління МВС. — К., 2010. — № 2. — С. 204–206.

69. *Гдакович, М. С.* Висвітлення проблем правничої термінології на сторінках журналу «ЧАСОПИСЬ ПРАВНИЧА» (1889–1912) / М. С. Гдакович // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. — 2013. — № 2. — С. 463–472.

70. *Гетьман, А. П.* Термінологія екологічного законодавства: методологічні засади та перспективи уніфікації / А. П. Гетьман // Правова система України : історія, стан та перспективи : у 5 т. — Х., 2008. — Т. 4 : Методологічні засади розвитку екологічного, земельного, аграрного та господарського права / за ред. Ю. М. Шемшученка. — С. 260–272.

71. *Гоббс, Т.* Сочинения : в 2 т. / Т. Гоббс ; сост., ред., авт. вступ. и примеч. В. В. Соколов. — М. : Мысль, 1989. — Т. 1. — 622 с.

72. *Голев, Н. Д.* Взаимодействие естественного и юридического языка как базовая проблема юрислингвистики / Н. Д. Голев // Режим доступа : <http://lingvo.asu.ru/golev/articles/z09.html>. — Загл. с экр.

73. *Голев, Н. Д.* Функции мотивизации и народная этимология [Электронный ресурс] / Н. Д. Голев // Практикуемся в языках. — Режим доступа : <http://lingvo.asu.ru/golev/articles/z59.html>. — Загл. с экрана.

74. *Голев, Н. Д.* Юридический аспект языка в лингвистическом освещении / Н. Д. Голев // Юрислингвистика-1. Проблемы и перспективы : межвуз. сб. науч. тр. — Барнаул, 1999. — С. 11–58.

75. *Головатий, С.* «Верховенство закону» versus «верховенство права»: філологічна помилка, професійна недбалість чи науковий догматизм? / С. Головатий // Вісник Академії правових наук України. — Х., 2003. — № 2/3. — С. 97–113.

76. Головатий, С. Верховенство права : монографія : у 3 кн. / С. Головатий. — К. : Фенікс, 2006. — Кн. 2 : Від доктрини — до принципу. — С. 625–1276.

77. Головатий, С. Про потребу укладання словників української правничої термінології / С. Головатий // Українське право : наук.-практ. часоп. — К., 1994. — Чис. 1. — С. 52–58.

78. Головин, Б. Н. Роль терминологии в научном и учебном общении / Б. Н. Головин // Термин и слово : межвуз. сб. науч. тр. — Горький, 1979. — С. 14–24.

79. Головина, С. Ю. Понятийный аппарат трудового права : монография / С. Ю. Головина. — Екатеринбург : Изд-во УрГЮА, 1997. — 221 с.

80. Головки, О. М. Закон у системі права Російської імперії (термін, поняття, категорія) / О. М. Головки, В. Є. Кириченко // Вісн. Харків. нац. ун-ту внутр. справ. — 2009. — № 3. — С. 34–43.

81. Горпинич, В. О. Морфологія української мови : підручник для студ. вузів / В. О. Горпинич. — К. : Академія, 2004. — 336 с.

82. Горский, Д. П. Определение. Логико-методологические проблемы / Д. П. Горский. — М. : Мысль, 1974. — 311 с.

83. Гринев, С. В. Введение в терминоведение : учеб. пособие / С. В. Гринев. — М. : Моск. лицей, 1993. — 309 с.

84. Грошевой, Ю. М. О категориальном аппарате советской уголовно-процессуальной науки / Ю. М. Грошевой, В. С. Зеленецкий // Вопросы осуществления правосудия по уголовным делам. — Калининград, 1983. — Вып. 2. — С. 3–14.

85. Губаева, Т. В. Актуальные проблемы законотворчества / Т. В. Губаева, А. С. Пиголкин // Проблемы законодательной техники. — Н. Новгород, 2000. — С. 275–282.

86. Губаева, Т. В. Словесность в юриспруденции : учебник / Т. В. Губаева ; под ред. В. П. Малкова. — Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1995. — 300 с.

87. *Губаева, Т. В.* Язык и право. Искусство владения словом в профессиональной юридической деятельности / Т. В. Губаева. — 2-е изд., пересмотр. — М. : Норма : Инфра-М, 2010. — 176 с.

88. *Давид, Р.* Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози ; пер. с фр. В. А. Туманова. — М. : Междунар. отношения, 2009. — 400 с.

89. *Давыдова, М. Л.* Нормативно-правовое предписание: природа, типология, технико-юридическое оформление : монография / М. Л. Давыдова. — СПб : Юрид. центр Пресс, 2009. — 216 с.

90. *Даль, В. И.* Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В. И. Даль — Т. 4 : Р-У. — М. : Рус. яз., 1980. — 683 с.

91. *Данилевская, Н. В.* Научный текст в аспекте теории дискурса / Н. В. Данилевская // Язык, текст, дискурс : науч. альм. — 2009. — Вып. 7. — С. 37–44.

92. *Даниленко, В. П.* Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. — М. : Наука, 1977. — 246 с.

93. *Данильян, О. Г.* Основи філософії : навч. посіб. / О. Г. Данильян, В. М. Тараненко. — Х. : Право, 2003. — 352 с.

94. *Дерді, Е. Т.* Словотвірні та структурно-семантичні характеристики англійських юридичних термінів : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Е. Т. Дерді; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2003. — 21 с.

95. *Дерді, Е. Т.* Терміни-словосполучення в англійській юридичній термінології / Е. Т. Дерді // Гуманітарний вісник. Серія «Іноземна філологія». — Черкаси : ЧІТІ, 1999. — С. 79–82.

96. *Дорда, С. В.* Діалогічна сполучуваність права та мови / С. В. Дорда. — Правовий вісник Української академії банківської справи. — 2013. — № 2(9). — С. 12–15.

97. Дослідження нормативно-правових актів: метод. рекомендації / Л. М. Шестопалова, Н. В. Пелипенко; за заг. ред. О. М. Джужі. — К.: НАВС України, 2005. — 164 с.

98. *Дудаш, Т.* Правномінаційні закономірності як чинник праворозуміння (слов'яномовний аспект) / Т. Дудаш // Юрид. Україна. — 2004. — № 7. — С. 8–16.

99. *Дудаш, Т.* Терміно-поняття «цивільне право» та «приватне право»: первинні значення та сучасна інтерпретація / Т. Дудаш, Р. Сивий // Підприємництво, госп-во і право. — 2006. — № 4. — С. 54–58.

100. *Дутка, Г. І.* Вдосконалення мови закону — шлях до підвищення його якості / Г. І. Дутка // Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. пр. / Ін-т держави і права НАН України. — 2007. — Вип. 36. — С. 67–70.

101. *Дюбюк, Р.* Состояние терминологии на современном этапе / Р. Дюбюк // Материалы Международного симпозиума «Теоретические и методологические вопросы терминологии». — М., 1979. — С. 23–25.

102. *Дювернуа, Н. Л.* Чтения по гражданскому праву / Н. Л. Дювернуа. — Изд. 3-е. — СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1896. — Т. 1, вип. 1. — 246 с.

103. *Жеребкін, В. Е.* Логический анализ понятий права : монография / В. Е. Жеребкін. — К. : Вища шк., 1976. — 150 с.

104. *Жеребкін, В. Є.* Логіка : підручник / В. Є. Жеребкін. — 9-е вид., стер. — К. : Знання, 2006. — 255 с.

105. Загальна декларація прав людини : від 10 груд. 1948 р. // Офіц. вісн. України. — 2008 — № 93. — Ст. 3103.

106. Загальна теорія держави і права : підручник / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. — Х. : Право, 2009. — 584 с.

107. *Задорожний, Ю. А.* Римське право — доктринальна першооснова права та юридичної науки в країнах романо-германської правової сім'ї : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Задорожний Юрій Анатолійович. — К., 2008. — 214 с.

108. *Зайцев, И. М.* О природе правовых понятий / И. М. Зайцев // Некоторые философские проблемы государства и права : сб. ст. — Саратов, 1974. — Вып. 2. — С. 76–88.

109. *Зайцев, Ю.* Автентичність правового тексту та проблеми його термінологічно-мовного оформлення (на матеріалі проекту Цивільного кодексу України) / Ю. Зайцев // Українське право : наук.-практ. часоп. — К., 1997. — Чис. 3. — С. 102–106.

110. *Зайцев, Ю.* Юридико-технічна неунормованість законодавства як джерело порушення прав людини / Ю. Зайцев // Права людини в Україні: стан справ, проблеми, перспективи. — К., 2003. — С. 25–28.

111. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 30. — Стор. 1114. — Ст. 260.

112. Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 48. — Ст. 650.

113. Законодательная техника : науч.-практ. пособие / под ред. Ю. А. Тихомирова. — М. : Городец, 2000. — 272 с.

114. *Зархина, С. Э.* Язык права как предмет философско-логического анализа : монография / С. Э. Зархина. — Харьков : ФИНН, 2008. — 208 с.

115. *Зархіна, С. Е.* Мова права як предмет філософсько-логічного аналізу (історичний аспект): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.12 / С. Е. Зархіна ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. — Х., 2005. — 20 с.

116. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять : ДСТУ 3966-2000. — К. : Держстандарт України, 2000. — 32 с.

117. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 3. — Ст. 27.

118. *Золотовская, Г. И.* Юридическое коммуникативное пространство: к вопросу о поиске дефиниции / Г. И. Золотовская. — Юристъ-Правоведъ. — 2013. — № 5 (60). — С. 26–28.

119. *Ивакина, Н. Н.* Профессиональная речь юриста : учеб. пособие / Н. Н. Ивакина. — М. : Норма, 2010. — 448 с.

120. *Иеринг, Р.* Юридическая техника : монография / Р. Иеринг ; пер. Ф. С. Шендор ; сост. А. В. Поляков. — М. : Статут, 2008. — 231 с.

121. *Ицкович В. А.* Языковая норма / В. А. Ицкович. — М. : Просвещение, 1968. — 92 с.

122. *Іздебський, Г.* Польський досвід навчання законопроектувальників / Г. Іздебський // Нариси з нормопроекткування / під ред. Р. Бержерона. — Оттава, 1999. — С. 331–339.

123. Інструкція для складання словників ІУНМ // Вісник Інституту української наукової мови. — К., 1928. — Вип. 1. — С. 66–72.

124. *Ісакова, В. М.* Право на правову допомогу : поняття, особливості, гарантії : автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / В. М. Ісакова. — Харків, 2013. — 19 с.

125. *Кабышев, С. В.* Обучение юридической технике в Канаде / С. В. Кабышев // Юрид. техника. — 2009. — № 3. — С. 175–177.

126. *Капліна, О. В.* Оцінні поняття в кримінальному судочинстві / О. В. Капліна // Вісник Академії правових наук України. — Х., 2004. — № 2. — С. 160–167.

127. *Капліна, О. В.* Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права : монографія / О. В. Капліна. — Х. : Право, 2008. — 296 с.

128. *Капліна, О. В.* Проблеми удосконалення кримінально-процесуального законодавства з урахуванням правотлумачної практики Європейського Суду з прав людини / О. В. Капліна // Матеріали наукових семінарів та «круглих столів», проведених НЮАУ ім. Я. Мудрого спільно з АПрНУ в рамках фестивалю науки

15–16 травня 2007 р. / упоряд. : А. П. Гетьман, О. В. Петришин. — Х., 2007. — С. 46.

129. *Караванський, С.* Пошук українського слова, або боротьба за національне «Я» / С. Караванський. — К. : Академія, 2001. — 233 с.

130. *Карпинская, Е. В.* Унификация, стандартизация, кодификация терминов. Понятие о гармонизации терминов и термино-систем / [под ред. Л. К. Граудиной и Е. Н. Ширяева] // Культура русской речи: учебник для вузов. — М., 2003. — §27 — Гл. IV.

131. *Карташов, В. Н.* Юридические дефиниции: некоторые методологические подходы, виды и функции / В. Н. Карташов // Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы : материалы Междунар. «кругл. стола» (Черновцы, 21–23 сент. 2006 г.). — Н. Новгород, 2007. — С. 580–597.

132. *Катков, В. Д.* К анализу основных понятий юриспруденции / В. Д. Катков. — Харьков : Унив. тип., 1905. — 462 с.

133. *Кашанина, Т. В.* Оценочные понятия в советском праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Т. В. Кашанина. — Свердловск, 1974. — 17 с.

134. *Кашанина, Т. В.* Правовые понятия как средство выражения содержания права / Т. В. Кашанина // Совет. государство и право. — 1981. — № 1. — С. 36–44.

135. *Кашанина, Т. В.* Юридическая техника : учебник / Т. В. Кашанина. — М. : Эксмо, 2007. — 512 с.

136. *Кашанина, Т. В.* Юридическая техника в сфере частного права (Корпоративное и договорное нормотворчество) : учеб. пособие / Т. В. Кашанина. — М. : Норма, 2009. — 288 с.

137. *Квитко, И. С.* Термин в научном документе : учебник / И. С. Квитко. — Львов : Выща шк., 1976. — 127 с.

138. *Кедров, Б. М.* Характер изменения объема и содержания развивающихся понятий / Б. М. Кедров // Арсеньев А. С. Анализ

розвиваючого поняття / А. С. Арсеньев, В. С. Библер, Б. М. Кедров. — М., 1968. — С. 359.

139. Керимов, Д. А. Диалектический путь познания права / Д. А. Керимов // Методологические проблемы советской юридической науки. — М., 1980. — С. 11–38.

140. Керимов, Д. А. Кодификация и законодательная техника / Д. А. Керимов. — М. : Госюриздат, 1962. — 104 с.

141. Керимов, Д. А. Культура и техника законотворчества / Д. А. Керимов. — М. : Юрид. лит., 1991. — 160 с.

142. Керимов, Д. А. Методологические функции философии права / Д. А. Керимов // Государство и право. — 1995. — № 9. — С. 15–22.

143. Ківалов, С. В. Сучасні тенденції розвитку права України / С. В. Ківалов // Визначальні тенденції генезису державності і права : зб. наук. пр. міжнар. наук.-практ. конф. «Треті Прибузькі юридичні читання». — Миколаїв, 2007. — С. 5–8.

144. Кнапп, В. Логика в правовом сознании : пер. с чеш. / В. Кнапп, А. Герлох ; под ред. и со вступ. ст. А. Б. Венгерова. — М. : Прогресс, 1987. — 298 с.

145. Ковалев, М. И. О роли научных понятий в уголовном праве и криминологии / М. И. Ковалев // Изв. вузов. Правоведение. — 1980. — № 5. — С. 56–58.

146. Ковальський, В. С. Правотворчість: теоретичні та логічні засади : монографія / В. С. Ковальський, І. П. Козінцев. — К. : Юрінком Інтер, 2005. — 183 с.

147. Ковкель, Н. Ф. Логика и язык закона : монографія / Н. Ф. Ковкель. — Минск : Право и экономика, 2009. — 299 с.

148. Ковтун, І. І. Словотвірна та структурно-семантична характеристика юридичної термінології / І. І. Ковтун. — Словотвірна та структурно-семантична характеристика юридичної термінології. — Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць ХнПУ ім. Г. С. Сковороди. — 2012. — Вип. 34. — С. 229–236.

149. *Коган, В. М.* Логико-юридическая структура советского уголовного закона : учеб. пособие / В. М. Коган. — Алма-Ата : Казахстан, 1966. — 83 с.

150. Кодекс адміністративного судочинства України : від 06.07.2005 р. № 2747-IV // Відом. Верхов. Ради України. — 2005. — № 36/37. — С. 446.

151. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1971. — Додаток до № 50.

152. *Козлов, С.* Професійна законотворчість — європейський шлях до демократії [Електронний ресурс] / С. Козлов // Юридична газета. — 2004. — № 20. — Режим доступу до газ. : <http://www.yur-gazeta.com/ru/oarticle/1122/>. — Заголовок з екрана.

153. *Козюбра, М. І.* Основні форми буття права та взаємовідносини між ними / М. І. Козюбра // Право України. — 2011. — № 8. — С. 21–29.

154. *Колос, М. І.* Застосування окремих термінів у кримінальному, кримінально-процесуальному та кримінально-виконавчому законодавстві України / М. І. Колос // Адвокат. — 2002. — № 4. — С. 38–40.

155. *Комарова, Н. З.* О сущности термина / Н. З. Комарова // Термин и слово : межвуз. сб. науч. тр. — Горький, 1979. — С. 3–14.

156. *Кондрашова, Т. В.* К вопросу об единстве терминологии в уголовном законодательстве и праве / Т. В. Кондрашова // Вестн. Нижегород. ун-та им. Н. И. Лобачевского. Сер. : Право. — 2003. — № 2. — С. 322–326.

157. *Кононов, О.* Знову про проблеми юридичного перекладу [Електронний ресурс] / О. Кононов // Юрид. журнал. — 2004. — № 12. — Режим доступу до журн. : <http://justinian.com.ua/article.php?id=1507>. — Заголовок з екрана.

158. Конституція України : прийнята на п'ятій сес. Верхов. Ради України 28 черв. 1996 р. // Відом. Верхов. Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
159. *Копиленко, О. Л.* Наукове забезпечення законотворчого процесу і значення в ньому лінгвістичного аспекту / О. Л. Копиленко, Г. О. Мурашин // Право і лінгвістика : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 ч. — Сімф., 2004. — Ч. 2. — С. 58–63.
160. *Коптева, О. О.* Мультилінгвізм у праві міжнародних договорів [Електронний ресурс] / О. О. Коптева // Право і безпека. — 2010. — № 2. — Режим доступу до журн. : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2010_2/PB-2/PB-2_4.pdf. — Заголовок з екрана.
161. *Косаренко, О. І.* Мовні норми та закономірності в системі права / О. І. Косаренко. — Вісник Академії адвокатури України. — 2011. — № 2 (21). — С. 213–214.
162. *Косович, В.* Логічні засоби забезпечення досконалості нормативно-правових актів України / В. Косович. — Вісник Львівського університету. Серія юридична. — 2014. — Випуск 59. — С. 17–27.
163. *Косович, В. М.* Закон «Про нормативно-правові акти як засіб удосконалення нормативно-правових актів України» / В. М. Косович // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. юрид. — 2011. — Вип. 52. — С. 10–20.
164. *Косович, В. М.* Оціночні поняття як засіб юридичної техніки : монографія / В. М. Косович. — Л. : Тріада-плюс, 2010. — 212 с.
165. *Косоногова, О. В.* Специальный юридический язык как инструмент взаимодействия языка и права / О. В. Косоногова, М. В. Малащенко. — Universum: филология и искусствоведение. — 2014. — № 7 (9). — С. 4.
166. *Кравченко, С. П.* Мова як фактор правотворення та законотворення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Кравченко Сергій Петрович. — О., 2000. — 207 с.
167. Кримінальний кодекс України : від 05.04.2001 р. № 2341-III // Відом. Верхов. Ради України. — 2001. — № 25/26. — Ст. 131.

168. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2013. — № 9–10. — Стор. 474. — Ст. 88.

169. *Кутиркін, А. А.* Деякі типові недоліки базових законодавчих актів України / А. А. Кутиркін // Вісн. господ. судочинства. — 2008. — № 4. — С. 96–99.

170. *Лаптев, В. Д.* Новые пути исследования терминологии / В. Д. Лаптев, В. А. Татаринов // Терминологический вестник : сб. науч. тр. — М., 2000. — № 1. — С. 76–77.

171. *Левина, Д. Н.* Теоретические проблемы толкования и применения оценочных понятий : дис ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Левина Дарья Николаевна. — Н. Новгород, 2007. — 216 с.

172. *Левковская, К. А.* Теория слова, принципы ее построения, аспекты изучения лексического материала : учеб. пособие / К. А. Левковская. — М. : Высш. шк., 1962. — 296 с.

173. *Лейчик, В. М.* Терминоведение : предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. — 2-е изд. — М. : Ком-Книга, 2006. — 382 с.

174. *Лейчик, В. М.* Термины и терминосистемы — пограничная область между естественным и искусственным в языке / В. М. Лейчик // Вопросы терминологии и лингвистической статистики. — Воронеж, 1976. — С. 3–11.

175. Логіка : підручник / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого ; за заг. ред. В. Д. Титова. — Х. : Право, 2005. — 208 с.

176. *Лопатин, В. В.* Малый толковый словарь / В. В. Лопатин, Л. Е. Лопатина. — М. : Рус. яз., 1993. — 704 с.

177. *Лотте, Д. С.* Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики / Д. С. Лотте. — М. : Изд-во АН СССР, 1961. — 156 с.

178. *Люблинский, П. И.* Техника, толкование и казуистика уголовного кодекса / П. И. Люблинский ; под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. — М. : Зерцало, 2004. — 248 с.

179. *Ляшук, А. М.* Семантична структура юридичних термінів української та англійської мов: Автореф. дис. канд. ... філол. наук: 10.02.17 / А. М. Ляшук / Київський нац. лінгвістичний ун-т. — К., 2007. — 22 с.

180. *Магомедов, С. К.* Унификация терминологии нормативно-правовых актов Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Магомедов Сергей Константинович. — М., 2004. — 187 с.

181. *Максимов, С. І.* Правова доктрина: філософсько-правовий підхід / С. І. Максимов // Правова доктрина України : у 5 т. — Х. : Право, 2013. — Т. 1. : Загальнотеоретична та історична юриспруденція / В. Я. Тацій, О. Д. Святоцький, С. І. Максимов та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. — С. 58–93.

182. *Максимов, С. І.* Правовая реальность: опыт философского осмысления / С. И. Максимов. — Х. : Право, 2002. — 328 с.

183. *Макшанцева, Е. А.* Специфика вопроса о соотношении термина и слова / Е. А. Макшанцева // Взаимодействие экстра- и интралингвистических факторов при формировании терминосистем языков разного типа : межвуз. сб. науч. тр. — Саратов, 2000. — С. 126–133.

184. *Малига, В. Д.* Термінологічні проблеми інституту банкрутства / В. Д. Малига // Правн. часоп. Донец. ун-ту. — 1997. — № 1. — С. 35–39.

185. *Малюкова, Е. В.* Юридическая терминология в системно-центрическом и антропоцентрическом аспектах : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.19 / Малюкова Елена Вячеславовна. — Бийск, 2005. — 177 с.

186. *Марченко, М. Н.* Источники права : учеб. пособие / М. Н. Марченко. — М. : ТК Велби : Проспект, 2009. — 768 с.

187. Методика обстеження і паспортизації гідротехнічних споруд систем гідравлічного вилучення та складування промислових відходів та хвостів [Електроний ресурс] : затв. наказом Держ. ком.

України у справах містобудування і архітектури від 10.09.1996 р. № 165 // МЕГА-НаУ : профес. юрид. система. — Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0466-95>. — Заголовок з екрана.

188. *Милославская, Д. И.* Системное описание юридической терминологии в современном русском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Милославская Дарья Игоревна. — М., 2000. — 164 с.

189. *Милославская, Д. И.* Типовые трудности семантической интерпретации юридического текста [Электронный ресурс] / Д. И. Милославская // Юрлингвистика : на стыке языка и права : сайт Ассоц. лингвистов-экспертов и преподавателей «Лексис». — Режим доступа : <http://www.lexis-asu.narod.ru/other-works/index.htm>. — Загл. с экрана.

190. *Мирошников, Е. Г.* Ясность и точность как требования к языку закона / Е. Г. Мирошников // Проблемы юридической техники : сб. ст. / под ред. В. М. Баранова. — Н. Новгород, 2000. — С. 212–220.

191. *Михайлик, В. О.* Українська мова професійного спілкування: [навч. посіб.] / В. О. Михайлик. — К. : ВД «Професіонал», 2005. — 496 с.

192. *Мірошніченко, А. М.* Чи потрібний Закон України «Про нормативно-правові акти»? / А. М. Мірошніченко, Ю. Ю. Попов // Форум права. — 2009. — № 1. — С. 362–372.

193. *Москалькова, Т. Н.* Нормотворчество : науч.-практ. пособие / Т. Н. Москалькова, В. В. Черников. — М. : Проспект, 2011. — 384 с.

194. *Навроцький, В.* Кримінальне право і кримінальне законодавство: співвідношення понять / В. Навроцький // Право України. — 2011. — № 9. — С. 20–24.

195. *Навроцький, В. О.* Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз Кримінального кодексу України 1960 р. та 2001 р.) / В. О. Навроцький. — К. : АТІКА, 2001. — 272 с.

196. *Навроцький, В. О.* Законодавець ігнорує кримінально-правову науку, практика до неї не дослухається. Чому? / В. О. Навроцький // Кримінальний кодекс України 2001 року: проблеми застосування і перспективи удосконалення : матеріали. міжнар. наук. конф., 13–15 квіт. 2007 р. — Л., 2007. — С. 96–97.

197. *Наливайко, Л. Р.* Державний лад України: теоретико-правова модель: монографія / Л. Р. Наливайко. — Х. : Право, 2009. — 600 с.

198. Настольная книга по оформлению законов : пер. с нем. — Кельн : Бундесанцфйгер, 1991. — 180 с.

199. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України : в 4 т. / відп. ред. В. Г. Ротань. — К. : Юрид. кн. ; Севастополь : Ін-т юрид. дослідж., 2008. — Т. 4. : Методологія тлумачення нормативно-правових актів України. — 848 с.

200. *Нашиц, А.* Правотворчество: теория и законодательная техника / А. Нашиц ; под ред. : Д. А. Керимова, А. В. Мицкевича. — М. : Прогресс, 1974. — 292 с.

201. Не люди для реформ, а реформи для людей : послання Президента України Віктора Януковича до українського народу // Уряд. кур'єр. — 2010. — 5 черв. (№ 101). — С. 5.

202. *Недбайло, П. Е.* Советские социалистические правовые нормы : монографія / П. Е. Недбайло. — Львов : Изд-во Львов. ун-та, 1959. — 169 с.

203. *Нерсисянц, В. С.* Общая теория права и государства : учебник / В. С. Нерсисянц. — М. : Норма : Инфра-М, 2010. — 560 с.

204. *Несходим, А. О.* Україна у євроінтеграційних процесах / А. О. Несходим // Вісн. Нац. Черкас. ун-ту ім. Б. Хмельницького. — 2008. — Вип. 6. — С. 126–128.

205. *Новицька, О. А.* Фахові мови як об'єкт перекладознавчих і лінгвістичних досліджень (на матеріалі юридичних текстів новогрецької мови) / О. А. Новицька // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. — 2013. — № 9 (268), Ч. I. — С. 73–78.

206. *Овчаренко, В. М.* Структура і семантика науково-технічного терміна / В. М. Овчаренко. — Х. : Вид-во Харків. ун-ту, 1968. — 71 с.

207. *Огієнко, І.* Вислови про мову (до Дня української писемності та мови) [Електронний ресурс] / І. Огієнко // Слово наше рідне — слово українське!. — Режим доступу : <http://slovokalinove.blogspot.com/2010/11/blog-post.html>. — Заголовок з екрана.

208. *Ортега-и-Гассет, Х.* Две главные метафоры / Х. Ортега-и-Гассет // Эстетика. Философия культуры / сост. В. Е. Багно. — М., 1991. — С. 203–217.

209. Особенности языка научной литературы : сб. ст. — М. : Наука, 1965. — 196 с.

210. Офіційний сайт Інституту законодавства Верховної Ради України. — Режим доступу : http://instzak.rada.gov.ua/instzak/control/uk/publish/article?art_id=45951&cat_id=45950. — Заголовок з екрана.

211. *Павлова, О. І.* Дефініція як спосіб тлумачення наукових понять / О. І. Павлова // Мова. — 2010. — № 15. — С. 150–155.

212. *Пагано, Р.* Навчання законопроектувальників. Італійський досвід / Р. Пагано // Нариси з нормопроекування / під ред. Р. Бержерона. — Оттава, 1999. — С. 317–330.

213. *Панов, М. І.* Методологічні проблеми формування понятійного апарату правової науки / М. І. Панов // Правова система України : історія, стан та перспективи : у 5 т. / за заг. ред. М. В. Цвірка, О. В. Петришина. — Х. : Право, 2008. — Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. — С. 109–128.

214. *Панов, М. І.* Проблеми формування понятійного апарату юридичної науки: методологічні аспекти / М. І. Панов // Вісник Академії правових наук України. — Х., 2003. — № 2/3. — С. 54–67.

215. *Панов, Н. И.* Качество закона об уголовной ответственности и проблема точности правовых норм / Н. И. Панов // Теоретичні основи забезпечення якості законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю : матеріали наук. конф., 15 трав. 2009 р. — Х., 2009. — С. 37–41.

216. *Пархоменко, Н. М.* Джерела права: проблеми теорії та методології : монографія / Н. М. Пархоменко. — К. : Юрид. думка, 2008. — 326 с.

217. *Петришин, О. В.* Соціально-юридична природа права / О. В. Петришин // Правова система України : історія, стан та перспективи : у 5 т. / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. — Х., 2008. — Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. — С. 87–108.

218. *Пирс, Ч. С.* Начала прагматизма / Ч. С. Пирс ; пер. с англ., предисл. В. В. Кирющенко, М. В. Колопотина. — СПб. : Лаб. метафиз. исслед. филос. фак-та СПбГУ : Алетейя, 2000. — 318 с.

219. *Питецкий, В. В.* Оценочные признаки уголовного закона (сущность, функции, перспективы использования в законодательстве) : учеб. пособие / В. В. Питецкий. — Красноярск : КГУ, 1993. — 322 с.

220. *Погребняк, С. П.* Вимоги до нормативно-правових актів, що впливають з принципу правової визначеності / С. П. Погребняк // Вісник Академії правових наук України. — Х., 2005. — № 3. — С. 42–53.

221. *Погребняк, С. П.* Гуманізм як одна з вихідних засад права / С. П. Погребняк // Матеріали наукових семінарів та «круглих столів», проведених НЮАУ ім. Я. Мудрого спільно з АПРНУ в рамках фестивалю науки 15–16 травня 2007 р. / упоряд. : А. П. Гетьман, О. В. Петришин. — Х., 2007. — С. 122–124.

222. *Погребняк, С. П.* Основоволожні принципи права (змістовна характеристика) : монографія / С. П. Погребняк. — Х. : Право, 2008. — 240 с.

223. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2011. — № 13, / № 13–14, № 15–16, № 17. — Стор. 556, стаття 112.

224. *Подорожна, Т. С.* Законодавчі дефініції: поняття, структура, функції : монографія / Т. С. Подорожна. — Л. : ПАІС, 2009. — 196 с.

225. *Познякова, Т. С.* Понятійно-категоріальний апарат бюджетного права [Електронний ресурс] / Т. С. Познякова // Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство. — Режим доступу : <http://www.lawreview.chnu.edu.ua/article.php?lang=ua&visnu k=18&article=406>. — Заголовок з екрана.

226. *Покровский, И. А.* Основные проблемы гражданского права : учебник / И. А. Покровский. — М. : Статут, 1998. — 353 с.

227. *Полешко, А.* Конкретизація юридичних термінів у термінологічних словосполученнях / А. Полешко // Рад. право. — 1976. — № 9. — С. 32–37.

228. *Полешко, А.* Юридичні поняття, що передаються словосполученнями / А. Полешко // Рад. право. — 1977. — № 2. — С. 69–74.

229. *Полянский, Н. Н.* О терминологии советского закона / Н. Н. Полянский // Проблемы социалистического права : сб. ст. — М., 1938. — № 5. — С. 119–138.

230. *Попа, К.* Теория определения / К. Попа ; пер. с рум. М. Ф. Солдухиной. — М. : Прогресс, 1976. — 247 с.

231. Порадник для укладачів фахових словників [Електронний ресурс] : (початкова редакція проекту) // Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології : офіц. Інтернет-сторінка. — Режим доступу : http://www.polynet.lviv.ua/tc.terminology/TK_vocab.htm. — Заголовок з екрана.

232. Постанова Кабінету Міністрів України від 6 червня 2012 р. № 504 «Про утворення Координаційного центру з надання правової допомоги та ліквідацію Центру правової реформи і законопроектних робіт при Міністерстві юстиції» // Офіційний вісник України. — 2012. — № 43. — Стор. 29. — Ст. 1668.

233. Правнича лінгвістика : навч. посіб. / Г. П. Проценко, О. Ф. Прохоренко, Л. М. Шестопалова [та ін.] ; за заг. ред. С. М. Гусарова. — К. : А.В.К., 2010. — 312 с.

234. *Прадід, Ю. Ф.* Юридична лінгвістика як окрема галузь знань / Ю. Ф. Прадід // Вісн. Луган. ін-ту внутр. справ. — 2001. — № 3. — С. 246–249.

235. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо усунення надмірного державного регулювання у сфері автомобільних перевезень : Закон України від 05.07.2011 р. № 3565-VI // Відом. Верхов. Ради України. — 2012. — № 5. — Ст. 34.

236. Прогромадянство України : Закон України від 18.01.2001 р. № 2235-III // Відом. Верхов. Ради України. — 2001. — № 13. — Ст. 65.

237. Про гуманітарну допомогу : Закон України від 22.10.1999 р. № 1192-XIV // Відом. Верхов. Ради України. — 1999. — № 51. — Ст. 451.

238. Про державну монополію на виробництво та обіг тютюнової продукції : Указ Президента України від 28.06.1999 р. № 748/99 // Офіц. вісн. України. — 1999. — № 27. — С. 97.

239. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців : Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV // Відом. Верхов. Ради України. — 2003. — № 31/32. — Ст. 263.

240. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України // Відом. Верхов. Ради України. — 2004. — № 29. — Ст. 7.

241. Про затвердження Положення про Міністерство закордонних справ України : постанова Каб. Міністрів України від 12.07.2006 р. № 960 // Офіц. вісн. України. — 2006. — № 28. — Ст. 2022.

242. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу : Указ Президента України від 11.06.1998 р. № 615/98 // Офіц. вісн. України. — 1998. — № 24. — С. 3.

243. Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 21.11.2002 р. № 228-IV // Уряд. кур'єр. — 2002. — 18 груд. (№ 228) // Відом. Верхов. Ради України. — 2003. — № 3. — Ст. 12.

244. Про навчання спеціалістів центрального апарату Міністерства юстиції у сфері нормопроекування : наказ М-ва юстиції України від 07.04.2004 р. № 394/7

245. Про підписання засновниками змін до статуту ТОВ [Електронний ресурс] : лист Держ. ком. з питань регулят. політики та підприємництва від 21.04.2005 р. № 3019/0/2-05 // Закони України : інформ.-прав. портал. — Режим доступу : <http://www.uazakon.com/document/fpart48/idx48264.htm>. — Заголовок з екрана.

246. Про Правила дорожнього руху : постанова Каб. Міністрів України від 10.10. 2001 р. № 1306 // Офіц. вісник України. — 2001. — № 41. — Ст. 1852.

247. Про природні монополії : Закон України від 20.04.2000 р. № 1682-III // Відом. Верхов. Ради України. — 2000. — № 30. — Ст. 238.

248. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23.04.1991 р. № 987-XII // Відом. Верхов. Ради УССР. — 1991. — № 25. — Ст. 283.

249. Про статус депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим : Закон України від 22.12.2006 р. № 533-V // Відом. Верхов. Ради України. — 2007. — № 14. — Ст. 168.

250. Проблемы теории государства и права : учебник / под ред. В. М. Сырых. — М. : Эксмо, 2008. — 528 с.

251. Проблемы юридической техники : сб. ст. / под ред. В. М. Баранова. — Н. Новгород : [Б. и.], 2000. — 823 с.

252. *Прянишников, Е. А.* Единство «явление — понятие — термин» и его значение для законодательства / Е. А. Прянишников // Совет. государство и право. — 1971. — № 2. — С. 114–117.

253. *Прянишников, Е. А.* Терминология уголовно-процессуального законодательства / Е. А. Прянишников // Изв. вузов. Правоведение. — 1968. — № 6. — С. 90–91.

254. *Пухан, И.* Римское право : пер. с макед. : баз. учеб. / И. Пухан, М. Поленак-Акимовская ; под ред. В. А. Томсинова. — М. : Зерцало, 1999. — 448 с.

255. *Пчелкин, А. В.* Терминология закона в условиях научно-технического прогресса / А. В. Пчелкин // Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы : материалы междунар. «кругл. стола» (Черновцы, 21–23 сент. 2006 г.). — Н. Новгород, 2007. — С. 526–534.

256. *Рабец, А. М.* Проблемы законодательного закрепления юридических дефиниций / А. М. Рабец // Законотворческая техника современной России: состояние, проблемы, совершенствование : сб. ст. : в 2 т. / под ред. В. М. Баранова. — Н. Новгород, 2001. — Т. 1. — С. 234–238.

257. *Рабінович, М.* Гармонізація законодавства України та Європейського Союзу: теоретичний аспект [Електронний ресурс] / М. Рабінович // Pravotoday : юрид. портал. — Режим доступу : <http://pravotoday.in.ua/ua/press-centre/publications/pub-466/>. — Заголовок з екрана.

258. *Рабінович, П. М.* Верховенство права — основоположний принцип правової і політичної систем України / П. М. Рабінович // Правова система України : історія, стан та перспективи : у 5 т. / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. — Х., 2008. — Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. — С. 148–173.

259. *Рабінович, П. М.* Зміст і обсяг прав людини: глобальна уніфікація чи внутрішньодержавна диверсифікація? / П. М. Рабінович // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. — О., 2002. — Вип. 13/14. — С. 41–50.

260. *Рабінович, П. М.* Правоназви як закономірний прояв праворозуміння (за матеріалами дослідження індоєвропейської мовної сім'ї) / П. М. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. — Х., 2004. — Вип. 4. — С. 12–22.

261. *Рабінович, П. М.* Проблеми трансформації методології вітчизняного правознавства: досягнення, втрати, перспективи / П. М. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. — Х., 2002. — № 4. — Вип. 31. — С. 3–14.

262. *Рабінович, П. М.* Техніка законотворення у сучасній Україні: стан, проблеми та перспективи / П. М. Рабінович // Нариси з нормопроекування / під ред. Р. Бержерона. — Оттава, 1999. — С. 1–23.

263. *Реформатский, А. А.* Введение в языковедение : учебник / А. А. Реформатский ; под ред. В. А. Виноградова. — М. : Аспект Пресс, 1996. — 536 с.

264. *Реформатский, А. А.* Мысли о терминологии / А. А. Реформатский // Современные проблемы русской терминологии : сб. ст. / отв. ред. В. П. Даниленко. — М., 1986. — С. 163–198.

265. *Реформатский, А. А.* Что такое термин и терминология / А. А. Реформатский // Вопросы терминологии : материалы Всесоюз. термиол. совещ. — М., 1961. — С. 46–54.

266. Рішення колегії Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України [Електроний ресурс] : від 21.03.2007 р. (витяг) // Верховний Суд України : офіц. сервер. — Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf>. — Заголовок з екрана.

267. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповів-

дності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) від 30.01.2003 р. № 3-рп/2003 // Вісн. Конституц. Суду України. — 2003. — № 1. — С. 23–30.

268. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) : від 22 верес. 2005 р. № 5-рп/ 2005 // Офіц. вісн. України. — 2005. — № 39. — Ст. 2490.

269. *Рогов, В. А.* Древнерусская правовая терминология в отношении к теории права : монография / В. А. Рогов, В. В. Рогов. — М. : МГИУ, 2006. — 269 с.

270. *Руснівський, В.* Структура лексичної і граматичної семантики / В. Руснівський. — К.: Наук. думка, 1988. — 240 с.

271. *Рындюк, В. И.* Дефиниции в законодательных актах Украины / В. И. Рындюк // Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы : материалы междунар. «кругл. стола» (Черновцы, 21–25 сент. 2006 г.). — Н. Новгород, 2007. — С. 534–542.

272. *Сабо, И.* Социалистическое право / Имре Сабо ; под ред. В. А. Турманова. — М. : Прогресс, 1964. — 336 с.

273. *Савайда, О. І.* Енциклопедія права в європейській правознавчій культурі / О. І. Савайда // Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ. — 2010. — № 1. — С. 30–37.

274. *Савицкий, В. М.* Язык процессуального закона. Вопросы терминологии / В. М. Савицкий ; под ред. А. Я. Сухарева. — М. : Наука, 1987. — 288 с.

275. Сагатовский, В. Н. Основы систематизации всеобщих категорий / В. Н. Сагатовский. — Томск : ТГУ, 1973. — 432 с.

276. Селіванов, А. О. Судове право: нова галузь права чи теоретична думка? / А. О. Селіванов // Вісн. Верхов. Суду України. — 2008. — № 6. — С. 6–9.

277. Семеніхін, І. В. Правова доктрина: поняття та особливості / І. В. Семеніхін // Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. праць / ред. кол. : Ю. П. Битяк, Л. М. Герасіна [та ін.]. — Х., 2009. — Вип. 18. — С. 127–139.

278. Семеніхін, І. В. Роль правової доктрини в українській законотворчій практиці / І. В. Семеніхін // Пробл. законності : акад. зб. наук. праць / відп. ред. В. Я. Тацій. — Х., 2010. — Вип. 110. — С. 204–211.

279. Сенякин, И. Н. Унификация как средство совершенствования законодательной терминологии / И. Н. Сенякин // Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы : материалы Междунар. «кругл. стола» (Черновцы, 21–23 сент. 2006 г.). — Н. Новгород, 2007. — С. 147–158.

280. Сергєєва, Г. А. Про склад української правничої термінології з погляду її походження / Г. А. Сергєєва // Вісник Харківського національного університету. — Серія «Філологія». — 2000. — № 473: Праці молодих учених філологічного факультету. — С. 183–187.

281. Сергєєва, Г. А. Англomовні запозичення в українській правничій термінології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Г. А. Сергєєва. — Х., 2002. — 16 с.

282. Сильченко, Н. В. Роль и место «типология» в понятийном аппарате общей теории государства и права / Н. В. Сильченко // Право и правотворчество: вопросы теории. — М., 1982. — С. 62–64.

283. *Синюта, Л. Л.* Мова як фактор правового поліцентризму / Л. Л. Синюта // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. — 2012. — № 2. — С. 126–131.

284. Систематизація законодавства України: проблеми та перспективи вдосконалення : монографія / кол. авт. ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Київ. ун-т права. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. — 220 с.

285. *Ситникова, А. И.* Законодательная текстология и ее применение в уголовном праве : монографія / А. И. Ситникова. — М. : Юрлитинформ, 2010. — 228 с.

286. *Скакун, О. Ф.* Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник / О. Ф. Скакун. — Х. : Еспада, 2006. — 776 с.

287. *Скороходько, Е. Ф.* Сучасна англійська термінологія: Навч. пос. / Е. Ф. Скороходько — К. : УІЛМ, 2002. — 76 с.

288. *Слатвицька, О. О.* Актуальні питання мови міжнародного договору / О. О. Слатвицька // Вісн. акад. адвокатури України. — 2010. — № 2. — С. 120–123.

289. *Сліпушко, О. М.* Тлумачний словник чужомовних слів в українській мові. Правопис. Граматика / О. М. Сліпушко. — К. : Криниця, 1999. — 507 с.

290. Словарь терминов по теории государства и права : учеб. пособие / под ред. и с предисл. Н. И. Панова. — Изд 2-е, доп. и испр. — Харьков : Основа, 1997. — 180 с.

291. *Сорокина, Э. А.* Когнитивные аспекты лексического проектирования (к основам когнитивного терминоведения): монографія / Э. А. Сорокина. — М. : МГОУ, 2007. — 235 с.

292. *Спасибо-Фатеева, І. В.* Доктринальне тлумачення / І. В. Спасибо-Фатеева // Вісник Академії правових наук України. — Х., 2005. — № 1. — С. 14–24.

293. *Спасов, Б.* Закон и его толкование: монографія / Б. Спасов. — М. : Юрид. лит, 1986. — 247 с.

294. Справочник по нормотворческой технике / пер. с нем., коммент. Н. Г. Елисеева, общ. ред. Т. Ф. Яковлева. — 2-е изд., перераб. — М. : БЕК, 2002. — 296 с.

295. Степанов, Ю. С. Изменчивый «образ языка» в науке XX века // Язык и наука конца XX века / Ю. С. Степанов. — М. : Росс. гуманитар. ун-т, 1995. — С. 7–34.

296. Степанов, Ю. С. В трехмерном пространстве языка: Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства / Ю. С. Степанов; отв. ред. В. П. Нерознак. — Изд. 2-е. — М.: Кн. дом «ЛИБРОКОМ», 2010. — 336 с.

297. Степанов, Ю. С. Язык и метод. К современной философии языка / Ю. С. Степанов. — М. : Языки рус. культуры, 1998. — 784 с.

298. Стефанчук, Р. Шляхи реформування цивільного законодавства: погляд на Захід та Схід / Р. Стефанчук // Право України. — 2009. — № 8. — С. 53–61.

299. Суперанская, А. В. Общая терминология: вопросы теории : монография / А. В. Суперанская, А. В. Подольская, Н. В. Васильева. — М. : УРСС Едиториал, 2004. — 248 с.

300. Сучасна правова енциклопедія / О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко, Н. М. Оніщенко та ін.: [за заг. ред. О. В. Зайчука] // Ін-т законодавства Верхов. Ради України. — К. : Юрніком Інтер, 2010. — 384 с.

301. Сучасна українська літературна мова : підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас [та ін.] ; за ред. М. Я. Плюща. — 5-е вид., стер. — К. : Вища шк., 2005. — 430 с.

302. Сырых, В. Е. Техничко-юридические критерии качества закона / В. Е. Сырых // Проблемы юридической техники : сб. ст. / под ред. В. М. Баранова. — Н. Новгород, 2000. — С. 163–179.

303. Сырых, В. М. Законотворчество как вид социального проектирования / В. М. Сырых // Законодательная дефиниция. — Н. Новгород : Юрид. техника, 2007. — С. 45–53.

304. *Сырых, В. М.* Методологические основы законотворчества / В. М. Сырых // Законодательная техника : науч.-практ. пособие / под ред. Ю. А. Тихомирова. — М., 2000. — С. 26–41.

305. *Табанкова, В. Д.* Понятие научно-технического термина и требования к его определению / В. Д. Табанкова // Термин и слово : межвуз. сб. науч. тр. — Горький, 1982. — С. 24–28.

306. *Тацій, В. Я.* Здолати правовий нігілізм — завдання науки й суспільства / В. Я. Тацій // Віче. — 2009. — № 21. — С. 6–8.

307. *Тацій, В. Я.* Проблеми наукового забезпечення законотворчості в умовах становлення національної правової системи України // Вибрані статті, виступи, інтерв'ю / В. Я. Тацій ; упоряд. О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш, В. І. Борисов. — Х., 2010. — С. 549–567.

308. *Тацій, В. Я.* Шлях «спроб та помилок» надто дорого обходиться суспільству / В. Я. Тацій // Віче. — 2005. — № 9. — С. 58–64.

309. *Телия, В. Н.* Номинация / В. Н. Телия // Лингвистический энциклопедический словарь. — М., 1990. — С. 336–337.

310. Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.. ; за ред. О. В. Петришина. — Х. : Право, 2014. — 368 с.

311. Терміни і поняття в законодавстві України : наук.-практ. слов.-довід. / уклад. : О. Ф. Скакун, Д. О. Бондаренко. — Х. : Еспада, 2003. — 512 с.

312. Техника правотворчества. Природа, основные приемы, значение : ретроспект. библиогр. указ. / авт.-сост. В. М. Баранов. — М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2010. — 663 с.

313. *Титов, В. Д.* Историческое развитие философско-логических концепций языка права : монография / В. Д. Титов, С. Э. Зархина. — Харьков : Финн, 2009. — 432 с.

314. *Титов, В. Д.* О специфике определений в юриспруденции / В. Д. Титов // Проблеми філософії права. — К. ; Чернівці, 2005. — Т. 3, № 1/2. — С. 45–50.

315. *Тихомиров, Ю. А.* Юридическая коллизия / Ю. А. Тихомиров. — М. : Манускрипт, 1994. — 140 с.

316. *Тітко, І. А.* Оцінні поняття у кримінально-процесуальному праві України : монографія / І. А. Тітко. — Х. : Право, 2010. — 216 с.

317. *Ткачук А.* Законодавча техніка: навч. посіб. / А. Ткачук — К. : ІКЦ «Легальний статус», 2011. — 268 с.

318. *Ткачук, А.* Законотворчий процес та якість закону: як досягти гармонії? / А. Ткачук, С. Науменко. — К. : Ін-т громадян. сусп-ва : Леста 2005. — 184 с.

319. *Тодика, Ю. М.* Конституція України: проблеми теорії і практики : монографія / Ю. М. Тодика. — Х. : Факт, 2000. — 608 с.

320. *Толкачова, Н. Є.* Семантична структура давньоруської юридичної звичаєвої термінології / Н. Є. Толкачова // Бюл. М-ва юстиції України. — 2008. — № 2. — С. 5–19.

321. *Толста, С. А.* Правнича термінологія в законодавчих актах України : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Толста Світлана Анатоліївна. — К., 2006. — 229 с.

322. *Томкіна, О.* Принцип доброчесності державної влади: постановка проблеми / О. Томкіна. — Вісник Національної академії правових наук України. — 2014. — № 1 (76). — С. 65–74.

323. *Трач, Н. С.* Українська правнича термінологія у ХХ ст.: автореф. дис... канд. фіз.-мат. наук: 01.04.01 / Н. С. Трач ; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. — Чернівці, 2009. — 20 с.

324. *Трач, Н. С.* Термінологія сучасного законодавства України (лексичний аспект) / Н. С. Трач // Наукові записки / Нац. ун-т «Кієво-Могилянська академія». — К., 2003. — Т. 22 : Гуманітарні науки. — С. 23–27.

325. *Трач, Н. С.* Українська правнича термінологія в ХХ ст. : дис. ... канд. юрид. наук : 10.02.01 / Трач Надія Степанівна. — Чернівці, 2009. — 221 с.

326. *Тростюк, З. А.* Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України : монографія / З. А. Тростюк. — К. : Атіка, 2003. — 144 с.

327. *Трофимова, Е. Б.* Спорное в теории языка / Е. Б. Трофимова. — Бийск, 2002. — 75 с.

328. *Труги, І.* Закон України «Про державну підтримку малого підприємництва» потребує удосконалення / І. Труги // Право України. — 2002. — № 12. — С. 95–98.

329. *Туранин, В. Ю.* Проблема выбора оптимального способа закрепления дефиниции в законодательном тексте / В. Ю. Туранин // Законотворческая техника современной России: состояние, проблемы, совершенствование : сб. ст. / под ред. В. М. Баранова. — Н. Новгород, 2001. — С. 244–255.

330. *Туранин, В. Ю.* Теория и практика использования законодательных дефиниций : монография / В. Ю. Туранин. — М. : МЭСИ, 2009. — 112 с.

331. *Туранін, В. Ю.* Феномен юридичної мови: концептуалізація проблеми / В. Ю. Туранін. — Вісник ХНУВС. — 2013. — № 2 (61). — С. 73–79.

332. *Усенко, І. Б.* Українська комісія з питань правничої термінології [Електронний ресурс] / І. Б. Усенко // Zakony.com.ua. Свежие новости каждую минуту. — Режим доступу : <http://www.zakony.com.ua/juridical.html?catid=45824>. — Заголовок з екрана.

333. *Усенко, І.* Невід'ємний елемент правової реформи / І. Усенко, Ю. Зайцев // Вісн. Нац. акад. наук України. — 1996. — № 5/6. — С. 36–42.

334. *Ушаков, А. А.* Очерки советской законодательной стилистики / А. А. Ушаков. — Пермь : Изд-во ПТУ, 1967. — 206 с.

335. *Философский энциклопедический словарь* / ред.-сост. Е. Ф. Губский [и др.]. — М. : ИНФРА-М, 2009. — 372 с.

336. *Философский энциклопедический словарь* / гл. ред. Л. Ф. Ильичев [и др.]. — М. : Совет. энцикл., 1983. — 839 с.

337. *Філософський енциклопедичний словник*/ за ред. В. І. Шинкарука. — К. : Абрис, 2002. — 742 с.

338. *Хабриева, Т. Я.* Доктринальное значение российской Конституции / Т. Я. Хабриева // *Журн. рос. права.* — 2009. — № 2. — С. 34–38.

339. *Хавронюк, М.* Термінологічні вади нового Кримінального кодексу України / М. Хавронюк // *Підприємництво, госп-во і право.* — 2002. — № 6. — С. 77–81.

340. *Хайретдинова, М. Д.* К вопросу о классификации законодательных дефиниций / М. Д. Хайретдинова // *Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы : материалы междунар. «кругл. стола»* (Черновцы, 21–23 сент. 2006 г.). — Н. Новгород, 2007. — С. 456–463.

341. *Халфина, Р.* Конфликт закона и правовая реформа : «круглый стол» в ИГП РАН / Р. Халфина // *Государство и право.* — 1997. — № 12. — С. 5–26.

342. *Харитонов, Є.* Європейські правові системи: проблеми класифікації / Є. Харитонов, О. Харитонova // *Вісн. Акад. прав. наук України.* — № 2(29). — 2002. — С. 3–14.

343. *Хворостянкінa, А. В.* Визначеність законодавчих дефініцій як умова ефективного дотримання духу та букви закону / А. В. Хворостянкінa // *Наукові записки / Нац. ун-т «Кієво-Могилянська академія».* — 2008. — Т. 77 : *Юридичні науки.* — С. 8–13.

344. *Хворостянкінa, А. В.* Дефініції в законодавчих текстах: питання теорії [Електронний ресурс] / А. В. Хворостянкінa // *Міністерство юстиції України : офіц. сайт.* — Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/0/6669>. — Заголовок з екрана.

345. Хижняк, С. П. Юридические терминосистемы как особые фрагменты языковой картины мира / С. П. Хижняк // Современные лингвистические и методико-дидактические исследования. — 2013. — № 2. — С. 15–27.

346. Хижняк, С. П. Англо-американская и русская терминология права. Социолингвистический аспект возникновения и развития : учеб. пособие / С. П. Хижняк. — Саратов : СГАП, 1997. — 80 с.

347. Хижняк, С. П. Вариативность языковой картины мира в терминологии / С. П. Хижняк // Взаимодействие экстра- и интралингвистических факторов при формировании терминосистем языков разного типа : межвуз. сб. науч. тр. — Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 2000. — С. 20–34.

348. Хижняк, С. П. Юридическая терминология: формирование и состав : монография / С. П. Хижняк ; под ред. Л. И. Баранниковой. — Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1997. — 136 с.

349. Хропанюк, В. Н. Теория государства и права : хрестоматия / В. Н. Хропанюк. — М. : Интерстиль, 1998. — 944 с.

350. Центр правової реформи і законопроектних робіт при Міністерстві юстиції України : Офіц. сайт. — Режим доступу : <http://legalreform.gov.ua/main.php>. — Заголовок з екрана.

351. Цивільний кодекс України : від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відом. Верхов. Ради України. — 2003. — № № 40–44. — Ст. 356.

352. Цивільний процесуальний кодекс України : від 18.03.2004 р. № 1618-IV // Відом. Верхов. Ради України. — 2004. — № № 40/41, 42. — Ст. 492.

353. Черданцев, А. Ф. Вопросы толкования советского права : учеб. пособие / А. Ф. Черданцев. — Свердловск : Свердл. юрид. ин-т, 1972. — 192 с.

354. Черданцев, А. Ф. Логико-языковые феномены в праве, юридической науке и практике / А. Ф. Черданцев ; под ред. С. С. Гаврилова. — Екатеринбург : Наука, 1993. — 192 с.

355. *Черкаев, А. В.* Юридическая терминология в российском публичном праве: проблемы применения и совершенствования : дис. канд. юрид. наук : 12.00.01 / Черкаев Алексей Васильевич. — М., 2004. — 156 с.

356. *Чернишенко, Т. В.* Правові наслідки неавтентичності офіційного перекладу міжнародних договорів / Т. В. Чернишенко // Вісн. Акад. адвокатури України. — 2007. — № 3. — С. 179–184.

357. *Чернобель, Г. Т.* Правовые понятия и их применение в законах / Г. Т. Чернобель // Законодательная техника : науч.-практ. пособие / под ред. Ю. А. Тихомирова. — М., 2000. — С. 78–87.

358. *Чернобель, Г. Т.* Теоретические основы упорядочения юридической терминологии / Г. Т. Чернобель // Проблемы совершенствования советского законодательства : труды / Всесоюз. науч.-исслед. ин-т совет. законодательства. — М., 1983. — Вып. 27. — С. 51–63.

359. *Чернобель, Г. Т.* Формализация норм права / Г. Т. Чернобель // Совет. государство и право. — 1979. — № 1. — С. 29–36.

360. *Черноус, С. М.* Оціночні поняття у трудовому праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Черноус Світлана Миколаївна. — Х, 2008. — 212 с.

361. *Честнов, И. Л.* Правопонимание в эпоху постмодерна : монография / И. Л. Честнов. — СПб. : ИВЭСЭП : Знание, 2002. — 272 с.

362. *Чулінда, Л.* Залежність тлумачення правових приписів від оформлення переліків у текстах нормативно-правових актів / Л. Чулінда // Українське право : наук.-практ. часоп. — К., 2000. — Чис. 1. — С. 216–219.

363. *Чулінда, Л. І.* Українська правнича термінологія : навч. посіб. / Л. І. Чулінда. — К. : Магістр-XXI сторіччя, 2005. — 112 с.

364. *Чухвичев, Д. В.* Законодательная техника : учеб. пособие / Д. В. Чухвичев. — М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2006. — 239 с.

365. *Шанский, Н. М.* Лексикология современного русского языка : учеб. пособие / Н. М. Шанский. — М. : Просвещение, 1952. — 269 с.

366. *Шевчук, С.* Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні : монографія / С. Шевчук. — К. : Реферат, 2007. — 640 с.

367. *Шевчук, С.* Судовий захист прав людини. Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції / С. Шевчук. — Вид. 3-є. — К. : Реферат, 2010. — 848 с.

368. *Шемшученко, Ю. С.* Теоретические проблемы гармонизации законодательства Украины с Европейским правом / Ю. С. Шемшученко // Проблемы гармонизации законодательства Украины и стран Европы / под ред. Е. Б. Кубко, В. В. Цветкова. — К., 2003. — С. 35–40.

369. *Шепелев, А. Н.* Язык права как самостоятельный функциональный стиль : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Шепелев Артур Николаевич. — Н. Новгород, 2002. — 217 с.

370. *Шляпочников, А. С.* Толкование уголовного закона / А. С. Шляпочников. — М. : Госюриздат, 1960. — 240 с.

371. *Шугрина Е. С.* Техника юридического письма : [уч.-практ. пос.] / Е. С. Шугрина — М. : Дело, 2000. — 272 с.

372. Щодо надання роз'яснень відносно правильності оформлення змін та нової редакції статуту [Електронний ресурс] : лист М-ва юстиції України від 02.12.2005 р. № 19-34-1621 // Законодавство України : офіц. сайт Верхов. Ради України. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v1621323-05>. — Заголовок з екрана.

373. Щодо оформлення статуту товариства з обмеженою відповідальністю при реорганізації колективного підприємства в товариство з обмеженою відповідальністю [Електронний ресурс] : лист Держ. ком. з питань регулят. політики та підприємництва від 10.10.2006 р. № 7354 // Закони України : інформ.-прав. портал. — Режим доступу : <http://uazakon.com/document/fpart10/idx10387.htm>. — Заголовок з екрана.

374. Юридическая техника : учеб. пособие / под ред. Т. Я. Хабриевой, Н. В. Власенко. — М. : Эксмо, 2010. — 272 с.

375. Юридичні терміни. Тлумачний словник / В. Г. Гончаренко, П. П. Андрушко, Т. П. Базова та ін.: [ред. В. Г. Гончаренко]. — 2-ге вид. — К. : Либідь, 2004.— 320 с.

376. Юрислингвистика-4: юридико-лингвистические дисциплины на юридических, филологических и журналистских факультетах российских вузов : межвуз. сб. науч. тр. / под ред. Н. Д. Голева. — Барнаул : Изд-во Алтай. ун-та, 2003. — 273 с.

377. Юриспруденция XXI века: горизонты развития : очерки / под ред. Р. А. Ромашова, Н. С. Нижник. — СПб. : Санкт-Петерб. ун-т МВД России, 2006. — 657 с.

378. *Ющук, І. П.* Українська мова : підручник / І. П. Ющук. — 3-є вид. — К. : Либідь, 2006. — 254 с.

379. *Явич, Л. С.* Необходимость и случайность, возможность и действительность в праве / Л. С. Явич // Методологические проблемы советской юридической науки / отв. ред. В. Н. Кудрявцев. — М., 1980. — С. 66–82.

380. Язык закона / С. А. Боголюбов, И. Ф. Казьмин, М. Д. Локшина [и др.] ; под ред. А. С. Пиголкина ; ВНИИ сов. гос. стр-ва и законодательства. — М. : Юрид. лит., 1990. — 190 с.

381. *Яковюк, І. В.* Правова система ЄС : загальнотеоретична характеристика / І. В. Яковюк // Формування європейського правового простору : історія і сучасність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 20 трав. 2011 р. / редкол. : Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк, О. Я. Трагнюк. — Х., 2011. — С. 36–39.

382. *Якушин, Б. В.* О смысловой единице текста / Б. В. Якушин, А. А. Шепурев // Место терминологии в системе современных наук : тез. докл. и сообщ. науч. симп. (г. Москва, дек. 1969 г.). — М., 1970. — С. 100–145.

Наукове видання

ЛЮБЧЕНКО
Маріанна Іванівна

ЮРИДИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ:
ПОНЯТТЯ, ОСОБЛИВОСТІ, ВИДИ

Монографія

Відповідальний за випуск *Євген Захаров*
Комп'ютерна верстка *Олег Мірошніченко*

Підписано до друку 26.01.2015
Формат 60×84 $\frac{1}{16}$. Папір офсетний. Гарнітура PT Serif
Друк офсетний. Умов. друк. арк. 15,73. Умов. фарб.-від. 17,02
Умов.-вид. арк. 17,36. Наклад 300 прим.

ТОВ «ВИДАВНИЦТВО ПРАВА ЛЮДИНИ»
61002, Харків, вул. Дарвіна, 7, кв. 35
Свідоцтво Державного комітету телебачення і радіомовлення України
серія ДК № 4783 від 23.10.2014 р.